Ученый и публицист

Г. Цицерон

059
4-57

15156

1934

ԿԵՆՑԱՂ ԱՐՈՒՆ

ՄԱՐԵԳԻՐՔ
Դ. ՄԱՐՈ

ՓԱՐԻԶ

4-57

Թուրք. 29/III/33

ԿԵՆՔ ՈՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

ՇԱՆԹ

Իբրեւ տպարան եւ թերթ, հաստատուած 1910ին, Կ. Պոլիս, վերակազմուած՝ Փարիզ, 1927ին, իբրեւ հրատարակչական տուն եւ գրավաճառ,

բացած է Փարիզի կեդրոնական, լաւագոյն փողոցներէն մէկուն մէջ, մեծ պողոտաներուն մօտ, արդիական պայմաններով իր մասնաւոր գրատունը՝

CHANTH

Arts & Lettres

30, Rue Drouot, PARIS (IX)

Téléphone : Provence 12-43

R. C. Seine 383-388

Chèque Postal : Barsamian, Paris 1495-86

Մուտքը ազատ

Նկարչական ցուցահանդէս, գեղարուեստական առարկաներ, ֆրանսերէն ամէն տեսակ հրատարակութիւններ

■

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ խմբագրութեան եւ վարչութեան հասցէն կը մնայ նոյնը՝

M. & M. BARSAMIAN

94, Rue Lafayette, 94

PARIS (X)

■

ԲԱՅԱՌԻԿ ՁԵՂՔ՝ ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐՈՒՆ

Անոնք որ կը փափաքին ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ առաջին երեք տարիները ունենալ, այս հատորին հետ կրնան ստանալ վարչութենէս վճարելով միայն

100 ՖՐԱՆՔ, ՓՈԽԱՆԱԿ 125Ի

4-57

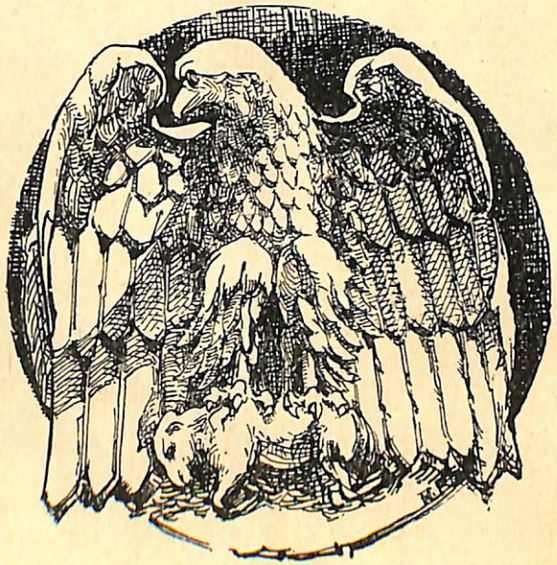

Գծ. Հ. Գ.

ԿԵՑՈՒՔ ԵՒ ՎՐՈՒԵԱՐ

ՏԱՐԵԳԻՐՔ

Դ ՏԱՐԻ

1934

« CHANTH »

94, RUE LAFAYETTE, PARIS (X)

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ·— Մ· ԵՒ Մ· ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ·— Վ· Ռ· ԹԱԳԻՈՐԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ·— « Ն Ա Վ Ա Ր » ՓԱՐԻԶ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ZUUN-'ԹՄ.ՍՍՐ
Ա Ա3 Մясникяна
ՆՒԻՀՅԱՆԻ ՆՎԱՆ

1234-98 (406-98)

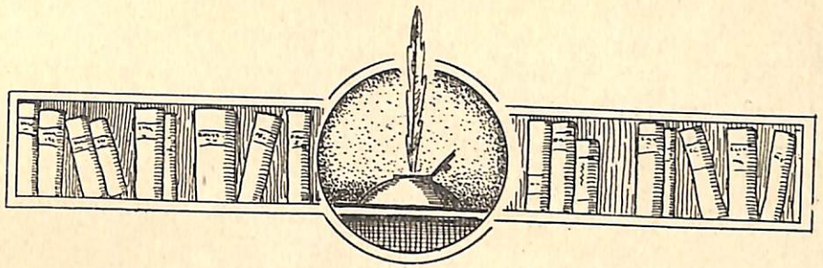

ՄՈՒԻՐՆԵՐՈՒ ՄԷՋԷՆ

ՄԻԼՕԻ ԱՍՏՂԻԿԻՆ

Ֆու մարմարեայ հպարտ վիգդ է՝ որ այսօր
Դուրս կարկառուած կործանումէն դարերուն՝
Իբրեւ Շուշան կամ նուռուփար մը աղուոր
Կ'իշխէ բոլոր մեծ Սրտերուն վրայ խոհուն:

Աչքերուդ մէջ ամբողջ լոյսը կը ցոլայ
Հելլենական մըշտապայծառ երկնքին,
Յայտեց հոգի մ'այդ բիբերէդ մարմարեայ՝
Երբոր ինկան մուրճին ներքեւ հանճարին:

Արձանէ՛դ իսկ գորով ու կեանք կը բղխի՝
Կարծես ծրճած ըլլայիր նոր՝ ծովէն գէջ,
Կարծես վիհին լոյս կաթիլները աղի
Դեռ շողային այտերուդ գոյգ փոսին մէջ:

Բայց ֆու թեւերդ ո՞ւր մնացին, ո՛վ Աստղիկ.
Խորը ծովո՞ւն՝ թէ տարրերուն՝ ընկղմած
Դեռ կ'որոնեն Սիրոյ մարգրիտն ըզմայլիկ՝
Ձակտին հատար մեր Աշխարհին զառամած:

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

1913, Մայիս, Բերա

(Տիկ· Ա· Ս·–ի Ալպոմէն)

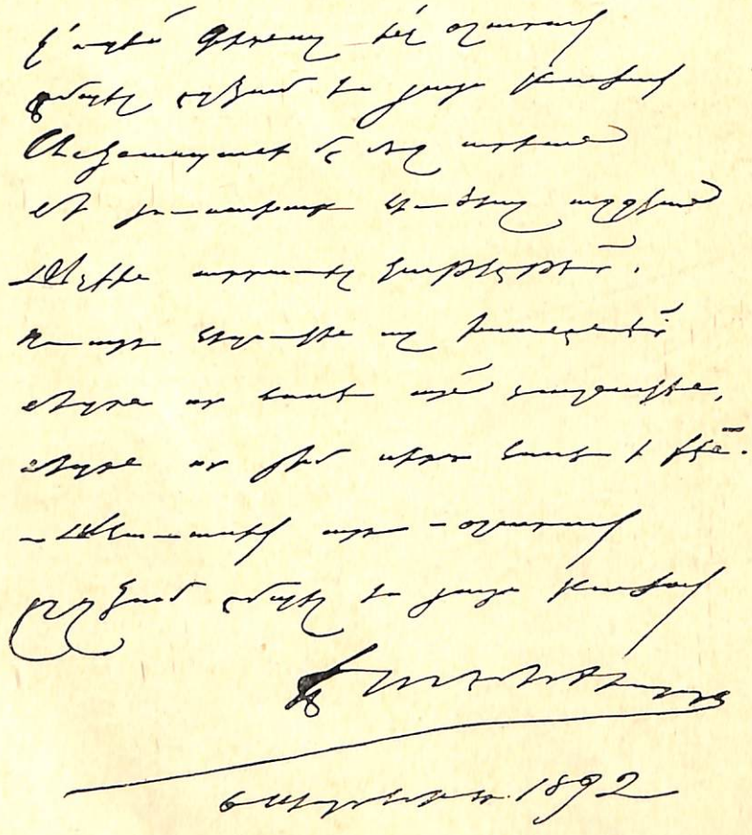

ԵՂԻԱ. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵՆԱՆ ԵՒ ԻՐ ՁԵՌԱԳԻՐԸ

Խմբագրութիւն
«Ռազմիկ» լրագրի
Ֆիլիպէ

Ֆիլիպէ 6/19 Մայիս 1906

Ազնուափայլ Տիկ. Զապէլ Եսայեան
Փարիզ

Սիրելի Քոյր,

Ձեմարիա երանութեամբ մըն է որ Տօքթ. Տաղաւարեանի նամակէն կը տեղեկանամ դժոխքի ոտանէն ձեր ապահով մեկնումը Փարիզ: Արդէն Տօքթօրին հոս եղած ատենը չատ կարօտով խօսեցանք ձեր մասին, երկուքս ալ հաւատարապէս հիացող ձեր տաղանդին, եւ զոյգ նամակ մը գրեցինք, որը իմ ձեռքովս յանձնեցի փոսաին «Զարեհ Շիլմանեանի» հասցէով ձեզի յանձնելի:

Ձեմ գիտեր թէ ապահով կրցա՞ւ գտնել ան ձեզ՝ բայց անկէ ի վեր տեսակ մը անձկութիւն կը նեղէր սիրտս, կարծկածելով թէ մի գուցէ աղէտի մը դուռ բացած ըլլար այդ անվնաս գրութիւնը:

Մանիսա եղած միջոցիս կրկին ձերբակալուեցայ եւ այս իսկ պատճառով չի կրցի պատասխանել ձեր վերջի նամակին. արդէն քիչ հաք ալ՝ երբ բանակն դուրս եկայ՝ ամապարեցի ընտանիքով հետանալ: Եւ բախտաւորութիւն մը եղաւ ասիկա, քանի որ յաջորդող դէպքերը, ապահովաբար, ծանրօրէն պիտի բաղխէին ինծի: Ֆիլիպէ հասնելէս ետք՝ ձեռնարկեցինք Ռազմիկ եռօրեայ թերթի մը հրատարակութեան, որը արդէն վեց ամիսէ ի վեր բաւական յաջողութեամբ կը չարունակուի: Եթէ ունենամ ձեր հատատուն հասցէն՝ երջանիկ պիտի ըլլամ ձեզի ղրկելով Ռազմիկէն օրինակ մը:

Որքա՜ն չնորհապարտ պիտի ըլլամ՝ եթէ տեղեկութիւն տաք ինծի՝ ձեր զաղումներուն եւ կեանքին նկատմամբ: Գիտեմ թէ կ'աշխատակիք գրական թերթի մը, որուն հասցէն գժբախտաբար չեմ գիտեր. կարելի՞ էր որ բաժանորդագրել տայիք զի՛ս, որուն առաջին օրինակը իսկ ստացածիս պէս՝ մանտա-փոստով կը ղրկէի բաժնեգինը համապատասխան: Կը փափաքէի մանաւանդ ունենալ այն թիւերը՝ որոնց մէջ ձեր յօդուածները երեւցած են. անոնք ալ՝ եթէ կարելիութիւն կայ՝ համապատասխանը թող առանձին ղրկէ՝ հաշուելով գինը առանձին բաժնեգինիս վրայ:

Հաղորդելով ձեզի եղբայրական զգացումներս ու յարգալից մտածմունքներս՝ կը սպասեմ կարօտով ձեր լուրերուն: Ձերզ

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

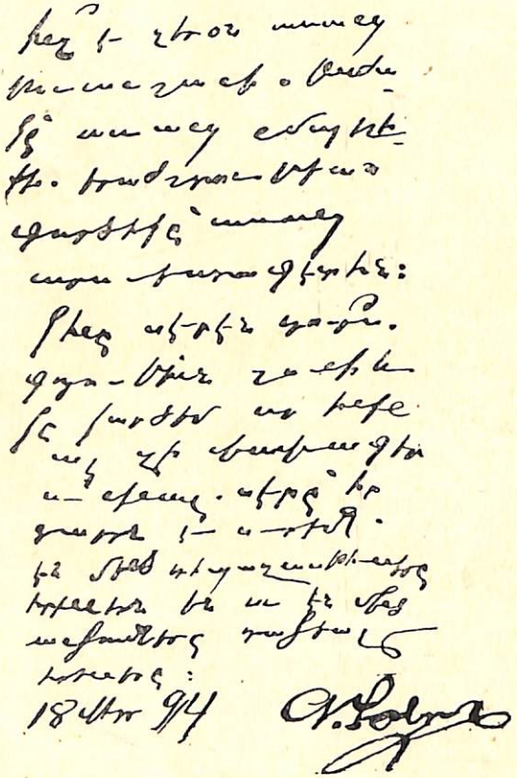

ՐԻՖՈՒ ԶՕՀԱՐԱՊ ԵՒ ԻՐ ՁԵՌԱԳԻՐԸ

ԵՐԿՏՈՂԵԱԿՆԵՐ

Մանկիկն — հայրն ըլլայ Զուլուս, Հայրն, եաւիթին,,
Խօսուն թուչունն է ընտանի կեանքին:

Երկու բաներ, երկրիս վրայ, կը վերջանան խիստ արագ,
Խաղամոլին ոսկին ու լատինին թին պատարագ:

Սէրը ճիշտ ու ճիշտ լուսնին է նըման.
ալ կը նըւազի երբ հասնի··· լրման:

Կոյր կին մ'ու խուլ մարդ մ'երբ գան միասին
կ'ըլլան իրարու ընտիր ամուսին:

Կինն ազնըւագոյն, պարկեշտ, անբասիր՝
ա՛յն է որուն վրայ բընաւ չեն խօսիր:

Իսկ այրն արանց մէջ պատուականագոյն՝
կընոջ կամքն ամէն կատարո՛ղն իսկոյն:

Մարտիրոսն, ըլլայ Mardaux թէ Martin
բան մը չի փոխուիր իր բարքէն ու մարդէն:

ԱԼՓԱՍԼԱՆ

ԽՕՍՔԸ

Դրած դիմակը ստութեան,
Այսօր սդրուն, վաղն օղապար,
Մերթ համառօտ ու մերթ երկար՝
Խօսքը կ'երթայ իրեն ճամբան:

Գրկող ձեռքի պէս պրկուած,
Կամ խուսափուկ ինչպէս երազ,
Դրած դիմակը ստութեան՝
Խօսքը կ'երթայ իրեն ճամբան:

Բոլոր սրտերը բոլ կամ չոր,
Սպունգի պէս կը ծծեն գայն.
Ու կը սուզուի, կը թաղուի խոր
Վիհին յաւակր մարդկութեան՝
Դրած դիմակը ստութեան:

Maurice Rollinat

Թարգ. Փայլակ

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՏԻԳՐԱՆ ՉԷՕԿԻՒՐԵԱՆԷ

10/23 Նոյեմբեր 1906

Սիրելի մօրեղբայրս,

Ամէն ձեր նամակը, որով կը յայտնէիք թէ Գեղամին) պէտք եղած հիւրընկալութիւնը եւ դիւրութիւնները ընծայած էիք: Գեղամը վնծի քաոթ մը գրած էր Մարսէյլէն եւ անսահման շնորհակալութիւնները յայտնած էր ձեր զուարդուրանքին համար: Իր ծնողքին ալ գրած էր երկար բարակ ձեզ հետ անցուցած ժամանակին վրայ: Անոնք ինչ խնդրեցին ձեզի յայտնել խորունկ եւ ջերմ շնորհակալութիւններ: Ես ալ նոյնքան շնորհակալ եմ որ այդչափ մեծ պատուութիւն ցոյց տուիք: Կը փափաքէի որ նամակներդ երկար եղած ըլլար, բայց չատ կարճ էր. նամակները երբ քիչ մը երկար ըլլան վնծի մեծ համոյք կը պատճառեն:*

Իմ կեանքիս վրայ ինչպէս նաեւ ձգտումներուս՝ հարկաւ Գեղամը երկար բարակ խօսեցաւ: Եղբօրս նամակ մը գրած էի թէ հոս մնալ չեմ ուզեր: Միջավայրէն զզուած եմ, այնքան ապառաս է: Այդ նամակս որ չատ երկար էր ձեռքը չէր հասեր ինչպէս ինքը գրած էր: Հաստ մ'ալ գրեցի այս օրերս: Այդպիսի երկիրներու մէջ թէ մարդ կ'աշխատի, եւ կրնայ միանգամայն յառաջանալու զարդանալու միջոցներուն վրայ խորհիլ:

Արդէն իմ նպատակս, ապագաս ապահովող գործէ մը զատ, գրականութեամբ զբաղիլ է: Գրած յօդուածներէս գրկած եմ եղբօրս ինչպէս այս անգամ ալ ղրկեցի, այդ թիւերը սպառած են: Յատկապէս Չիկային գրած նոր յօդուածներս պարունակող թերթերը կը ղրկեմ եթէ ախորժիք: Կը յուսամ, անկեղծօրէն ըսելով, համբաւ մը ունենալ մեր սերունդին մէջ իբրեւ գրական մարդ: Հոս բան մը գրել կարելի չէ: Գրած ոտանաւորներուս եւ արձակներուս մեծագոյն մասը կը պահեմ: Օր մը եթէ միջոցներս ներեն հրատարակութեան պիտի տամ, եթէ թոյլ տան, ես համոզուած եմ անոնց գրական արժէքին: Այս անգամ ոտանաւոր մը կը ղրկեմ ու եթէ ուզէք ուրիշ անգամներ ալ արձակ գրուածքներէս կ'ուղարկեմ:

Այս գործը palpitation *եւ ջղային տկարութիւն կը բերէ վրաս: Եթէ բաղդ ունեցած ըլլայի, ինչպէս եղբօրս ալ գրեցի, եւ կարենայի հետեւելու եւրոպական համալսարանի մը կամ Սորպոնի* Courseրուն քիչ մը տեղ, այն տեղ տարբեր մէկը կ'ըլլայի, նոյնիսկ եթէ դասատուութիւն ալ ընէի: Որովհետեւ հոս Եւրոպացին եկողները միայն կը բռնուին, հոգ չէ թէ կարո՞ղ են թէ անկարող: Իմ նպատակս միայն մեր ցեղին պարծանքը ըլլալ է: Բնաւ պարապ չեմ մնար. կ'աշխատիմ եւ կը կարդամ, եւ ապագային վրան խորհելով կը տխրիմ: Որովհետեւ նշանաւոր գրագէտ մը ըլլալ կ'ուզեմ, բայց միանգամայն պէտք է ունենալ գործ մը որ ապագան կարենայ ապահովել: Դասատուութիւնը այս պարագաներուն մէջ եւ այս միջավայրին մէջ աղքատութեան կ'առաջնորդէ, թէեւ գաւառին մէջ կը կարծեն թէ Պոլսոյ մէջ դասատու ըլլալը մեծ բան մըն է:*

Ձեմ գիտեր ի՞նչ բան դիս մղեց ընելու այս խորհրդածութիւնները, որոնք կարծեմ աւելորդ են: Բայց վերջապէս գիտեմ որ կը հետաքրքրուիք իմ վիճակովս եւ յառաջդիմութեանս կը բաղձանք:*

Սկիւտար,

26/9 Ապրիլ 1910

ՏԻԳՐԱՆ ՉԷՕԿԻՒՐԵԱՆ

*Սիրելի Յովհաննէս,***

Ամէն վերջին ղրկած ընդարձակ նամակդ որուն պարունակութիւնը անտարակոյս պատիւ պիտի բերէր որեւէ խորհողի: Հոն պարզուած բոլոր դաղափարներուն խորապէս համամիտ ըլլալով հանդերձ, եթէ քիչ մը Conservateur *երեւցած էի քեզի պատճառը այժմու միջավայրին քաղաքական անկազմակերպ ու անհրապոյր վիճակն էր: Անշուշտ չպիտի ուզէիր տակաւին քաղաքականապէս աւուանական կերպով ապատ եղող երկրի մը մէջ* Bostonի *ամենատգատ քաղաքացի* Socialisteի *դաղափարներդ իրագործել մէկէն: Բացարձակ համամիտ եմ ընկերվարական տեսութիւններուդ, եւ մանաւանդ* Enrico Ferriի *պետական հիմով գործին ընթերցումէս վերջ, զոր Աբիսը ղրկած էր: Արդէն հետզհետէ իմ վրաս նշմարած փոփոխութիւնդ ծանր մը*

* *Այս նամակը եւ ուրիշներ ուղղուած են իր մօրեղբօրը Տիար Գ. Շահամանեանի, որ ազնուութիւնը ունեցաւ մեր արամագրութեանը տակ դնել զանոնք:*

** *Տիգրան Չէօկիւրեանի եղբայրը, Յովհաննէս Չէօկիւրեան, որ աքսորէն դարձին գոհ դնաց չորեկատբի արկածի մը:*

ԽՄԲ.

* *եթէ չենք սխալիր, կ'ակնարկէ Գեղամ Բարսեղեանին:*

ԽՄԲ.

վտած կեղեւներուն վրայ հարուածի մը տակ ջախջախուիլն էր, որոնց տակէն յայտ կուգայ նոր, երիտասարդ եւ ուժեղ պատեան մը: Իմ études-ներս, պատմութեան, աշխարհագրութեան մէջ, իմ համակրութիւններս ու մտային կազմաւորութիւնս տարբեր ուղղութեան չէին կրնար առաջնորդել զիս: Զոր օրինակ կրօնքներու ծնունդը եւ զարգացումը, ակրապետով գաղափարքերու անցեալին եւ ներկային դիտութիւնը, révolution-ներու պայթումը դարերու մէջ, ինձ մտածել տուած էին ապագայի révolution-ներու մասին, եւ ես հակած էի ակնեզերական համահաւասար եղբայրութեան մը գաղափարին, սակայն կէս մը անկարելի կը թուէր ինձ այդ երազը: Արդ Տարվինիզմի, Սբենսէրեան հիմնական վարդապետութիւններու մասին ծանօթութիւններուս ընդլայնումը Հէկէլի գործերուն միջոցաւ վերջերս, ու համաձայնութիւնը այդ բնական եւ հիմնական օրէնքներու սոսիալիզմին հետ, անոր ապագայի մասին ունեցած յոռետեսութիւններս ցրուեցին: Ես հիմա ո՛չ միայն այդ ուղղութեամբ պիտի չանհամ ընդլայնել իմ ուսումնասիրութիւններս, այլ ուրիշներու ալ պիտի չանհամ դանոնք ըմբռնել տալ: Արդէն Enrico-ի գիրքը տուի Պէրպէրեան Օննիկին. միայն այդ գուտ գիտական հիմերով սքանչելի գործը հասկնալու համար պէտք է տեղեակ ըլլալ Էվոլիւսիոն վարդապետութեան հիմնադիրներու գործերուն: Աւելիա ես կրնամ բացատրել իրենց: Նոյեմբրին* ալ, որ հետզհետէ լաւ կ'ըլլայ, կը կարդամ գլուխներ ու կը բացատրեմ: Շնորհակալ եմ որ դուն ուղղեցիր իմ թիւր կարծիքներս ընկերվարութեան մասին, եւ դէս դրիր այն ուղիին մէջ ուրիկ կը յուսամ լաւագոյնս ծառայել ասնջուղ Հայուն ու մարդկութեան:

. . . . . .

Հետեւեալ նամակը կը մատնէ տառապած ու վշտահար հոգիի մը անսահման ողբը, սիրածի մը դագաղին հետեւէն:

Սկիւտար, 10/23 դեկտ. 1910

Սիրելի Գարեգինս,

Քանի մը ամիս առաջ երբ ձեր քովն էի, ու այնքան դուրգուրանքով կը խօսէի ապագայի երազներու մասին, կը խորհէի՞ք որ քիչ վերջ ասանկ թշուառ իրականութիւն մը ձեր սիրելիին սիրտը պիտի խոցէր: Ա՛խ Նոյեմիս, իմ անուշ, բանաստեղծական Նոյեմիս մեռաւ, ձեռքս կոտրի, ի՞նչպէս գրեմ, այո՛, մեռաւ, Գարեգինս: Լացէք, լացէք իր վրան: Ինչո՞ւ այսքան անբաղդ եղայ ես. ես արդէն որբ էի, հիմա կրկին որբ: Սաթիւճան մը եկաւ վրան ու հակառակ մեր բոլոր դեղմարդկային ջանքերուն, անցեալ շաբաթ գիշեր (դեկտ. 5) տուաւ իր անմեղ հրեշտակային հոգին հրեշտակի մը պէս: Կ'երեւակայէի՞ք

* *Օր. Նոյեմի Հալէպեան, այն մելամաղձոտ աղջիկն էր, որուն սրտի կաթկթով կապուած էր գրագիրը:*

ԽՄԲ.

ասանկ ճակատագիր մը լինի, ես ի՞նչ ըրած էի, չէի՞ սիրեր գինքը, երմէ դատ որո՞ւ վրայ կը խորհէի. վա՛ռ լինի. վիշտս պիտի քաշեմիմ կարծես: Բոլոր թելերս կտրած են, ամէն ժամանակէ աւելի լաւ էր, ուրիկ՞ եկաւ այդ զգացումը հիւանդութիւնը վրան, հիմա ի՞նչպէս աշխատիմ, որո՞ւ համար աշխատիմ: Եօթը տարիէ ի վեր փրեն նուիրած էի կեանքս, ինձն ալ լինի ու երբ երջանիկ ըլլալու կը պատրաստուէինք ի՞նչ սեւ երազ Տէր Աստուած, բնաւ չեմ ուզեր հաւատալ այս իրականութեան: Ես կրթած, դաստիարակած, զարգացուցած էի գինքը: Ինչ մաքուր էր, գերագանցօրէն մաքուր, վճիտ հոգի մը, բարձր ամէն վատքրութիւններէ, անարատ, անբասիր, իմ սիրովս կ'ապրէր, իր մէջ պզտիկ տխրութիւն մը կար, ճակատագրական տխրութիւն զոր ես կը սիրէի, իմ հոգիիս կը համապատասխանէր անիկա կատարեալապէս: Իմ աշխատութիւններուս նեցուկն էր, իմ յոյսերուս իրականութիւնը իր մէջ կը տեսնայի, իրմով կ'ուզէի թռչիլ մխայն, կեանքի մէջ դիրք մը կրցայ չինել իր ինձ ներշնչած աւիւնով: Վա՛յ իրեն, վա՛յ ինձ, ինչպէ՞ս քալեմ հիմա. բոլոր ճամբաները գինքը կը յիշեցնեն, որովհետեւ բոլոր ուղիներէն անցած ատենս իր վրայ մխայն կը խորհէի: Ասանկ պիտի ըլլար կեանքը: Ու ինչ երազներ էր որ կը չինէինք հոգ, Մարսէյլ: Հիմա ցուրտ հողը կը գրկէ գինք ու իր մահուան սուգը իմ հոգիս կը կրծէ: Ըսէ՛ք մօրեղբայրս, մօրաքոյրս ամէնքնիդ ալ ըսէք ինչո՞ւ ասանկ եղաւ բաղդը ձեր Տիգրանին, որ կեանքին մէջ բարիք մխայն ըրած է, որ ամէն չաա տառապած է, ինչպէ՞ս տակաւ այս բոլորին: Ճամբորդութեան մէջ մխայն իր վրայ, Նոնոիս վրայ կը խորհէի. գէ՞չ ըրի, չա՞տ կը սիրէի, անո՞ր համար վախաւ իմ ձեռքէս: Վա՛ռ Նոնոս: Ո՞վ հիմա երեկոները գիս պիտի դիմաւորէ իր մելամաղձոտ ժպիտով, որ սփոփանք ու կեանք էր ինձ համար. ո՞վ պիտի մտածէ այն տառապած, անկայուն մելամաղձոտ, մտայղ հոգիին վրայ: Մօրեղբայր մեռաւ Նոյեմիս երկու շաբաթէն, ու ես հիմա ա՛լ ի՞նչպէս աշխատիմ, ի՞նչպէս գրեմ, երանի՛ թէ գրիչս կոտրէր, կրնա՞մ գրիչով վեր հանել ցաւ մը որ եղական է, քիչերուն կը պատահի: Շատեր կը մեռնին, բայց էն կակծալին սիրոցներու մահն է, լինք մեռաւ, իմ հոգիս մեռելէ աւելի բան մըն է, մեռած կ'ապրի: Գրէ՛ լինի, ու մի մխիթարիր, բնաւ մի մխիթարեր, ցաւիս մէջ մնալ կ'ուզեմ, ու երմով լեցուած ապրիլ, գրէ՛ թէ հոգ ի՞նչ կը խօսէի Նոնոիս վրայ (այդպէս կ'անուանէի գինքը), ու ցաւեցէք վրաս, ու լացէք իր վրայ, իր կանաչ, պնուական, հրեշտակի աչերուն վրայ:

ՏԻԳՐԱՆ ՉԷՕԿԻՒՐԵԱՆ

Մայիսին հետ գարունը կը մեռնի···: Օ՛հ, չէ՛, մայիս ու գարուն չեն մեռնիր քնաւ, մեր յոյզերը, մեր հոգիներն են որ մոխիր կը դառնան···:

ՌՈՒԲԷՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆ

ՄԵՌՆՈՂ ԳԻՒՂԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Դ.

Եթէ բոլոր արցունքները թուին չամքած ըլլալ, անցեալի վերջին պահեսոը, լուսադոյնը, մեր աչքերը արցունքով լեցնել դիտէ տակաւին:

ՄԱՐՍԻԼ ԲՐՈՒՍԹ

Մեր գիւղը բլուրի մը վրայ հաստատուած էր, ու անկէ դէպի քաղաք դառիվայրի մը յոգնութիւնը պէտք էր, ամէն օր երթեւեկել կարենալու համար նոր բացուած վարժարանը, որուն անօրէնը, բարձրահասակ ու յպարծանքամբ երիտասարդ մը, վկայուած էր Կարնոյ Սանասարեան վարժարանէն:

Չէի գիտեր թէ մոգական ի՞նչ բան կար այս անունին մէջ, որ պատանի տարիքէս դիս հրապուրեր էր: Չէի գիտեր գաղտնիքը որ կար նման հաստատութիւններուն մէջ, որոնցմէ Սանասարեանը մեղի պէս գիւղացի ազգ հոգիներուն ամէնէն աւելի՛ կը խօսէր:

Ընկեր մը ունէի, Վահանը, որ ամէն առաւօտ գիւղէն քաղաք կ՚երթար հետիոտն, շատ անգամ հօրը հետ, որ առեւտուրով կը զբաղէր:

Ամէն անգամ որ գինքը կը գիմաւորէի, իրիկուններըը, կամ ուշ օրերուն, երբ մեր գպրոցները կը գոցէին իրենց գռնեները, կը կարծէի նշմարել իր դէմքին վրայ հոգ, որուն հպարտութիւն բացատրութիւնը տալ չա՛տ ճիշտ պիտի ըլլար: Վահանը առաջնանը չէր, անոր խօսակցութիւնը եւ չարժումները աւելի կրթուած կը թուէին ինծի, ու ասիկա նոյնիսկ մեր բաժանումի առաջին օրերուն՝ երբ եկաւ ինծի հաղորդելու, որ քաղաքի նոր բացուած դպրոցը պիտի յաճախէր:

Ուրախ էր որ հոգի հանող երաժշտութեան դասերուն չի պիտի հետեւէր, ու դաժան ուսուցիչներուն դէմքերուն բարկութիւնը չի պիտի դիմաւորէր այլեւս: Այն միւս դպրոցին մէջ, ամէն բան տարբեր էր. դասերն ալ, մարզիկն ալ, ընկերներն ալ տարբեր էին բոլորովին: Ու ինծի կը խօսէր գիմերով իր կրած նոր տպաւորութիւններէն, նոր խաղերէն ու ժամանցներէն, որոնք նորութիւն էին մեղի պէս գիւղացի ազգ համար...:

Կը պատմէր Եփրատէն, որ մեր բլուրին տարրատէն կը հոսէր փրփրերախ, եւ որուն եզերքէն միշտ կը քալէր, հասնելու համար քաղաքին եկեղեցիին աշխեւ ու անկէ ալ վերի թաղը:

Մեր մանկութեան երազ օրերուն, Եփրատը մեր խաղընկերն էր, բայց հեռուէն: Գերեզմանատան բլուրին վրայէն, չա՛տ միամիտ խաղեր կը փորձէինք, ընկերներով, քարեր նետելու եւ Եփրատին ալիքներուն մէջ ձգելու համար...: Հեռաւորութիւնը խաղալիք կը թուէր մեղի, կը կարծէինք թէ ոտաւոմով մը պիտի կրնայինք անոր մէջ նետուիլ...:

* Առաջին մասը տեսնել Կեանք եւ Արուեստ մէջ, Ա. Տարի 1931, էջ 40–47:

Կը նախանձէինք Վահանին, որ ամէն առաւօտ մեր հայրենի գեղին պղտոր ջուրերուն մէջ կը լուար իր երեսն ու ձեռքերը, վարժարան հասնելէ առաջ: Այս գաղափարը աւելի կը չեշտուէր, երբ կը մտածէինք, որ ծրագրով կրթական աւելի բարձր հաստատութիւն մը յաճախելուն համար, անոր հայրը գինքը ապատ ձգեր էր, միայն իր գասերուն ու պարտականութիւններուն նուիրուելու, որքան ալ ան ուսման ու գիտութեան մի՛շտ անընդունակը մնացած ըլլար:

Մեղի հարցուցէք թէ գեղի գպրոցական տարբ, եկեղեցիին մէջ ձայնաւոր ըլլալով մկկաեղ, ուրիշ ի՛նչ տեսակ գործերու կը լծուէինք: Աբջալոյսին հետ դէպի աղբիւր, գոյդ մը սափորով, որոնք է

ներու վրայ, կը տեսնէի աշխատաւորները, որոնք, անչշուկ, ծալ–լուած վիճակի մէջ վրձիններն կը չարժէին ձերմակ շղարշին վրայ, ու երբ ուզուած խորքը (fond) կը սրուէր կաղապարները զործել կը սկսէին՝ տպածոյին տալու համար նկարչին եղերքներ, տերեւներ ու խաղողի ողկոյզներ, վարդեր ու զանազան ծաղիկներ· չատ քիչ անգամ մարդու նմանող ձեւեր ու դիմեր, որոնք քովէ քով կը չարուէին, երկրաչափական ճշտութեամբ: Երբ տարբեր կաղապար–ներ իրարու վրայ կը զարնուէին, տպածոյին կուտային հաճելի տեսք մը, վառ գոյներ, որոնք միշտ վինտուեցան մեր մայրերուն ու քոյրերուն կողմէ:

Վահանին հայրը վարպետ էր կաղապարներ պատրաստելու արհեստին մէջ: Նախնական գործիքներով, կարծր փայտերու վրայ կը փորագրէր ուզուած ձեւերը: Մրցակիցներ անշուշտ ունէր, եւ սակայն եկեղեցիի նշխարներու կաղապարներուն նորոգութիւնն ու նորերը չինելը անոր պարտականութիւնը նկատուեր էր: Իսկ հին–ցած ու մաշած, կոտրած ու թափած կաղապարներն ալ մեր ուրա–խութեան ու մտահոգութեան պղպեւներն էին: Ուրախութեան, որովհետեւ՝ անոնցմով մանկական խաղեր կ'ընէինք, մեր տետրակ–ները կը զարդարէինք ու թաշկինակներուն եղերքները կը կեղտո–տէինք: Եւ սակայն մտահոգութիւնը, վախն ու պատիժն անպակաս էին մեր մանկական այդ անմեղ չարութենէն···:

Դպրոցէն դուրս Վահան կ'օգնէր իր հօրը: Աչխատութեան նոյն սենեակներուն մէջ, ուր կաղապարներու եւ վրձիններու ազմուկը միայն լսելի կ'ըլլար, պատէ պատ, լայնքին ու երկայնքին, ձգուած կ'ըլլային մի'չա ներկուած ու հագար հանգոյցներով իրարու միա–ցած չուանները, որոնց վրայ դպրոցէն դարձին տպածոները կը փռէր, աթոռակի մը վրայ բարձրացած: Մենք, իր ընկերները, դրան մուտքին կանգնած, հաճոյքով կը դիտէինք Վահանին չար–ժումները, որոնք չատ ձախող դուրս կուգային: Երբեմն աթո–ռակը կը տահէր ոտքին տակէն, կամ օդէն կը կախուէր, իր հետ քանդելով ամէնը, երբեմն ալ ձեռքէն վար կը ձգէր շղարշները, աչ–քին տակէն մեզ լրտեսելու յանցանքին մէջ բռնուած:

Օր մըն ալ, մեր դասարանին մէջ, որ ընդարձակ սրահին մէկ անկիւնը կը գտնուէր, լուր տարածուեցաւ, թէ Վահանը քաղաքին նորահաստատ վարժարանը պիտի չանախ:

Այդ օրէն մեր եւ անոր չարաբերութիւնները պաշտօնական դարձան: Գիչերները երբ մեր եւ անոնց ընտանիքները կը մխանա–չին, մանուանդ ձմրան գիչերները, թոնիրին չուրջը, անկիա կը բացակայէր չատ անգամ: Կ'ըսէին, որ ղաս կը պատրաստէր:

Իմ մէջ սակայն ցաւ մը բոյն դնել կը սկսէր· ինչո՞ւ համար հայրս ի վիճակի չէր, դիս ալ քաղաքին դպրոցը արձանագրել տա–լու· ինչո՞ւ զրկուէի ուսումէ ու կրթութենէ···:

Ամիաներ անցան· գեղին վրայ սեւ ամպի մը տուները սահե–ցան··· հրդեհ ու աւեր, արիւն ու արցունք մեզի ալ բաժին ինկան: Երբ որք մնացի երեք եղբայրներու եւ երկու քոյրերու հետ, ինչպէս որք մնաց Վահանը իրեններուն հետ ու կարին մեկնեցաւ, որբութեան ու կարօտութեան իրրեւ վարձապրութիւն··· ես ալ

Ապրողները այնպիսի վայրկեաններ կ'ունենան՝ որ երկար տանէ է վեր մոռցուած բանը կը զանեն իրենց սրտին մէկ անկիւնը··· Ատանք մարդուս սրտին խորը կը քննանան··· բայց իրենց երիտասարդական բուրումը չեն կորսնցներ, եւ երբ յի–չողութիւնը զանոնք արթնցնէ, զարնան անուշ հոտ մը··· սր–չալոյսի կենարար թարմութիւն մը կ'արտասուբեն···: Լաւ է սիրկա, թէեւ տխուր···:

ՄԱՔՍԻՄ ԿՈՐՔԻ

Քանի մը թղթակցութիւն փոխանակելէ վերջ, Պոլսոյ եւ Խար–բերդի հետ, իրիկուն մը, մայրս մեզ իր քովը կանչեց, մեծ եղբայրս ու ինձ, ու ըսաւ ձայնով մը, որ կը մատնէր իր հոգեկան տագնապը·

— Տղաքս, նամականիներուս պատասխանները ստացայ: Դժուար պիտի ըլլայ մեր բաժանումը, սակայն ի սրտէ ուրախ եմ ու ինքզինքս երջանիկ կը զգամ, որ պիտի հետանաք այս տեղերէն, ուր արիւն կը հոտի, ուր ինկաւ ձեր հայրը զաւաճան գիչերուան մը մէջ, ուրիչ բազմաթիւ հայրերու հետ:

Ամէն անգամ որ մեր գեղին կամուրջին վրայէն կ'անցնիք, չեմ ուզեր որ յիչէք ձեր հօրը արիւնաթաթաւ դիակը· չեմ ուզեր որ վախի ու սարսափի մէջ հատակ նետէք: Երկուքդ մէկ այս չարթու–ներ կ'ապրիք հետանաք, բայց մեկնելէ առաջ, մեր տան գրացի Սուրբ Նչանի խորանին առջեւ մէկ մէկ մոմ վառեցէք, երեսնիվ խաչակն–քեցէք ու այնպէս բաժանուեցէք ինձ ու մերիններէն»:

Երկու եղբայր եւ երկու քոյր, բոլորովին անչափահաս, դիմ–բանալ մօրս հակոդութեան ու խնամքին կը կարօտէին տակաւին: Անոնք ալ, իր հասկցած ձեւով պիտի ճամբէր մայրս դէպի օտար հորիզոններ՝ նախազգալով այն վտանգը, որ կը սպասնար մեր ըն–տանեկան բոյնին ու մեր հայրենական դիւղին, եւ սակայն ինքը, երբեւ հայրենի աւանդապահ, հոն պիտի մնար մինչեւ վերջին պահը փոթորիկին, որ պիտի պայթէր ամէնուն գլխուն···:

Այդ իրիկուան խօսակցութենէն հազիւ երկու օրեր անցեր էին, երբ՝ հինգշաբթի մը, որուն յաջորդող կիրակին Վարդավառ էր, մեծ եղբայրս ճամբու դրինք դէպի Սեւ Ծովու եզերքը՝ Կիրասոն, ու անկէ ալ Պոլիս:

Այն օրը մեր տունը սուգի օր մը եղաւ, երկրորդ անդամն էր, որ ճամբորդ մը կը հետանար մեր տունէն, առաջինը հայրս ըլլալով, որ ճամբորդի մը պէս հետացաւ մեզմէ···:

Եղբօրմէս աւելի, որուն հոգին անտարակոյս անդիտակցօրէն կը հրճուէր նոր տեղեր, նոր քաղաքներ ու նոր հորիզոններ տեսնելու բուռն տենչէն մղուած,— մենք բոլորս տեսակ մը տարտուռով ու անրացատրելի դպացումով կը դիմաւորէինք նոր վիճակը, որուն պիտի ենթարկուէր մեր տունը, պատս նոր անգամ մը մեր տեղանքն, որ հօրս մահէն յետոյ միչտ համեստ մնաց, արուած ըլլալով, որ մայրս մինակը պատասուրուած էր հոգալու եղբայրներուս ու քոյրերուս բոլոր պէտքերը, ատիպուած ըլլալով խիստ խնայողութեամբ գոր–ծածելու մեծ հօրս գրկած գրամները, քանի մը ամիսն անգամ մը, անոր վրայ աւելցնելով նաեւ այդին բարիքներէն աւելցածները:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Г.С. Библиотека

Հինգշաբթիին նախորդող գիշերը, մինչեւ առաւօտ, չի կրցինք քնանալ: Մեր պատանիի աչքերուն առջեւ մեր եղբայրը մեծցած ու լրջացած կը ներկայանար: Տեսակ մը ակնածութիւն ու երկիւղ, տեսակ մը լրջութիւն կարզալ կը կարծէինք իր դէմքին վրայ, եւ հակառակ այդ տարիքին ճամբորդ մը գտնելուն, ուրախութեան չորը եւ մտահոգութեան մը տուները տեսած կը տեսնէինք իր դէմքին վրայ:

Մութնուլուսուն, մայրս առաջինը եղաւ արթնցող. հաւնոցին մէջ աքաղաղը խօսեր էր արդէն քանի մը անգամ, երբ յառաջացաւ դէպի դուռը, ու երեք անգամ խաչակնքելէն վերջ՝ վերցուց երկաթէ ձողը, որ չեզակի կ'երկննար դէպի դրան կեդրոնը, ու բացաւ դայն:

Այդ առաւօն յայտնի անհանգստութիւն մը կը կարզացուէր վշտահար մօրս դատաստանը դէմքին վրայ: Օրերուն օրն էր անոր համար: Տարի մը առաջ անդարձ մեկներ էր հայրս, ու տարի մը յետոյ առաջին ճամբորդը, իր անդրանիկ զաւակը ճամբու պիտի դնէր, քանի մը օր յետոյ ալ երկրորդ զաւակը, զարճալ ճամբորդ, ու այսպէս կծիկը կը քակուէր եւ ընտանիքի մը անդամները հեռուհեռ կը լքէին հայրենական օճախը: Մանչերուն պիտի յաջորդէին գոյդ մը աղջիկները, մօտակայ գիւղերը հարս պիտի երթային, եւ թէեւ աղջիկներուն հետ տեսնուելու առիթները անպակաս պիտի ըլլային, եւ սակայն, տրամաբանող կին, բաժանումը բաժանում էր· ըլլայ ան դէպի դերեզման, դէպի օտար աշխարհ թէ օտար տանիք մը···:

Մենք հազիւ թէ եղբայրներով ու քոյրերով վեր ցատքեր էինք, երբ փողոցին ծայրէն, որ ծուռ ու մուռ կ'երկննար, լսեցինք ջորեպանին հատ ու խոպոտ ձայնը, որ իր եաւէն քաշելով կ'առաջնորդէր հուժկու ջորի մը:

Այդ կենդանիէն ամէն օր հարիւրներով տեսեր էի, չատ պզտիկ տարիքէս· մեր կողմերը փոխադրութեան միակ միջոցն էին անոնք, կը փոխադրէին ցորեն ու գարի, իւղ ու պանիր եւ դանազան պտուղներ: Ընտանի էի անոնց ձեւին ու չարժումներուն, հատակին ու նեղ: Ընտանի էի անոնց ձեւին ու չարժումներուն, հատակին ու նեղ: Շատ անգամ չարաճճի ընկերներով կարճ մտերիմ պարտանոցներուն: Շատ անգամ չարաճճի ընկերներով անոնց վրայ ցատկել իսկ փորձեր էինք ու հալածուած···:

Բայց այդ օրը, այդ կենդանին ուրիշ բաներ խօսեցաւ ինծի···: Ինծի այնպէս կը թուէր որ երթալու եւ համբուրելու էին անոր ճակատը, ուր հաւկիթի ճերմկուցին հետքերը կը նշմարուէին· (վնչպէս պատմեր էր մեծ մայրս, երբ պանդուխտ մը վերադառնար, իրրեւ ուրախութեան ու չար աչքէ պաշտպանուելու նշան, հաւկիթ մը կը դարնուէր կենդանիին ճակտին): Ինծի այնպէս կը թուէր, որ այդ բարի, ժուժկալ ու համբերատար կենդանին, միակ ակն ու պաշտպանն էր եղբօրս, որ անոր կռնակին վրայ, օրերով պիտի ճամբորդէր: Անոր աչքերը միշտ խոնաւ տեսեր էի, ու ժամերով պիտած, երբ մեր գոլորշին պատուհանը կը բացուէր դեղին համայնական մեծ ախոռին վրայ, ուր քով քովի կապուած կ'ըլլային ջորիները, ձիերն ու էշերը, եւ որոնց կռիւներուն ալ ականատես եղեր էի շատ անգամ:

Այլեւս կը հաւատայի, որ խելօք մը կեցող այդ կենդանին է, որ մեզմէ պիտի հեռացնէ եղբայրս, որուն քովէն բաժնուիլս չէր դար:

Բայց եւ այնպէս կը մտածեմ անխուսափելի պահը:

Ջորեպանին ձայնը երկրորդ ու երրորդ անգամ ազդարարեց: Ճամբորդի տեղանին վրայ էինք, բոլորս ալ, բայց ախորժակներս տուներ էր: Մեր բերանները չէին բացուեր դիւրութեամբ, ու մեր կուլ տուած պատառները մեր կոկորդին մէջ կը մնային: Եղբայրս իր աչքերը չէր հեռացներ մեր վրայէն, ու մայրս, մանաւանդ մայրս ու անոր քով մօրաքոյրս, լո՞ւռ արցունք կը թափէին:

Բայց պէտք էր բաժնուիլ վերջապէս:

Ձօսքը գիւղին ակրակրին ու ժամկոչինն էր, որոնք ամէն հանգիստաւոր աւետեաներու անկոչ հիւրերն էին մեր աշխարհին մէջ: Անոնք խօսիլ սկսան այն տեսն միայն, երբ ջորեպանը քով քովի բերաւ բոլոր առարկաները, որոնք ջորիի վրայ պիտի բեռցնէին, ու անբաժան ընկերները պիտի ըլլային եղբօրս, մինչեւ մայրաքաղաք: Նախ բարձրացուցին, կենդանիին երկու կողմէն, իրարու միացած, գոյգ մը պարկ, որոնց մէջ դրուած էր քանի մը օրուան ուտելիք· պատուղ, եւ եղբօրս ճերմակեղէններն ու զգեստները մանուածոյ ծրարներու մէջ, գոյգ մը կօշիկ եւ այլն: Պարկերուն վրայ նետեցին վերմակ մը, նեղքնակ մը եւ ծածկոց մը, բոլորը մէկ կապելէն հետո պարանով, եւ ջորեպանը «մնաք բարով» ըսելով, ճամբայ եղաւ:

Ապրանքները տրուած էր:

Տխրակրն էր, որ առաջին խօսքը ուղղեց մօրս ու փորձեց անոր բազուկներուն մէջէն ազատել եղբայրս, որուն աչքերը արցունքէն կարմրեր էին: Շատ դժուար եղաւ անոր բաժանումը: Մայրս անտարակոյս կը նախազգար, որ մահուան հետեւանք բաժանում մըն էր, ընդ միշտ, քանի որ տարիներու տեւողութեան ընթացքին, նամականեր ու լուսանկարներ միայն պիտի տեսնէր իր հարազատէն···:

Մենք բոլորս ընկերացանք անոր մինչեւ Աղայենց աղբիւրը, ուր գեղին քահանան իր վերջին պահպանիչը կ'ըսէր, ու ձեռքի խաչովն ու Աւետարանովը, վերջին օրհնութիւնը կուտար մեկնողին: Մնաք բարովի արարողութիւնը տեղի ունեցաւ, եւ մենք՝ եղբայրական համբոյրին քաղցրութեանը ու անոր խորհուրդին անծանօթ՝ բոլորին պզտիկն հետեւեցանք ջորեպանին, որ առջեւն կ'երթար, եւ եղբօրս՝ որ կենդանիին ամէն մէկ չարժումին ինքն ալ կ'ընկերանար դլուխը կախ:

Այդ խորհրդաւոր պահուն հոգիով կը տենչայի անոր տեղը բռնել, առանց անդրադառնալու, որ ճիշտ չորս օր յետոյ, Վարդավառի կիրակի առաւօտ, ե՛ս ալ ճամբորդ պիտի դառնայի, միայնակ, ընկերացած ջորեպաններու խումբի մը ու կարաւանի մը, որ պիտ պիտի տանէր Եփրատէն անդին, դէպի Խարբերդ:

Իրաւ ալ կարզը ինծի եկաւ:

Եղբօրս թողուցած պարապը տան մէջ զգալի էր: Մայրս կը փորձէր մեզ համոզել, որ քանի մը տարիէն պիտի վերադառնար, սակայն դէմքին վրայ կարզացուող թախիծը ուրիշ բան կ'ըսէր:

Ուրախութեան ու խորունկ վիշտի հակասական զգայութիւնները կը անձնատուր էր անոր հոգին, բայց կը զգուշանար իր հոգիին անսովոր խռովքը մատնելու: Կ'ուզէր ընտելանալ մեր սան նոր վիճակին, եւ սակայն պիտէր, որ քանի մը օրէն ընտանեկան բոյնէն ուրիշ մըն ալ պիտի թեւ առնէր ու հեռանար, ու յետոյ կայնի միւսները, եղբայրներս ու քոյրերս, որոնց վիզը կանուխէն չծռելու չափ հեռատես էր մայրս, անոնց արդէն որբացած կեանքը անգամ մըն ալ չի պառնացնելու համար...:

Իմ մեկնումս դէպի Խարբերդ, հօրեղբօրս տունը, որոշուած էր Վարդավառի կիրակի առաւօտն: Ջրհեղանի մը հետ խօսեր էինք արդէն, որ խոստացեր էր դիս անվտանգ հօրեղբօրս յանձնել ու անոնցմէ դիր մը եւ վնձմէ ալ սաորապրուխիւնս առնելով պառնալ կրկին մեր պիւղը:

Այն օրը, Վարդավառի կիրակի առաւօտն, չա՛տ կանուխ արթընցայ: Երազի պէս բաներ մրն ալ տեսեր էի... երկար ճամբաներէ կ'երթայի, անվերջ, անվախճան, ձիու մը կռնակին վրայ բազմած. երբեմն մեր առջեւը կ'երկնէին դեղատներ ու վաճառներ, որոնց վրայէն մէկ ոստումով կ'անցնէինք. անվերջ ու անսահման արօտատեղիներ ու բարձրաբերձ լեռներու վերելքները, անհունօրէն յոգնութիւն կը պատճառէին...:

Տանջուած ու չարչարուած երազներ երբու կը յաջորդէին, դիշերը անհունօրէն երկար կը թուէր, ու բոլոր առականները երենց սովորական չրջագծերէն դուրս դալով, կը մեծնային ու կը լայնային, վրաս յարձակելու յամառութեամբ...:

Եւ սակայն պառաւհանին բացուածքէն ներս թափանցող արեւուն առաջին ճառագայթներէն աւելի, մեր հինաւուրց զրացի Ս. Նշանին, եկեղեցական մեղեդիներուն ձայնը կուգար ականջներուս, թոյլ չի տալով որ կարենամ քնանալ դէթ առաւտեան անուշ քունը:

Տեղս վեր յառկեցի:

Ջրհեղանը իր կենդանիին հետ կը սպասէր բնդի, վարը, պրան առջեւ: Սիրտս չէրի եղբայրներս ու քոյրերս արթնցնելու, որոնք ահաւասիկ երկրորդ անգամ բլլալով, եղբայր մը եւս կը կորսնցնէին:

Ինչ որ պատահեր էր մեծ եղբօրս ճամբորդած առաւտն, նոյնը տեղի ունենալ անխուսափելիօրէն: Քիչ մը աւելի չատ արցունք ու զգր, քիչ մը աւելի չատ զիրկընդխառնում, թերեւս անոր համար, որ ես քանի մը տարիով աւելի փոքր էի եղբօրմէս, ու այդ տարիքին մէջ մինակս, կը յանձնէին դիս Ջրհեղաններու բարութեան ու մարդասիրութեան:

Բայց ես իմ խօսքս տուեր էի անդառնալի կերպով, ու պէտք էր կատարի մէջքիս ճամբորդական պայուսակը ու չրի թրթռիդ պատառիքը,— յայտարար նշաններ դէպի օտար երկիր մեկնող պանդուխտներուն:

Մայրս Ջրհեղանին վիզը կշտացնել կը մտածէր, այն յոյսով, որ սեղանին վրայ կխուսած հացի չերեսները անոր մէջ գումի ու բարութեան զգացումները պիտի չեչտէին, ու դիս պիտի հասցնէր նպատակիս, առանց ոտքերս քարին զարնելու, որուն կը հաւատայ բարութիւնը մայրերուն...:

Բայց այսօրուան պէս կը յիշեմ բոլոր մանրամասնութիւնները: Դռնէն դուրս եկեր առաջ, աչքերուս առջեւ ամէն բան զառնալ սկսաւ, իրրեւ թէ դլխուս տուած ըլլային զօրաւոր հարուածները, ինչպէս մանուկ տարիքիս մէջ, խարազանի նման հարուածներ մեզ կ'ինչեցնէինք հոլի դլխուն: Ու երբ թաղուեցայ մօրս տաքուկ զրկին մէջ, քանի մը վայրկեան, երբ փարեցայ անոր պարանոցին ու անկա չկրնամ համրյրներ դրոշմել սկսաւ այտերուս ու ճակտիս, մակերեսս ու չրթունքներուս, այն տեղն միայն ամէն բան կանգ առնել սկսաւ չուրջս, ու այն տեղն միայն զգացի թէ բաժնուելու ժամը եկեր էր այլեւս:

Ես ալ հետեւեցայ այն ճամբուն, որուն հետեւեցաւ եղբայրս քանի մը օր առաջ: Նոյն հետեւորդներով, մաղթանքի նոյն խրատներով: Տէրտէրն ու ժամկոչը երկու քովերէս, եղբայրներուս ու ընկերներուս նոյն խումբին հետ:

Բլուրին զագաթէն մինչեւ առաջուր մեր քայլերուն կը հետեւէին բոլորն ալ: Երբ առաջուր հասանք ամէն բան անհետացեր եղաւ: Ես մնացի միայնակ Ջրհեղանիս հետ, որուն «բարի ճանապարհ» մաղթեցի, ինչպէս պատուիրեր էին մեծերն ու փորձառուները:

Հոն ճամբանիս երկուքի կը բաժնուէր, մենք բռնեցինք աջը, որովհետեւ ճամբը կը տանէր դէպի ծով ու մայրաքաղաք, ուրկէ անցեր էր եղբայրս քանի մը օր առաջ:

Վեց ժամ անընդհատ, Եփրատի եզերքէն յառաջացանք, մինչ Ջրհեղանի վրայ նստած: Հազիւ թէ վերջին ըլուրը կը բարձրանայինք, երբ պինուած քիւրտի մը տուները երեւցան դագաթին. սարսափէս ի՛նչ ընելս չէի դիտեր, բարեբախտաբար Ջրհեղանս փորձառու մարդ եւ հին ազուէս, հասկցուցեր էր քիւրտին, որ կողոպտուելիք ճամբորդ մը չէին, ու պայուտակիս մէջ հազիւ չոր հացի կտոր մը կար: Երբ մեր իջեւանը հասանք, դիշերուան տուներնները դեռ չէին սահեր:

Ջրհեղաններուն բնակները վար տնտուեցան ու չուրջնաձի չարուեցան: Կենդանիները արածել սկսան. անոնց դանգակներուն ձայները միայն կը խանգարէր իրիկուան խաղաղութեան ներդաշնակութիւնը: Սկդիներուն մէջ, տարիքնաներուն վրայ խաղդի ոդիպղները կը կախուէին: Պահնորդներուն ձայնն ու ոտմուկը չէին լսուեր տակաւին:

Ես անձնատուր եղեր էի երազներու: Կ'երեւակայէի, որ Վարդավառ է, հիմա պիւղը գնծութեան մէջ էր, ու ամէն կողմ ջուր կը դպաւ

ՎԱՀՐԱՄ ԹԱԹՈՒԼ
(Լուս. Աբեմի, 1923ին)

ՀՈՒՍԿ ԱՐՇԱԽ

Թէ չըտըրուի պիտի ցասման՝ խածատե՛լ
Մշտահըլու վըզին անո՛ւրը երկաթ,
Եւ սրբել գիրդ՝ հեղումներով կաթ առ կաթ,—
Ա՛լ գերութիւնդ ինչո՞ւ լոյսով արծաթել…:

Ինչո՞ւ ցնորքիլ հորիզոնին ի նըւէր,
Անկումներէ վերջ չարաչար, գայթիգայթ,
Առասպելի հորիզոնին ոսկեխայտ: —
Ահ, թի՛ո մ՛ալ դեռ առլեփին իվեր, Ո՛ւստա իվեր…:

Ո՞ւր է նըժոյգն, ըսպասաւ ո՞ր ծառին տակ,
Ո՞ւր է նըժոյգը սըլացքի՛ս հըպատակ,
Որ իր հրձիգ պայտով, մրրիկ ոտնգով իր,

Վառէ ամբաւ՝ Գորշ Ոստանին խարոյկն հիր…:
Եւ, աչքին մէջ հըրացոյ՝ տո՛նը սուտակ,
Անկէ՛զ՝ բոցին, մուխին, մոխրին ընդմէջէ՝

Անհա՛սն հասնի, անհանգըրուա՛ն,— ու փըչէ՛…:

ՎԱՀՐԱՄ ԹԱԹՈՒԼ

Կ. Պոլիս, 1916

ԿԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

ԱՐՄԻՆ ՍԵՒԱՆ (Յովհ. Յ. Տէվէճեան): Ծնած 1892ին Մանիսա (Ակն–Ալաշկերտ). ուսած նախ պիւզին դպրոցը, յետոյ՝ 1903ին ընտանեօք գաղթած Հալէպ ուր՝ 1907ին աւարտած տեղին 7–ամեայ ազգային նախակրթարանը: 1907ին մեկնած Պոլիս, իբրեւ պէյերթիկ աշակերտ Պէրպէրեան Վարժարանի, զոր աւարտած է 1910–11 դպրոցական տարեշրջանին, սրմէ վերջ հետեւած է Պոլսոյ իրաւաբանական համալսարանի ընթացքին եւ ընդհատած ընդհ. պատերազմի հետեւանքով:

ԱՐՄԷՆ ՍԵՒԱՆ

1915ին իբրեւ թուրք բանակի զօրակոչի ենթարկուած ըլլալով, մեծ դժուարութեամբ կրցած է անցնիլ Պուլկարիա, ուր ապրած է ուսուչութեամբ: Զինադադարէն յետոյ խմբագրած է Հ.Յ.Դ. Դաշնակցութեան Պուլկարիոյ օրգան «Հայաստան» շաբաթաթերթը: 1919ին մեկնած է Երեւան ուրկէ մեկնած է փետր. 18ի ապստամբութենէն յետոյ, եւ Պարսկաստան – Մէյմանաք – Հնդկաստան – Եգիպտոս ճամբով Լ. Շանթի, Ս. Վրացեանի եւ Յ. Քալաղեանցիի հետ անցած է արտաքսման ու նուիրուած գրական ու քաղաքական գործօն կեանքի:

Ի վերջոյ հաստատուած է ընտանեօք կրկին Պուլկարիա, ուր նախ խմբագրած է գարձեալ «Հայաստան» շաբաթաթերթը (Փլովտիվ) իսկ յետոյ 1926–1929 խմբագրած է «Արաքս» օրաթերթը (Սոֆիա):

Գրականութեան մէջ իր մուտքը ըրած է 1911–1912ին գրեթէ միաժամանակ աշխատակցելով Հ. Յ. Դ. Ուս. Մխիթեան օրգան «Երկունք» ամսագրին եւ Մեր. Պարսամեանի «Շանթ»ին: Աւելի յետոյ աշխատակցած է զանազան գրական հաւաքածոներու եւ հանդէսներու: Գրած է Շամտանճեանի Ոստան»ին, «Ճակատամարտ»ի, Գ. Մխիթարեանի «Նոր Շարժում»ին, «Հայրենիք» ամսագրին եւ օրաթերթերին, Յ. Ճ. Սիրունեան «Նաւասարդ»ին, եւ ուրիշ թերթերու, առօրեայ հրապարակագրութիւններ, պատմուածքներ, գրական–քննադատական յօդուածներ, հասարակական յօդուածներ եւ այլն:

Տ. Զէօկիւրեանի եւ Ռ. Սեւակի նուիրած ուսումնասիրութիւնները անցեալ տարի լոյս տեսան առանձին հատորով մը:

Այժմ իբրեւ ուսուցիչ կը պաշտօնավարէ Սոֆիայի Մեսրոպեան ճեմարանին մէջ, ուր կ'աւանդէ հայերէն լեզու, գրականութիւն, ընդհ. ազգայ պատմութիւն:

Տարիէ մը ի վեր կը հրատարակէ Սոֆիայի մէջ գրական–գեղարուեստական ժողովրդական «Մասիս» պատկերազարդ ամսագիրը:

ԱՆԾԱՆՕԹ ՍԷՐ

Անկո՛ղ, աճծի՛ր անտառներու խաւարին
Ետեւ պահուած լիճերն անդորր, կապուտակ
Կը սիրեմ, երբ՝ մշուշի մէջ կը հանգչին,
Ծոյլ երազին կարապներովն ըսպիտակ:

Անհունին մէջ լացող պայծառ աստղերէն
Ես կը սիրեմ այն՝ որուն կաթն հոգիիս
Չի կաթեցաւ, ու իր սարսուռն հրեղէն՝
Անծանօթին ճամբէն անո՛ւշ կանչեց զիս:

Բոպէի մը ցայգազուարճ խորհուրդին
Կը սիրեմ ես գոհել աշխարհը՝ ծիծղուն,
Անո՛ր համար կ'երգեն ծովերն ու ալիւն,
Անոր համա՛ր կ'արիւնի սիրտն այս տըղուն:

Իրիկուննէ՝ իրիկուն, ես ամէն օր,
Մըթըննշաղին հետ կ'երազեմ լուրթ հեռուն.
Եւ ան տրտում, կու լայ կ'երգէ մեղմօրօր,
Հոգիիս մէջ՝ եւ ճնարիս լարերուն:

(1915 Կ. Պոլիս)

ԲԱՐԻ ՈՒ ՁԱՐ ԽՕՍՔԵՐ,,,

Երիտասարդի մը

Պիտի չըսեմ, թող ըլլայ կեանքդ երազ մը հեշտին,
Կամ՝ առաւօտ մը շէն շող ժըպիտով մը պատմըւած,
Եւ կամ՝ երկինք մը կապոյտ ուր՝ պարզ ըլլայ ամէն ինչ,
Ոչ ալ հեւք մը հեզասահ՝ հեշտանքներու մէջ մեռած.

Պիտի ուզեմ որ ըլլայ ճամբադ դերբուկ դժուարին,
Որ բարձունքին հասնելուդ՝ երանութիւնը ըմպես,
Խոնջէնքէն վերջ նուաճուած երջանկաւէտ հանգստին,
Ու արեւին երբ ցնծաս, մշուշին մէջ արտասուես:

Պիտի ուզեմ որ ըլլայ կեանքդ երգ մը տրտմաձուշ,
Եւ խոէալըդ՝ վսեմ, գեղեցկութիւն մը անհաս,
Որուն համար տառապիս՝ ու տիեզերքը մոռնա՛ս...:

(1923 Վիէննա)

ՀՐԱԺԵՇՏ

Ճամբուն եզրը այս անծիր, ուրկէ շատերը գացին,
Մէկ աչքերնին միշտ ետեւ, մխրճած միւսն՝ անհունին,
Ես խոնարհա՛ծ ուղեւոր, ալ կը սպասեմ առանձին:

Վերջուցեր եմ երկաթներս, ու առագաստը պատրաստ
Բացուեր է այն ճամին՝ որ տանելու պիտի գայ
Այնտեղ՝ ուրկէ կը փախչիմ, ուր կը դիմե՛մ աներկբայ:

Ա՛լ պատուարներն ինկած են. մէկը՝ երէկ, միւսն՝ այսօր.
Պիտի սուրայ նաւն հիմա իր վախճանին մթաստուեր.
Արցունք չունի՛մ աչերուս.— Մնաք բարո՛վ, ընկերնե՛ր...:

ԱՐՄԷՆ ՍԵՒԱՆ

(1932 Սոֆիա)

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

Սենեակը՝ առանց պիրքի, կը նմանի մարմինի մը որ հոգի չունի:

Ծպտիկները կը թոռմին, պիրքե՛րն են որ միայն յաւիտենական են:

Ան՛նք միայն կը ճանճրանան, որոնք չեն ճանչնար Արուեստին պերճագոյն թիւնները: Կեանքը, առանց Արուեստի, մէջակ հոգիները միայն կրնայ գոհացնել:

Վիլոը կը փորձէ ճանչնալ մէյա պատճառները, մինչդեռ Համոյքը կը ձգտի մնալ ա՛ւր որ է, առանց դէպի հեռ նայելու:

Մեծ վիլոը մոքի վերին ապառաժն է, ա՛ն միայն մեզ կը սոխէ իջնել մեր վերջին խորութիւններուն մէջ:

Ես աւելի լաւ կը ճանչնամ կեանքը, որովհետեւ աւելի յաճախ զայն կորսընցնելու ի վիճակի եղեր եմ:

ՆԻՑՔ

Մարդ մը սպաննողը, մարդ մը կը սպաննէ միայն: Ան որ պիրք մը կը սպաննէ, պաղպաղար մը կը սպաննէ:

ՄԻԼՏՈՆ

Ան որ իր աչքերը ատոպ մը սեւեռած կը քալէ, երբեք չի կորսընցներ իր ճամբան:

ԼԻՕՆԱՐ ՏԸ ՎԻՆՉԻ

Բոլոր մեծ գործերուն լծակը՝ սիրտն է:

ՊԼԵԽԱՆՈՎԻՆ

Բնութիւնը ա՛չ ծառայ եւ ոչ ալ տէր կ'ընէ: Ո՛չ տալ կ'ուզեմ քեզի եւ ա՛չ ալ առնել՝ քենէ:

ՏԻՏԸՌՈ

Սահմանել՝ մահը մեռցնել կը նշանակէ:

ՌՕՄԷՆ ՌՕԼԼԱՆ

ԱՆԴՐԱՆԻԿ՝ ԴԱՓԱՂԻՆ ՄԷՋ Photo Arax

ԱՆԴՐԱՆԻԿ

Այս պղեկոչուած քերթուածը, մէկ ըլլըլն է 1924ին աւարտած գրական մեզրախոբխոխի մը, որուն նիւթն է հայ մեծապոյն հերոսին կեանքին ասասպելական դրուագները: ԽՄԲ.

Ոչ ոք սիրտ կ'ընէ խօսելու:
Լեռնական մը լուռ, ռանչբերի հետ մտածումով, կը վշտայ,
Աբեւին տակ չորցուցած, ծխախոտի թերթերը մեծ որ անցեալ օր,
Գեղին մօտի դաշտերէն, հապճեպ ձեռքով ամբարեց:
Մէկէ աւելին անոնցմէ, պիտի ուզէր, վայրկենական կամքովն
սուրը կարապետին,
Որ ցաւն ամբողջ իր մկաններուն մէջ բուն դնէ,
Բայց տեսնայ պետը՝ յանկարծ առոյգ ու իր ձիու քամակին:
Մոայլը իջեր է Անոր վրայ: Եօթ օր է, իրմէն, տատապանքի
պիշերային մռնչիւններէ զատ մէկ քանի,
Ոչ ոք բառ մը լսած է: Յաւը՝
Հայկական առատ տուն մը ամբողջ պերեզման իջեցնելու բաւական,
Ընկճելու փոխանակ՝ վառնզատուր զարձուցեր է զայն:
Բառնայի Մկօն, իր զօրքերէն մին, խարամանկ, քծնող, պզտիկ
աչքերով,
Բոպէն անգամ մը, ակռոջը մոայլ դէմքը կը խուզարկէ:
Մէջքը ծռած, կը տարածէ, վայտով մը հետս, որպէս զեղջուր,
Կրակոտ սեւ ձիւթին որ ծխալով կը վաթխուի ու կը պրկուի,
Կակուղ չաքարի, առաձգական խմորին պէս:
Կոպերը, երբեմն, Մկոյին կը պճռտուին քրքջաշարժ, այն տարտափէն,
Թէ դևհեղական մոմլաթին իր — բոպէն հատած է — պիտի փակցնէ,
Ամբապետի մէջքին ու ցաւատանջ դիտան ի վեր:

Տանտպետը՝ յանկարծ, ոտքի:
Ուժ առած գայթակղութենէն իր անտհման, ձեռքը Մկոյի ուսին,
Ու գլուխը մոայլ լուսկաթին. «կրակէ սեւ ծօթն ուզդակի մսին՝
թենթուվիւն է...
Տատանաներն, գժոխքին մէջ, մեզաւորներէն աւելի գիւրութեամբ
հոգին կը քաշեն»:
Ու կեսաբի անտարբերութիւնն Անոր գործածելով որպէս
հաւանութիւն՝
Երեք չարժումով, կը նետէ վրայէն գէնք, պատրօնթաշ ու բանկոնակ:
Ապա, արագ կը քաշէ՝ գաթանէ հատ չապիկն որուն ձէթոտ
տափատաններուն վրայ,
Զարմացումի կուգան ջոլիրներն ոչխիներու նոյնքան առատ որքան
ամբոխն Ասիլլայի:

Յաւը՝ ակռաները սրած Տատոյ ձմրան ապառաժ սառերուն վրայ,
Թունաւորուած անպատասպար գիշերներու անհատնում սեւութենէն,
Իր պզտոյ ուժն ամբարած ձիւնաթոյր անկողիններու մէջ,
Ուր հայդուկները կը պահէին՝ կատղեր է հիմա:
Լաթի չիտմը հատատար է փլող ձեղնասիւնի հարուածին:
Երկարած անշարժ, ժամ ժամի հետևէն, հրարուխի պէս կը ծխայ
անդադրում,
Բարկութիւնն իր՝ կողը մտած հրաչէկ երկաթ:
Դնդերներու պղպջատեայ խուրձով իր հաստարեստ վիզէն ու
գլուխէն զանգուածային՝
Կը ժայթքէ կամքը՝ կոտրտելով կզակները ցաւի ագցանին:
Մինչ ամէնէն ուժեղներն ալ կը պարտուին բոպէի մը խտացած
փորձութենէն՝
Անոր մօտ ակարութիւնը կը մնայ անծանօթ՝ ու մէն մի հարուած,
Կը պատնայ խթանի հարուած որ կը բազմապատկէ, մոլեգնութեան
կաթսային մէջ,
Լեռնածին կարիճութիւնն իր ու ատելիները իր կամքին ահաւոր:
Մահը քանի՛, քանի՛ անգամ յարձակած ու անոր կեանքի
միջնաբերդէն, կոտրած ժանիքով,
Ծոյս է տուած պինաթախ:
Գնդակը չի բանիր իր վրայ...
Ու կը տարածուի լուրը որ տարականն ուժով հոգի մը նստեր է
մարմնի մը մէջ,
Ու խրամատէն մէկ կողմն թէ միւսը՝ ժողովուրդներ՝
Գերբնականութեան միեւնոյն տարատիպն մէջ՝ ծունկի կուգան:
Բայց հիմա՝ պատկեր է անշարժ, կամքին պղպջատ ճանկերովը
վէրքին բերանը պատատելով:

Մոքէն կ՚անցնին բարբարոսութիւնները անհնաբին։ Դանակ մ՚առնէ,
կարէ,
Մէկդի նետէ ոսքն ու իր հետ ցաւն այլ ժանտ։
Գլուխը կը դարձնէ յանկարծ։
Մութ աչքերը կը թաւալին անդունդի մը մէջ դայլոյթի։
Ահ ու սարսուռ կ՚անցնի հայդուկներէն ինչպէս գառագեղի մը ատջեւ,
Երբ համբ մոլուումով, գազանի ժանիքները կը մերկանան։
— Բե՛ր հոս, չանորդի...
Դեղեւուն քայլերով, տառնապեմի չապիկն ու լախտի մը վրայ
պիպուած,
Ծխարձակ լաւան ձեռքին՝ Բասենցի Մկօն, վարանոտ, կը մօտենայ։
Զօրքերէն երեքը խաժռ՝ դուրս կը սահին...
Միւսները՝ չարագէտ սպասման մը կծկումին տակ՝ կը դարձնեն
աչքերնին հետու։
Ծերուկ հայդուկ մը մխայն, ճերմակ ու խիտ մազերով, կը պիտկ
անխլիտա,
Սպասարկութիւնն այլ պետենական։ Հանգարտօրէն, կը քաշէ
նեբս ծխախոտն,
Ջիպուխին երկար կոկորդին մէջէն։ Հանգարտութիւնն է իր
հոգուբաժինը։
Ոչինչ կը վախցնէ, ոչինչ կը զարմացնէ, ոչինչ կը հետաքրքրէ պինք։
Ձապուկ ձեռքերն իր երբ կը թողուն կոթունն մօսինին՝ բռնելու
համար է բազուկը բահին։
Անգամ մը եւս, սակայն, չարչարանքի զոռումն արձագանգեց.
— Բե՛ր ալ, չանորդի։
Յանկարծական ձայնն այլ, պակուցիչ հանդոյցներու մէջ
կը խեզդէ սրաերը։
Բասենցի Մկօն կը տարածէ մէջքին վրայ ու երկայնքովը դիսաին
տառնապեմին չապիկը սեւ։ Այլ չխումն աննշան,
կը ծամածռէ դէմքն Անոր։ կը սղմուին ատամներն, մոս–մոս
կտրած դէմքին վրայ։
Ազէտալիք սեւ ձիւթն, լաւալի հրակուտակ ալիքներով,
կը տարածուի։
Այլ մեւնոյն առեն, պառկած հսկայի հոգիին մէջ, չար կօշմար
մը կ՚ելեւոյթ։
Ոռնոց մը կը փրթի ահաւոր, խառնուած մսխխասկի պէս
մեկ, տղարեւքի սուլոցներու։
Դուրս կը պրծին։
Լուսթեան կատարեալ հատու կ՚ելեւոյթ սրաերու վզկոթին։
Վայրկեաններու քակտոց մունջ պատառին վրայ, մահահոս
ալիքներ կը թաւալին։
Խրճիթին մէջ, մեռելապար... Անգամներ կը խլրտին ինչպէս
յամբ պրկումները քամոնելի՝ գլխահար կարիճին։
Խրճիթէն դուրս, մխանները, ծառերուն հետ քարացած։
Ուշադիր ականջով,
Աչքերն իրենց սուր պարձած՝ դէպի սենեակն անիծեալ։

Երբ լուսթեան մութ վիհէն ոչ խոկ վառուժ արտունչ մը դուրս
կը սահի՝
Անձկութիւնն անոնց կը պայրաղնի անատանական սարսափով։

Ասեղներ կը ցցուին, յանկարծ, աչքերուն մէջ անոնց, ճերմակ
ու խիտ մազերով, ծերուկ ու չար հայդուկին։ Ակնթարթ մը մխայն։
Մէկ շունչով երկար, կը պարպէ, ջղուխին կլլուն ու թոքերն
ծխախոտէն։
Կը բանայ ծալապատիկ ոսքերն իր ու կը յառաջանայ յամրօրէն։
Մարմինն, ահարկու մարզուն, պառկած՝ ոչ մէկ շարժում ունի ալ։
Քիմիական պղպջակներ կը կպմուին, սիրուած սեւ ծօթին վրայ
ու կը պայթին ականջիքի չէզ վտանգու մէջ։
Ճանկ առ ճանկ կը քաշէ ու կը քակ պետնին, խմորն վակշող որ
կը հոսրանայ անհուն երկայնքով։
Մարմինն, ահարկու մարզուն, պառկած՝ ոչ մէկ շարժում ունի ալ։
Ահ առ ահ կը պարպէ սեւ ծօթին ու կը քակ պատերուն,
հազուստին, անկողնին։
Զորքած կոճղ՝ կարծր մատներն կը սկսին վառիլ։
Ճահիճին մէջ հրաշքերմ, կը թռչէ ու կը հանէ ձեռքն չասպով՝
Ու եղունդներէն կեռ կը կախուին մսի անկենդան բեկորներ։
կարմիր գծեր, կարմիր բծեր, պղտորուած՝ նայող կը ձգեն,
թանձր սեւութեանը պատրին։

Շարժում մը յանկարծ...

Գլուխը կը թաւալի ու կը կախուի պատգարակին ոսքն ի վար։
Զոր սիրտն ուր ոչ հրաւիրի խոռոչները մութ, ոչ առանձնակի
խուզարկումներն յանդուգն՝ թշնամի զազանիքներու
Վախի սառեւն խոկ չէին ձգած՝
Զոր սիրտը, ծերուկ հայդուկին, կը կասի պերեզմանային տագնապով։
... Ասուա՛ծ, Ասուա՛ծ... Ա՞ս գլուխն է անո՞ր...
Ա՞ս՝ լեռներու ու ձորերու մեծ պահակի՞ն...
Անոնց ճերմակներ քաշեր են բոլոր խուրձերը չորցած դէմքին...
Բարեկենդանեան պիմակի սահմռկում...
Յամքած, կանաչ կաչի՝ կպած ոսկորներու։
Լքուած աղօրիներ— ... Սրտապատա՛ռ, սրտապատա՛ռ —
լքուած լինաեր ու բերան կիսաբաց՝
Ուրիկ ժայռքած գոտոցին տակ երբեմնի՝
Կարիճ քիւրաեր թռչատոցներու կ՚ապատանէին ու տաճիկ
բանակներ, չասպ՝ կռնակ կը գարձնէին։
« Եա՛ Տէր Աստուա՛ծ, անուշ Քրիստո՛ս, գուն եղիր ինձի
գօրավիպ... »։
Կը քաշէ ջիպուխն ու կկոցի երթեւեկովն եռանդուն, կը խարտոցէ՝
Երկայնքն անպատին մեծդի եւ՝ ինչպէս չերտաերն երչիկի,
Կը ձգէ անատարբեր՝ տաչերները սեւ նիւթի թէ մսի մարդկային...
Երբ վերջացած՝ արեւնոտաց պիակին քովէն, կը գառնայ հաւն,
Կը աեսնայ, գրան կիսաբաց ճեղքին, գոյղ գոյղ աչքեր՝
Որ կը նային սարսափահար . . .
. . . . . .

ՀՐԱՉ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ՆԷՄԷՍԻՍ *

(ՅԵՂԻ ՎՐԻԺԱՌՈՒՆ)

(*Տեսարանը կը ներկայացնէ երդնկայի մէջ Սողոմոն Թէհլիրեանի հայրենական տան աւերակները, որ սեւցած պատերու մնացորդներով անջատուած է ընդհանրական աւերակներու եւ վերատակներու համայնապատկերէն։*

Սեպուհ լեռը, լայնանիստ ու վեհափառ՝ կ'երեւայ հեռու հորիզոնին վրայ իր լեռնաշղթաներով։

Ժամանակը 1916ի ապրիլներն է, երբ երդնկան պրաւուելով՝ հայ համաւօրական բանակը եւ ասոր եաւէն ռուսականը՝ իրենց մուտքը կ'ընեն։

Վարագոյրը բացուելէն քիչ յետոյ՝ Սողոմոնը, հայ կամաւորի տարազով ու սպառազէն կը յայտնուի հայրենի տան աւերակին եզերքը ու կոթնած հրացանին՝ օտարոտի եւ լի թախծութեամբ կը դիտէ չուրջը)։

Սողոմոն.— (*Երեւոյթէն դառնալով՝ յոգնած է եւ ուժասպառ, ու թանկագին բան մը փնտռողի ու չը գտնողի վայրագ տենչի եւ տրամաբանութեան հիւանդագին բոցավառումն ունի իր խուզարկու աչքերուն մէջ*)։

Սող.— (*Բառական մը չունչ առնելէ յետոյ, յուսալքուած ու թախծոտ, կարծես դաժան տեսիլքի մը ընդմէջէն*).

— Լե՛րկ, ամայի՛ ու մահահո՛տ
Գերեզմանիք մը շըրջուած,
Հորիզոնէ Հորիզոն
Կրմախքնե՛ր ու փըլատակ,
Աւերա՛կ ու մոխիրնե՛ր...

Սող.— (*Դէպի հեռուները չեչառակի նայուածքներով ու չարժումներով*).

— Տաճար մ'ահա իր աճիւնէն կ'ամբառնայ,
Որպէս աղօթք ածխացա՛ծ,
Դէպի երկինք պաղատագին...
Ու դաշունուած լըռութիւնէն
Կը տապալի ճակտին վըրայ
Անգամ մ'ալ . . . . . .

Սող.— (*Արձանացած՝ դառն ու տրտում*).

Միներէներն են մի՛շտ կանգուն,
Երկնասըլա՛ց ու ցըցո՛ւն,
Որոնք վարի ըսպանդէն ետ
Արարչի կողն են խըրա՛ծ՝
Ջայն ալ վերը ըսպանուած...
. . . . . .

Սող.— (*Համայնապատկերէն սահմռկած ու դարհուրած*).

— Ընձագայլեր վոհմակ վոհմակ,
Արիւնոռուշտ ու խօլական,
Դիակներէն յետոյ՝ հիմա
Ուրուականներ կը որսան...

Ահա, այնտե՛ղ, թափօր մը խեղճ մեռելներու,
Զարչըրկուած ու կիսայօշոտ,
Ամրակուռ ու ապահով
Գերեզմաններ մուրացող,
Որոնք անճայն կը սահին փոսէ փոս
Կ'անհետին...

Եւ ուրիշներ՝
Կողոպտուած գերեզմաններէն թեւատարած՝
Արիւնլուայ խաչերու պէս՝
Կարծես ինձի նըշան կ'ընեն...

(*Աչքերը պահ մը կը գոցէ եւ կը լուէ*)

Սող.— (*Գլուխը յուսահատօրէն հրացանի փողին հակած*).

— Ու ամէ՛ն տեղ, ամէ՛ն տեղ միշտ
Կառուցուածքի փըլատակ՝
Հանճարի ու Արարչի,
Աւերակնե՛ր համատարած, ածխացած
Աշխատանքի էըրտնաջան...
. . . . . .
Ամէ՛ն քայլիդ գանկաբումբեր ագռաւաբառ՝
Որոնց ամէն մէկ հատին տակ,
Արեւ մը կայ ըսպանուած,
Ու վըրան նոր մահ մը չոքած...

(*Անհունօրէն տրտում ու լքուած՝ դանդաղօրէն կը նսեմ փլատակի մը վրան եւ ողբացող ձայնով մը*).

— Լըռութեան մէջ՝
Որ թէ մահ է թէ՛ երկունք,
Ծընընդրդեցի աճիւն աճիւն
Հայրենի տանս ի խընդիր,
Բայց եւ այնպէս հընար չ'եղաւ
Նոյն իսկ վայրը որոշել...

(*Գլուխը դէպի հորիզոնը դարձուցած*)

---

* *Համառօտ թատերգութեան նախերգանքէն մաս մը։*

— Սակայն ահա Սեպուհն հըսկայ
Սառցապըսակ կատարով,
Ահա՛ գետը, Եփրատն ահա՛
Իմ հայրենի տանըս էով...

(Յիշողութեան մէջ՝ անթաւ ալբոմաւթեամբ)

— Հայրենի տան կըրկնակործան,
Որ վարդաշաղ օր մը նորէն,
Իր եօթնաւեր ներմերէն՝
Շըբեղօրէն բարձրացաւ
Որպէս հարս մը հարաւի՝
Բաղանիքէն նոր ելած...
Իմ հայրենի տունըս շէն,
Դեղաբանդակ ու մարմար
Հանճարակերտ մը իրաւ...

(Գլուխը ծանրացած հասակի մը նման կը թողու որ ընկնի հրացանի փողին: Խոր մտատանջի մէջ կը խորասուզուի անխօս, կարծես կը քնանայ ցուրտ ու ամեհի կսկիծներու ապրեցութեան տակ):

Նէմէսիս.— *(Մինչ Սոզոման գլուխը կամ եւ աչքերը դէպ կը մնայ, հանդիսաւոր քայլերով՝ կարմիր պարեգօտ մը վրան նետած՝ երեսունոյց սեւազգեստ կին մը, բարձրահասակ ու դեղանի՝ եկեր կեցեր է ճիշտ անոր դէմը եւ ճակատապրի պատգամաբերի մը նման՝ չեշտակի անոր կը նայի)*:

Սող.— *(Գլուխը յանկարծակի թարձրացուցած՝ պահ մը ապշահար ու քարացած կնոջ վրայ նայելէ յետոյ՝ ընդոստ ոտքի ելած եւ ինքնիրեն)*.

— Կին՞ մը, յառնած մռնխրներէն...
Արիւնլուայ իր պատանիով...
Բանդագուշա՞նի մը արդեօք...
(Բարձր)՝
Ո՞վ ես դու, կին.

Նէմէսիս.— *(Պատգամախօսի մը պէս վստահ ու վճռական)*.
— Անլուռ, անմեռ աղաղակն եմ
Որը ցեղիդ...

Սող.— *(Զարմացած նշաններով՝ կէս մը ինքնիրեն)*.
— Եղերամա՞յր մը արդեօք...
(Բարձր)՝
Սակայն վըրադ սեւերու տեղ
Արեան կարմիրն ես առեր...

Նէմէսիս.— Սուգ ու վըրէժ միանգամայն...
Որովհետեւ հետեւեցայ կարաւաններուն բրոնամահի,
Պարեգոտըս որպէս պատանի ամէն արեան ես փըռեցի,
Իւրաքանչիւր նախատական մահն ըմպողի,

Նըզովքն ու վիշտն ես ապրեցայ
Եւ աչքերը փակեցի...
Ու բիւր հազար նահատակաց ես անթաղ
Հուսկ ողջոյնն ու կըտակները հետս առած՝
Վերադարձայ աւերակները լըքուած՝
Ամէն մէկ տան անիւններուն մըխացող
Մահողջոյնիին հետ կըտակներ բաշխելու...
Սող.— Եւ ի՞նչպէս որ էեզ չեն կըրցած ըսպանանել,
Երբ ըսպանդը էարն անգամ չէ՛ խըճայած...
Նէմ.— " ես անմահ եմ:
Սող.— *(Գրեթէ ինքնիրեն)*
— Դուն անմա՞հ ես...
(Բարձր)՝
— Ուրեմըն դու պէտք է ճանչնաս
Ամէն մէկ քոյն աւերակ,
Որ դեռ երէկ իրար հիւսուած
Պարտէզ մ'էին երիտասարդ՝
Որբ գըրկին մէջ արիւնլուայ այս մոխրին...
Նէմ.— Ըսի արդէ՛ն:
Սող.— *(Ծունկի)* —
— Ահ, այն ատեն,
Ծունկի եկած էեզ կ'աղերսեմ ես անթառ,
Յանուն գութին ցոյց տալ ինձի
Վայրը տանն իմ հայրենի,
Ուր սահեցաւ ու անցաւ
Մանկութիւնըս երբեմնի...
Նէմ.— *(Սոզոմոնի ձեռքէն բռնած՝ աւերակներուն մէջ պտտցնելով)*
— Այստեղ իսկ էր երբեմնի պապենական տունըդ շէն
Որ պալատի մը հանգոյն՝ խոյակներով պերճահիւս
Կապոյտն ի վեր կ'ամբառնար
Ջերթ կեսար մը դափնեզարդ...
(Քայլ մ'առնելով)
— Հոս հոյակապ դահլիճն էր մանրանըկար կամարով,
Ուր Տարօնի նուռ գինին սափորներուն մէջ բիւրեղ,
Մեծ հայրըդ կը մանկացներ...
(Աչք ուղղութիւն ցոյց տալով)
—Հո՛ն, խուցն էր, ուր դուն ծընար, գորգին վըրայ հինաւուրց՝
Անկիւնն օրրանդ էր դըրուած՝ ոսկեճամուկ բեհեզով,
Ուր օր գիշեր կը հըսկէր՝ երգախառըն աղօթքով՝
Մայրըդ բարի անուամբդ, որուն կայտառ կարկաչով
Բակի աղբիւրն անցամաբ, կ'ընկերանար մինչեւ այգ...
Եւ որ մեռաւ տունին հետ...
. . . . . .
. . . . . .

ԱՐԱՄ ԶԱՐԸԳ

1930 Յունվար
Պուէրէշ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԶՐՈՅՑՆԵՐ

Ղեւոնդ Մելոյեան, վիպագիր եւ թատերագիր.— Իրապաշտութիւնը եւ երեւակայութիւնը՝ գրականութեան մէջ.— Առաջին փորձէն մինչեւ վերջին փորձը.— Վերապահութիւնը՝ գրողին հանդէպ.— Անբարոյական գրականութիւն.— Պեդ եւ շահարաջուր.— Թատերգութիւններ:

Անցեալ տարի «Կեանք եւ Արուեստ»ի մէջ հրատարակեցինք մեր ծանօթ գրողներուն կողմէ քանի մը ինքնատիպ էջեր, որոնց մէջ անոնք կը պատկերացնէին թէ Ի՞նչպէս կը գրեն...:

Այդ չարքը աւելի կենդանի դարձնելու համար, նպատակադրեցինք զանոնք խօսեցնել գրագէտներն իսկ, եւ անոնց խօսքին ու կարծիքներուն հարազատ թարգմանն ըլլալ այս էջերուն մէջ: Մեր այս փորձը կը սկսինք այն զրոյցով, զոր ունեցանք ծանօթ գրագէտ եւ թատերագիր Ղեւոնդ Մելոյեանի հետ, որուն «Արմենուհի» թատերգութենէն, ինչպէս կը յիշեն ընթերցողները, երկու տարի առաջ, տեսարան մը տուինք: Մէկէ աւելի վէպերու եւ թատերգութիւններու ինքնատիպ հեղինակ մեր աշխատակիցը անոնց գործերու չարք մը կը պահէ, սպասելով լուսադոյն օրերու, զանոնք լոյս ընծայելու համար:

ԽՄԲ.

— Որքան ալ հետաքրքրական ըլլայ գրական ձեր սկզբնաւորութիւնը եւ տարիներու ընթացքին մեր գրականութեան տուած ձեր երկերուն հոգեբանական կազմութիւնը, այս անգամ կը փափաքիմ գիտնալ, թէ կարեւած ըլլալով մեր հարազատ իրականութենէն, եւ սոխուած ըլլալով դէմ յանդիման գտնուիլ անհետական հոգիներու, ապրելու անհրաժեշտութեան առջեւ, ի՞նչպէս կրցիք հաշտուիլ օտար միջավայրի մը իրականութեան հետ եւ միեւնոյն ատեն առեղծագործել յանուն հայ գրականութեան: Որովհետեւ ձեր պարագան յատկանշական է նաեւ բոլոր հայ գրողներուն համար, մանաւանդ տարբերութիւններով:

— Ճիշդ է, որ անհատական խնդիրը մը կը չօշափէ, սակայն ինձի համար ճշմարտութիւնը ամէն բանէ վեր է եւ նուիրական, պիտի արտայայտեմ այնպէս ինչպէս կը մտածեմ: Երկար տարիներ ի վեր նիւթական խնդրոյ մասին չեմ մտածեր, իրրեւ ժողովուրդի մէկ զաւակը, անոր հետ ապրելով մեր հայրենիքին մէջ: Բայց այն օրէն որ սոխուած էի Եւրոպա մնալ, առաջին կարգի վրայ կուզար նիւթական անկախութիւն ձեռք բերելու հարցը, չարունակելով կեանքի պահել եւրոպական նեղկաս մտաւոր կեանքին մասին ունեցած հետաքրքրութիւնս: Հետեւեցայ Քաղաքային եւ բնական գիտութիւններու, գրականութեան եւայլն, գրեթէ չորս տարի. 1924էն ի վեր աշխատանքով ապրուստ մը ապահովելու հոգը ունեցայ սակայն: Ընտրեցի գարգանկարչութիւնը (décoration): Սկզբնական

ԳԵՒՈՆԴ ՄԵԼՈՅԵԱՆ

դժուարութիւնները յաղթելէ յետոյ, չանցայ հետզհետէ կատարելագործել, ուսումնասիրութիւններով եւ գանազան հետաքրքրութիւններով. այնպէս որ Փարիզի հրապարակին վրայ մէկէ աւելի թիւններով. այնպէս որ Փարիզի հրապարակին վրայ մէկէ աւելի ճիւղերու մէջ կրցի մրցիլ արդէն ճանչցուած գարգանկարիչներու հետ: Յատկապէս Նիւ-Եօրքի, Փարիզի եւ Լոնտոնի ծանօթ տուներուն գնահատութեան արժանացայ:

— Ձեր այս նոր գրագործի արդիւնքը մը չէ՞ր ըլլար գրական աշխատանքներու: Ժամանակ կրնայի՞ք գտնել:

— Բնականաբար չափազանց ուժեղ մրցման մէջ ըլլալով, արդէն հաստատուած ու ծանօթ մրցակիցներու հետ, պէտք կ'ըլլար իմ

ժամանակի եւ ուժերու մեծ մասը սրամտելով գործիս: Բայց եւ այնպէս զիջեալին աշխատանքով ջանացեր եմ միշտ լրացնել նաեւ գրական հետաքրքրութիւնս, ունեցած ցանկութեանս պահանջները: Պէտք չէ ուրանալ նաեւ այն հանգամանքը, որ գործի ստիպման յարաբերութիւնները առաջ եկած, այսինքն կեանքի հետ անմիջական շփումս, պիտի ըսէի նաեւ գրական ըմբռնումներուս եւ աշխարհայեացքիս վրայ:

— Ի՞նչ է ուրեմն ձեր վերաբերումը կեանքի եւ գրականութեան իրարու հանդէպ ունեցած փոխադարձ յարաբերութեան նկատմամբ: Ուրիշ խօսքով, ի՞նչ չափով իրականութիւնը արձագանգ կը գտնէ ձեր գրականութեան մէջ:

= Առանց կեանքի գրականութիւն չեմ ըմբռներ: Օր մը պատահմամբ Պ. Ա. Ահարոնեանի հետ խօսակցութիւն մը ունեցայ: Զարմանքով հարցուց, երբ իրեն կը պատմէի համխեան չէզնաի յեղափոխական կեանքէն դրուագներ, թէ իրա՞ւ արդեօք մօտիկէն ծանօթ էք այդ կեանքին, աւելցնելով թէ թէեւ չեմ կարգացեր ձեր գրչէն եւած նման դրուագներու գրական-գեղարուեստական վերաբաշխութիւնը, սակայն չեմ կարծեր թէ անոնք յաջողիլ ըլլան: Ինչո՞ւ, հարցուցի, նոյն զարմանքը յայտնելով: Գիտէ՞ք ինչ պատասխանեց, համոզուած չեչտով.— որպէս զի հեղինակի մը գործը յաջողի ըլլայ, անոր ծանօթութիւնը, իր նիւթին հետ, մշուշային պէտք է ըլլայ: Բնական է չի վիճեցի, յիշեցի միայն, որ Ֆլօպէռ Սալամպօն գրելու համար մինչեւ Ապրիլիէ դնաց, տեղին վրայ, հնար եղածին չափ ուսումնասիրութիւններ ընելու: Մեր օրերու Եւրոպայի հեղինակներ աշխարհի չորքանը կ'ընեն, բուն տեղին վրայ, իրական ապրումներով սեղմազործելու համար իրենց երկերը: Այս պարզ խօսակցութիւնը գիս աւելի՛ դիտակից դարձուց, թէ ինչո՞ւ համար մեր նախորդ գրականութիւնը, ինչպէս արդի գրականութիւնը, ա՛յնքան «մշուշային» եղած է, առանց իրականութեան տուեալներուն վրայ հաստատուած ըլլալու: Նոյնիսկ այն գրականութիւնը որ գրաղած է արեւմտահայ գաւառի կեանքով, ինչպէս նաեւ յեղափոխական կեանքէն ըղձած գրականութիւնը, գլխաւորաբար երեւակայական, «մշուշային» եղած է: Եղած իրապաշտական փորձերը չա՛ս աննշան կը մնան մեւսին քով: Նոր չէ, որ այս համոզումը ունեցեր եմ: Երեսուն տարուան գրականութեանս ճամբան յայտնի է: Զեմ մոռնար գրական առաջին փորձս: Երբ իրբեւ ճեմարանական ուսանող Մուրճի խմբագրութեան վկայ մը կը տանէի, խմբագիրը կարդալէ յետոյ կ'ըսէր իր չուրջիններուն. «Այս ի՛նչ ձիրք է, եւ որքան յաջող արտայայտուած»:

— Ի՞նչն է ուրեմն պատճառը, որ ձեր գրական բոլոր գործերը իրենց չուրջ վերապահութիւն մը առեղծեր են:

= Պատճառները չատ են: Գլխաւորը սակայն, ինծի կը թուի, ա՛յն է, որ ես ինչ հարցի մասին ալ որ ըլլայ, բոլորովին անվերապահ եւ իրբեւ անկախ գրող մը կ'արտայայտուիմ, առանց նկատի ունենալու, նոյնիսկ անգիտակցօրէն, թէ այդ կերպով բացասական տիպարներու հայելին կը դառնամ: Մեր գրականութեան մէջ յան-

դգնութիւն է այս: Մայրը վէպս այդ յանդգնութեան առաջին փորձն է, որ ամանք կը նկատեն իրրեւ ակիզբը՝ մեր նոր վէպին:

— Կը յիշեմ, երբ Մայրը լոյս տեսաւ, կարծիքները կը տարբերէին այդ գրքին գրական արժէքին մասին: Կային քննադատներ, որ այդ վէպը անբարոյական գրականութիւն անուանեցին: Ի՞նչ կը մտածէք այդ մասին:

= Ժամանակին ստիպուեցայ այդ մասին արտայայտուիլ: Ինծի կը թուի, որ գրականութենէն բարոյականութիւն սպասող անհատները կը նմանին այն մամիկին, որ գեղարան կ'երթայ իր հիւանդ մանուկին գեղ բերելու, եւ դառն գեղի փոխարէն չաքարաջուր կը խնդրէ: Եթէ երիտասարդ տարիքիս մէջ այս բանը բնազդարար կը զգայի, հասուն տարիքիս մէջ՝ գիտակցութեամբ կը զգամ: Ծանօթանալով մէջազգային գրականութեան գլուխ-գործոցներուն, այդ բանը համոզում գործեր, ոչ միայն վէպական ասպարէզ, այլ նաեւ թատերականին մէջ:

— Ձեր թատերական գործերուն հանդէ՞պ ալ դուք էք հանրային նոյն վերապահութիւնը:

= Դժբախտաբար այո: Հանրայինէն աւելի՝ գրագնդու վերապահութիւն ընել աւելի ճիշտ է: Ապացոյց իմ Արմենուշը Փրանսերէն թատերգութիւնը, որուն հայերէնը չի տպուեցաւ տակաւին: Կարելի չեղաւ գտնել նաեւ գերասանուհի մը, որ խաղար Արմենուշի գերը, որովհետեւ այդ գերասանուհին պէտք էր խաղար գնոջ մը գերը, որ հանրաստուն իներէք է...:

— Արմենուշին ծանօթ եմ*). տասը տարիներ առաջ «Ճակատագրի»ի մէջ ընդարձակ գրախօսական մը նուիրած եմ անոր: Եւ հաճոյքը ունեցեր եմ արձանագրելու հոն մտանանչումներ գոնապան հարցերու մասին, հարցեր, որոնք եւրոպական չքնաղ գրականութեան եւ հանրային հետաքրքրութեան նիւթ հայթայթին չա՛տ ուշ: Մինչդեռ գուք տարիներ առաջ այդ նոյն խնդիրները մասին մտածած ու գանոնք արտայայտած էիք: Կ'ուզեմ տակաւին պնտել թէ ուրիշ ի՞նչ թատերական գործեր տուած էք:

= Sphinge գրիգորեան կեանքէ, չորս արարուածով գրուագութիւն մը, C'est ainsi qu'on fait, երեք արարուածով քոմէտի մը, եւ ուրիշ վիպակներ, բոլորն ալ ֆրանսերէն լեզուով: Գոյով հայերէնով գրուած թատերգութիւններուս, անոնք ալ բախտ չեն, եւ որոնց նիւթը մշակուած է տարիներ առաջ, հարցերը իրենց տեսնին ժամանակավրէպ նկատուելու վտանգին: Օրինակ, կան տարիներ յետոյ, գաներ են իրենց այժմէականութիւնը: Ազատակ որդին, գրուած և խաղցուած 1910ին Առաջապար, տպուած է 1922ին Գիրլին «Արեգ»ի մէջ, թէեւ մերժուած է փարիզի մէջ** «իրրեւ երեւանի մէջ խաղցուելու արժանի թատերգութիւն մը...»:

ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

*) Հեղինակին այս թատերգութիւնն է, որ մրցումի համար ներկայացուած 74 գործերուն մէջ առաջնութեան չահեցաւ Զուիցերիոյ մէջ, արժանանալով անվճռական պնահատանքի: Մ. Պ.

** Ա. Զօպանեանի նախագահած յանձնախումբին կողմէ:

ANNA DE NOAILLES

Անհետացումներ կան որոնք դէպքեր կը կազմեն, ո՛չ միայն քանի մը ամսուան կամ տարուան, այլ ամբողջ սերունդներու համար. կոմսուհի տը Նօայլի մահը այդ դէպքերէն մէկը կր ներկայացնէ:

— Ֆրանսական գրականութիւնը սուգի մէջ է...:

Les Eblouissementsի հեղինակին անհետացումը՝ այս բառերը ըսելու մղեց բովանդակ մամուլը: Միայն գրական շրջանակներու մէջ սիրող զգացումը չէր տարիք. հանրային կարծիքին ալ թմբդման կը հանդիսանար: Պատճառն այն էր որ վերջին երեսուն տարիներուն շրջանին՝ ո՛չ մէկ գրական դէմք — բացի Մօրիաք եւ Թերեւս Ռօսթանէ — ազդած է Ֆրանսական մթնոլորտին վրայ, որքան Le Coeur innombrableի հեղինակուհին:

Վերջին տասը տարիներուն՝ այդ հիացումը տատիճան մը նուազած էր, մանաւանդ երիտասարդ սերունդին մէջ. բայց բանաստեղծը կը սիրէր յաղթականօրէն, հակառակ զատնացած ըլլալուն:

Թէ այդ հիացումը օրինական էր, մխամտութիւն պիտի ըլլայ այդ մասին կասկածիլը. ամէն վերապահում ընդունելով հանդերձ, Աննա տը Նօայլի մահով մեծ, շատ մեծ բանաստեղծ մը անհետացաւ: Այնքան գլուխներ զարձնող իր արեւելեան գեղեցիկ աչքերուն վախումովը, լոյս մը մարեցաւ, եւ կարծես պարապ մը առեղծուածաւ,— գէթ մէկոյի մը համար,— ամենօրեայ կեանքին մէջ:

Տասնըհինգ տարեկանէն՝ սկսած էր արդէն գրել: 42 տարի անընդհատ արտադրեց: Իր համբաւը Ֆրանսայի սահմաններուն մէջ չէր մնար. ամբողջ աշխարհ կը ճանչնար: Զինքը Ֆրանսայի ժամանակակից մեծագոյն բանաստեղծը անուանելին չատեր: Ո՛մանք նոյն իսկ չէի վարանեցան յայտարարելու թէ՝ Վիկթոր Հիւկոէն ի վեր Ֆրանսա՝ կոմսուհի տը Նօայլի նման մեծ բանաստեղծ չէր ունեցած:

Այս վերջին գնահատումին չափազանցութիւնը ակնհարեւ է, ինչպէս չափազանցութիւն մըն է յայտնի քննադատ եւ բանաստեղծ Շարլ Մօրրասի կարծիքը՝ Մօրիասի մասին. «Անորէ Շէնիէյէն ի վեր՝ Ֆրանսա մէկ բանաստեղծ ունեցած է. Ժան Մօրիասը»:

Մօրրաս, իր հիացումին մէջ, ո՛չ միայն կը մոռնար Վինյին, Պօտլէրը, Լրպոնթ տը Լիլը եւ ուրիշներ, այլ նոյնիսկ Հիւկոն, Լամարթինը եւ Մուսէն:

Հեգնելու համար Ժիւլ Ռընար գրած է. «Տիկին տը Նօայլի հանճարը՝ տպաւանդին արգելք կ'ըլլայ:»

Անիկա ամենէն աւելի կը մօտենար ուրիշ մեծ բանաստեղծի մը՝ կապրիէլ ա'Անունցիօի. երկուքն ալ բանաստեղծական կատարներ, գրեթէ հաւասար պատուանդաններու վրայ:

Իր առաջին գերթուածէն մինչեւ վերջինը, խօլական չեչտերով երգած է սէրը, ուրախութիւնը, փառքը, վիշտը ինչպէս նաեւ մահը:

Comtesse de Noaille իմբիւնեկար

Անտառը, լիճերը եւ բեղմնաւոր դաշտերը
Աւելի խօսեցան աչքերուս քան մարդկային ձայուածքները.
կրթնեցայ տիեզերքին գեղեցկութեան՝
Ու սեղմեցի ձեռքերուս մէջ՝ բուրումը եղանակներուն:

Անտարակոյս իր գործին մէջ անհաւասարութիւն մը գոյութիւն ունի:

Մեծ արտադրող մըն էր, եւ անկէ կը բխէր այդ անհաւասարութիւնը: Ու յետոյ, մանաւանդ վերջերը, ազդեցութիւնը կրեց իրմէ արժէքով վար բանաստեղծներու:

Բօլ Վալէրիի ազդակայար այժմէականութիւնը մանաւանդ ազդեց իր ոճանիթիք քնարերգութեան վրայ: Կորնգուց իր ներչնչումներուն այն մանաւար չեչտը, որ գինքը կը խորհրդանշէր:

Տիկին տը Նօայլի առաջին արտայայտութիւններուն մէջ փնտռելու է իր մեծութիւնը եւ հանճարի մօտեցող թափը, ինչ որ հատկապահկը մը կը կազմէ Ժան Մօրիասի պարագային հետ. Մօրիասի առաջին արտադրութիւնները,— առանց Le Pèlerin passionnéն դուրս ձգելու,— մոռցուած են արդէն. իր վերջին գործերն են,— Les Stances եւ Iphigénie,— որոնք անմահ պիտի մնան:

Տիկին տը Նօայլի գլխաւոր գործերն են. L'ombre des jours, Les Eblouissements, Les vivants et les morts, Les forces éternelles, Le Coeur innombrable. Le Poème del'amour եւ L'honneur de souffrir իր վերջին երկերը, խորքով վար կը մնան առաջիններէն: Այս բա-

նաստեղծութիւններէն պատ հրատարակած է La nouvelle Espérence, Le visage émerveillé եւ La domination վէպերը, Les Innocentes նորավէպերու հատորածոն, Exactitudes (արձակ բանաստեղծութիւններ), Premiers Poèmes (պատանեկան քերթուածներ), Le livre de ma Vie եւայլն:

Այս վերջին գործը որ իր անձնական յիշատակներըը կը պարունակէ, քանի մը հատորէ պիտի բազկանար. առաջինը լոյս տեսաւ միայն:

Ծնած էր 1876ին. աղջիկն էր ռումանացի իշխան ու Պրանքովանի, որ ամուսնացած էր Բարձրագոյն Դրան Լոնտոնի դեսպան Գօսթաքի Մուսուրուս փաշայի աղջկան հետ. որով հօրը կողմէ ռումանացի էր, իսկ մօրը կողմէ յոյն. սակայն, հակառակ իրողութեան, ինքզինքը միշտ յոյն անուանած է, հօրը անունը կրելով հանդերձ: Յոյն ըլլալը կը նախընտրէր՝ անշուշտ յունական անցեալը ռումանականէն աւելի չքնդ ըլլալուն համար. իսկ հօրը անունը թոյլ կուտար իրեն կոչուիլ. «իշխանուհի Աննա ու Պրանքովան»:

Տասը տարեկանին մօրը հետ այցելած է Պոլիս եւ երկու ամիս անցուցած է մեծ հօրը՝ Մուսուրուս փաշայի Վօսփորի մէջ, Թուրքիոյ մէջ ունեցած ծովեզերեայ ապարանքը: Այդ երկու ամսուան կեանքը Պոլիս՝ մեծապէս ազդած է իր մանկական երեւակայութեան վրայ, եւ իր գործին կէսը պրեթէ կը կրէ այդ ապաւորութեան դրոշմը:

Կոմսուհի ու Նօայլի նկարագիրը իր միամիտ եւ ոգեկան կողմերը ունէր: Շատ կարեւորութիւն կուտար բէգլամի: Հետաքրքրքիր է յիշել՝ Ա.ինչթայնի հետ ունեցած իր առաջին տեսակցութենէն յետոյ արտասանած խօսքերը.

— «Հիմա որ Ա.ինչթայնը տեսայ, կրնամ մեռնիլ»:

Կ'ըսուի թէ ո՛չ հոչակաւոր պիտնականին գործերը կարդացած էր եւ ո՛չ ալ բան մը հասկցած՝ անոր կնճռոտ, շատերու կողմէ չի մարսուած տեսութիւններէն:

1923ին, Ֆրանսայի հայապետ Բրօֆ. Ա. Մէյէյի թելադրութեամբ, ի նպաստ Հայերու կոչ մը խմբագրուեցաւ, զոր շատ մը յայտնի անձնաւորութիւններ ստորագրեցին եւ որ յետոյ լոյս տեսաւ Le Journal des Débatsի մէջ: Այդ կոչը ստորագրել տալու պաշտօնը ստանձնած էր մեր հայրենակիցներէն մէկը: Արդէն քանի մը տարի առաջ Նօայլ հաւաքած էր, երբ ներկայացաւ տիկին ու Նօայլը:

— «Ի՞նչպէս կ'ուզէք որ ստորագրեմ Թուրքերու դէմ գրութիւն մը. պ. Բուանքարէ, մարաջախա Լիօթէ իսլամական քաղաքակրթութիւնը կը հետապնդեն. յետոյ մեծ հայրս Բարձրագոյն Դրան դեսպան եղած է:»

— «Ատոնք արդէք մը չեն, տիկի՛ն, կը պատասխանէ մեր հայրենակիցը. հայ ազգը Համաձայնականներու կողքին կռուեցաւ իրենց համար. արիւն թափեց. գոհուած ազգ մըն է. ձեր ըրած ստորագրութիւնները չարդիւնքին Անաթօլ Ֆրանսը եւ Մօրիս Պարէսը այս կոչը ստորագրելու»:

— «Ի՞նչպէս, Ֆրանս ստորագրե՞ը, Պարէս ստորագրե՞ը»:

— «Այո՛ տիկին, ահա՛ իրենց ստորագրութիւնները»:

— «Այն ատեն ձգեցէ՛ք ինձի թուղթը եւ վազը անցէ՛ք պատասխանին համար»:

Հետեւեալ օրը կոչը կը վերադառնար: Բայց փոխանակ իր կարգին ստորագրելու, տիկինը ու Նօայլ գրած էր իր անունը պրեթէ սիկիրը, Անաթօլ Ֆրանսի եւ Մօրիս Պարէսի ստորագրութիւններուն ճիշդ մէջտեղը:

Երբ Իէնիէ Պէնժամէն իր Sous l'oeil en fleur de Madame de Noaillesը հրատարակեց, բանաստեղծին համելի չի թուեցան հոն յայտնուած կարգ մը կարծիքներ եւ ակնարկութիւններ: Սիրելի հեղինակը որ հրատարակէն վերցնել պիրքը:

Բացատական կողմերն են ատոնք կարգ մը մեծ մարդոց, ինչ որ չի վնասեր իրենց հանճարին:

Միւս կողմէ վեհանձն եւ չանդուլն չարժումներ ունէր:

Պատերազմի տարեն գտած զատապարտուած էր բարձրագոյն տանտնին կողմէ, իր բռնած ուղղութեան պատճառով. տիկինը ու Նօայլ հանրային կարծիքը նկատողութեան չառնելով, իր բարեկամին աքսորավայրը՝ Մարէր գնաց: Նոյնպէս միջամտեց ի նպաստ մին աքսորավայրը՝ Մարէր գնաց: Նոյնպէս միջամտեց ի նպաստ Գաթալօնիայի յեղափոխական գնդապետ Մասիայի,— Գաթալօնիայի յեղափոխական գնդապետ Մասիայի,— Գաթալօնիայի յեղափոխական գնդապետ Մասիայի,— որ այն թուականին մահուան դատավի ներկայ վարչապետը,— որ այն թուականին մահուան դատավի ներկայ վարչապետը,— որ այն թուականին մահուան դատավի ներկայ վարչապետը

Իր վերջին գիրքը, որ մամուլի տակ է եւ որուն փորձերը կը սրբագրէր անկողնին մէջ, ի՛նք է որ նկարագրած է:

Կանուխ է դեռ խօսելու համար կոմսուհի սը Նօայլի ներքին կեանքին վրայ: Անիկա ազգային գործն է, անշուշտ ոչ չատ մօտաւոր ապագայի մը. կրնանք լսել սակայն թէ անկարելի է որ այնքան փայփայուած, այնքան խնկարկուած տաղանդաւոր և հրապուրիչ կին մը՝ չատ մը սիրտերու մէջ վառ զգացումներ տեղծած չըլլայ: Թէ ինք պատասխանա՞ծ է այդ զգացումներուն, եւ ո՞ր աստիճան, ատիկա ճշտելն ալ ապագային կը պատկանի. իր գրութիւններուն մէջ տեսնուած ակնարկութիւններէն իսկ կարելի է զգուշակել թէ իր սիրտն ալ անտարբեր չէ մնացած, գոնէ մէկ անգամ, գոնէ մէկ անձի համար. հո՛ն մանաւանդ ուր կ'ըսէ. «Ա՛ռ պարապութիւնը կեանքին՝ առանց քեզի, առնին՝ առանց քեզի...»

Ո՞վ էր արդեօք այդ անձը: Գուցէ մեր սերունդը չի ճանչնայ զայն: Մօրիս Պարէս, տարակոյս վեր է, մեծ ազդեցութիւն ունեցած է ասիկ. սը Նօայլի վրայ: Իրենց փոխանակած նամակները, որոնք անթիւ են, եւ որոնք գրական մեծ արժէք ունին՝ երբ օր մը լոյս տեսնեն, չատ հետաքրքրական գործ մը պիտի կազմեն:

Պարէսի՝ ասիկ. սը Նօայլի վրայ ունեցած ազդեցութեան խորութիւնը կարելի է տեսնել բանաստեղծին գրութիւններուն մէջ:

Le livre de ma vie-ի մէջ՝ խօսելով Մօրիս Պարէսի հետ՝ տակէ երեսունը հինգ տարի առաջ տեղի ունեցած իրենց հանդիպումին մասին՝ կ'ըսէ. «Պարէսի հանդիպեցայ առաջին անգամ՝ Բոլ Մարիյէթօնի տան մէջ. եւ այս առաջին հանդիպումէն լսկ՝ իրարմէ վախ զգացինք»:

Պարէսի յանկարծական մահն ալ դինքը սաստիկ ցնցած է. ակնարկելով այդ մահուան՝ կը գրէ. «Մեռնելովդ՝ դիս սպաննեցիր»:

Տիկին սը Նօայլ՝ իր տասը-տասնեկու տարեկանին գրած բանաստեղծութիւնները տետրակի մը մէջ ընդօրինակելով եւ կապելով տալով Պարէսի նուիրած էր: Պարէսի մահուընէն վերջը այդ արժէքաւոր ձեռագիրը չի դտնուեցաւ: Երբ մէկը՝ այդ մասին ցաւ յայտնեց. «անշուշտ չա՛տ թանկագին էր ինծի համար այդ տետրակը, պատասխանեց. բայց քանի որ Պարէս մեռաւ, այլ եւս ոչ մէկ բան յարգ ունի աչքիս»:»

Ցուղարկաւորութեան հանդէսը տեղի ունեցաւ Մատլէնի եկեղեցին մէջ, արտակարգ չուքով եւ պաշտօնական հանդամանքով:

Գօմէտիա թերթը յուղարկաւորութեան տեղի յիշատակեց յուղիչ մէջադէպ մը, որուն յիշատակութեամբ կ'ուզենք վերջացնել մեր հատընտիր նօթերը:

Երկաթէ վանդակոտմներէն դուրս աղջիկ մը կուլար: Կարզապահութեան հսկող պաշտօնեաները, չափազանց խիստ, անանուն հիացողներուն թոյլ չէին տար զազաղին մօտենալու:

«Աղջկան մը այս արցունքները, կը հարցնէ Գօմէտիա, արդեօք աւելի արժէք չունի՞ն Աննա սը Նօայլի համար, քան հրաչալի ծաղկեպսակները»:

ԺԱՆ ՄԵՐՈՒ

ԳՐԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Հայ Մամուլը պատերազմի միջոցին եւ անմիջապէս յետոյ

Ընդհանուր պատերազմին պոլսահայ թերթերէն ապրեցան միայն Բիւզանդիոնը, Ժամանակը, Վերջին Լուրը եւ Ճչրիտչյէ Շարպիէն: Ո՛չ մէկ գիրք տպուեցաւ 48 ամիսներու ընթացքին:

Զինադադարէ անմիջապէս յետոյ Պոլիսը ողողուեցաւ հայ թերթերով. պոռթկում մըն էր որ չատ երկար չի տեւեց. քիչերը ապրեցան ու կ'ապրին այդ թերթերէն. ահաւասիկ, պատմութեան համար, անոնց անունները: Աչխարհ, Ազատօտ, Արշադ, Ազել, Բիւզանդիոն, Երկիր, Երեւան, Ժամանակ, Ժողովուրդի Ձայն, Իգնատ Ալա, Իրաւունք, Լրաբեր, Երկուչաբթի, Նէօք Դաւիթ, Ծիծաղ, Կավռօչ, Կոհակ, Հայ Աչխարհ, Հայ Բժիչկ, Հայ կեանք, Հայ կին, Հայ Միութ, Հայ Սկաուտ, Ճակատամարտ, Ճչրիտչյէ Շարպիէ, Նոր Այդ, Նոր Դար, Նոր Հայաստան, Շանթ, Շաւիղ, Ոստան, Renaissance, Սա-դա-նա եւ Վերջին Լուր:

Փարիզի մէջ ութսուն երկու ֆրանսական հանրային մատենադարաններ կան, չի հաչուելով Ազգային եւ Սկնթ-Ժընեվիէվի մատենադարանները, որոնք աւելի թանգարաններ են:

ՖՐԱՆՍԱՅԻ ԳՐԱԳԻՏՆԵՐՈՒՆ ԹԻՒԸ

Վիճակագրութեան մը համեմատ Ֆրանսայի մէջ 5,000 գրագէտ, բանաստեղծ եւ հրապարակագիր կան, որոնցմէ մօտաւորապէս 4,000ը կ'անդամակցի Société des gens de lettres-ի:

Այս ընկերութեան մաս կը կազմեն վեց հայ Ֆրանսերէն գրողներ.

Օր. Մարիան Տամատ,	ընտրուած՝	1914 ին
պ. պ. Արշակ Չօպանեան	,,	1917 ին
Մերուժան Պարսամեան	,,	1922 ին
Գեղամ Սայապալեան	,,	1929 ին
Ա. Նաւարեան	,,	1933 ին
Հրանտ Թէքէեան	,,	1933 ին

Ուրիչ երկու հայ գրագէտներ թերացած ըլլալով իրենց պարտականութիւններուն մէջ, հեռացուած են ընկերութենէն: Մարիան Տամատ, ի՛նք հրաժարած է այս տարուան ընթացքին:

Իսկ Société des Poètes Français-ի միակ հայ անդամն է Մերուժան Պարսամեան, ընտրուած՝ 1922ին:

Պարտք կը զգանք յիչատակելու որ ինչպէս անցեալ տարուան, նոյնպէս այս տարուան կեանք եւ Արուեստի մէջ երեւցած կարգ մը ձեռագրաններու արտատպումը կը պարտինք Տիար Վահան Մալէկեանի: Քրիչէներու արտատպումը կը պարտինք Տիար Վահան Մալէկեանի, Տէմիրճիպաչեանի եւ Զօհրապի ձեռագիրները Արփիարեաններու, Տէմիրճիպաչեանի եւ Զօհրապի ձեռագիրները եւ նկարները անոնցմէ են:

250,000 ՏՈԼԱՐ ՄԷԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ

Ամերիկայի նշանաւոր բանաստեղծ Էտուին Մարքհըմի «The man With the Hoe» գրուածքը հաւանաբար աշխարհի ամենէն շահաբեր բանաստեղծութիւնն է:

Մարքհըմ անով չահած է 250,000 տոլար: Ան թարգմանուած է մօտ 40 լեզուներու:

Այդ բանաստեղծութիւնը արդիւնք է 13 տարուան մտածողութեան եւ չորս օրուան աշխատանքի:

Մարքհըմ իր այս բանաստեղծութեան մասին 1500 անգամ պատմած է:

Բանաստեղծութեան ներշնչումն եղած է Milletի «The man With the Hoe» նկարը, զոր 1899ին Մարքհըմ տեսաւ Օքլընտի մէջ (Քալիֆորնիա):

«Ինձ համար, կ'ըսէ Մարքհըմ, այդ նկարը կը ներկայացնէր մարդուն աւերումը: Ես տեսայ քաղաքակիրթ վայրենին, որ տեղծուած էր երկար դարերու անասնացնող աշխատանքով եւ խմացական ուժով: Որովհետեւ այդ մարդուն նախահայրերը չինեցին բուրգերը եւ պալարկեցին հոմէական պողոտաները: Հակով մարդը վատքի բարձրացուցած էր քաղաքները եւ միայն փշուր մը հոգ ստացած էր իր այդ բոլոր գոհողութեանց համար»:

Մարքհըմ ութսունը մէկ տարեկան է:

ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ ԹԻՒԵՐ «ՆԻՒ ԵՈՐՔ ԹԱՅՄՋ»Ի ՄԱՍԻՆ

1931ի ընթացքին Նիւ Եորք Թայմսի ամենօրեայ համարէն մէջին հաշուով ապառած է 461,884 օրինակ, իսկ կիրակնօրեայ թիւէն 759,914 օրինակ:

Նոյն տարուան ընթացքին Ն. Ե. Թ. ապառած է 110,095 մոնօ (220,190,560 փաունա) թուղթ եւ 4,664,735 փաունա մելան:

«Ն. Ե. Թ.» 1931ի իւրաքանչիւր թիւ հրատարակուած է միջին հաշուով 49 էջով, կիրակնօրեայ թիւը 202·9 էջով:

Այսպէս Ն. Ե. Թ.ի տարեկան հատորի էջերուն թիւը կը հասնի 25,888ի: Իսկ տարուան ընթացքին հրատարակած բոլոր թիւերուն բոլոր էջերուն գումարը կ'ըլլայ 15,270,289,808:

«Ն. Ե. Թ.» իր աշխատաւորներուն չարաթական կը վճարէ 178,285 տոլար:

Մէկ տարուան ընթացքին թղթատարական բաժանմունքին համար վճարած է 646,797 տոլար:

Հեռագրի համար չարաթական կը վճարէ 9,672 տոլար, տարեկան 502,945 տոլար:

Օրական հեռագրով, միջին հաշուով, կը ստանայ 87,000 բառ: Այս բառերուն մէջ չեն անոնք, որ կը ստանայ «Էսօշիէյթըտ Փրէս»ի միջոցով:

Մէկ տարուան մէջ հրատարակած է 24,402,912 տող ծանուցում, մինչ որ 8,059,909 տող աւելի է Նիւ Եորքի ուրիշ այլ թերթի հրատարակած ծանուցումներէն:

Օրական կը ստանայ 10,000 հեռաձայններ եւ 6,000 նամակներ:

«Նիւ Եորք Թայմզ»ի բոլոր աշխատաւորներու թիւն է 3,700: Ասոնցմէ 651 հոգի կ'աշխատին խմբագրական եւ լրագրական, 977 հոգի տեւտրական, 1,986 հոգի մեքենական, իսկ 86 հոգի վարչական բաժանմունքներուն մէջ:

Մեքենական բաժանմունքի գործաւորներէն 452 անձ չարաթական չորս օրէն պակաս կը գործեն բանուորներու միութեան որոշման համաձայն՝ անգործ բանուորներուն գործ հայթայթելու համար:

ՖՐԱՆՍԱՅԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՊԱՐԱՆԸ

Կը համբէ 1537 պաշտօնեայ: Առաջ ունէր մօտաւորապէս 500 պաշտօնեայ աւելի:

Ամսական 7·500·000 ֆրանքի գործառնութիւն ունի, տարեկան իննսուն միլիոն:

Տպարանը տարեկան 40 միլիոն ֆրանքի թուղթ կ'առնէ, եւ պաշտօնեաներու կը վճարէ 32 միլիոն ֆրանք:

Իր տարեկան չահն է 3էն 4 միլիոն ֆրանք:

Պետական վարչութիւններուն պաշտօնական տպարանը՝ կը տըպէ նաեւ Revue des Etudes Arméniennesը, որ առժամապար պարբէկ նաեւ Revue des Etudes Arméniennes, որ առժամապար ընդհատուած է տիրող անտեսական տագնապին հետեւանքով:

ԱՆԳԼԻԱՅԻ ՄԸ՝ ՄԱՅՔԼ ԱՐԼԷՆԻ ՄԱՍԻՆ

Մայքըլ Արլէնի մասին (Տիգրան Գույումճեան) անգլիական հանդէս մը՝ «Սփէր», հետեւեալ յօդուածը հրատարակած է իր յունուար 14ի համարին մէջ, որմէ կը քաղենք կարեւոր մասերը·

*Մարդ կրնայ ամբողջ գրքոյկ մը գրել Մր· Մայքըլ Արլէնի տարօրինակ պարագային մասին: Իր համբաւին կերտումը մէկն է յատկապէս պատերազմեան երեւոյթներէն, երբ ջղագարութիւնը երմտակնէն պատերազմական աշխարհին ալ փոխանցուեցաւ: կանանչ Գլխարկը եւ քանի մը անգր–սրամիտ պատմութիւններ իբրեւ թէ մէյֆէյր բնակող կարդ մը սոփեստ մարդոց թոյլ բարոյականին մասին, Մր· Արլէնը բարձրացուցին ամենէն ժողովրդական եւ ամենէն շատ ծախուած հեղինակներու շարքին: Խեղճ, աննշան հայ մը, Մէյֆէրի մէկ ննջասենեակին մէջ, սոսկ իր երեւակայութեան ուժով, կանանչ գլխարկ կրել տուաւ բոլոր կիներուն այն յոյսով թէ խիզախ այրեր վիպային սիրով պիտի մօտենային անոնց: Բախան ու համբաւը քշեցին ասրին այս ամօթխած, աննշան էակը իր խեղճուկ թաղէն կրօս

պինները ամէն արքայական համեմատութիւններ ընդունած էին, ու հասած էին սահմաններու, որոնց արքայատուններ իսկ չէին կրնար հասնելու յաւակնիլ, ինչքան ալ ընդարձակ ալ ըլլային։* Նախկին թագուհիներ, մեծ դուքսեր եւ իշխանուհիներ, բանախօսութեանց չրջանները, կը դպուչնային Արլէնի հետ հանդիպում մը ունենալէ։ Ան կ'ողջոյր պանոք, ինչպէս Ազգասատեան մը կ'ողջոյ իր շուրջը ֆշացող փոքրիկ նաւամիղները։ Վիթխարի հրատարակչական մը կամ հսկայ թերթ մը անոր ուղեղը դներ է ցկեանս։ Ան իր գրած ամէն մէկ կարճ պատմութեան 5,000 սթերլին պիտի ստանար, հրատարակուէր կամ ոչ։ Միակ պայմանն այն էր որ Արլէն տարեկան երեք գլուխ գործոցէ աւելի ծնունդ չպիտի տար։ Ասոր վրայ Արլէն անյայտ եղաւ։ Տարի մը կամ երկու վերջ, վիպային առասպելներու միջոց հաւատարիմ, ան ամուսնացաւ օտարազգի պայազատուհիի մը հետ։ Սակայն մթնոլորտը անկիւնները երբեմն կը ցուցնէր իր խաղտոտ կերպարանքը, բայց ընդհանուր առումով Րիվիէրայի կողմերն էր իր թաքստոցը։

Սկսաւ խորհիլ թէ ինք կրնար գրել։ Ահագին ճիգ մը ըրաւ իր Մէյֆէյրեան բարքերը թօթափելու, մտածելակերպը փոխելու։ Իր առաջուան ամբողջ ընթերցող հասարակութիւնը մեղսուց Լիլի Քրիսթին կոչուած նոր երկով մը, այնքար բարի վկայ մը որ մեզմէ ոմանք սկսան Արլէնը յուրջի առնել, հակառակ իր գաղանախորհուրդ անունին եւ իր իշխանուհիին համբոյրին։

Կը յիշեմ թէ այս նոր երկասիրութեան լոյս տեսած առենը, հրատարակիչը որքան հպարտ արդարացում մը կը փորձէր։ Կը յիշեմ թէ ինչ անակնկալ ապշութիւն պատճառեց այդ գիրքը ինծի։ Այդ գիրքին իբր երկրորդ մակդիր աւելի պիտի պատշաճէր հետեւեալը. «Ամենէն շատ կարդացուած հեղինակի մը անձնասպանութիւնը»։

Բայց խնդիրը իսկական դէմքի մը մասին էր, վասնզի ահա կրկին Մայթլ Արլէն մը կը յայտնուի մարզարէի երակով։ Մութ տէր մարդու մը գիրքն էր ան։ Չեմ յաւակնիր ամբողջովին հասկցած ըլլալ Մէնս Մորթըլիթի (Մարդկի Մահկանացու են)։ Վայրկեաններ եղան երբ այդ գրքին արձուեթռիչ ալացքն ու հայեացքը գլխու պատշ պատճառեցին ինծի պարզապէս։ Ան ոչ միայն նոր հայեացք մը կը ստեղծէր այլ եւ նոր լեզու մը։ Մենք կը մերձենինք ապագային մէջ, ուր ցնորամիտ ակռունդ մը հաշուելիարդարի են-թարկած է չափերու եւ տարածութեանց մեր բոլոր իմացումները։ Տարօրինակ զուգադիպութեամբ մը, ժամանակ մը առաջ, Անթուան տը Սէնթ Էքզուբերի փոքր գիրք մը հրատարակած էր Գիշերապին Օդային Սպասարկութիւն վերնագրով, որուն մէջ կը տեսնենք հաճախարհային թռիչքներ վարող ընկերութեան մը գրասենեակին անցուդարձերը։

*) Մեր հայրենակից Մայթլ Արլէն իրրեւ հետեւակի իրաւունք կը ստանայ տարեկան մօտաւորապէս մէկուկէս միլիոն ֆրանք։ Գէրնար Շօ, Քիպլինգ եւ Ուէյս կը ստանան գրեթէ այս գումարին կրկինը։

ԽՄԲ.

Իրրեւ երեւակայութեան թռիչք այս գիրքը մեր վերջին քանի տարուան գրականութեան մէջ չէ ունեցած իր հաւասարը։ Կարծես Արլէն մեզի վերադարձած է այս գարու վախճանին, պատմելու մեզի ժամանակի մէջ կատարած իր թռիչքին պատմութիւնը։ Ան ապրեցաւ այս բոլորին կատարուիլը տեսնելու։ Ան հասաւ տեսնելու 1920ի եւ 1930ի ապականած եւ կատածոտ քաղաքակրթութեան փոխուիլը դէպի գործօն եւ բարգաւաճ աշխարհ ընտանիք մը էքզոյտ գրելէ առանձին մաքառեցաւ եւ հասաւ լոյսին ապշահար օժանդակութեամբը Պօլտուինները, Հուվըրները, Մաքտոնալտները, Պրիւնինկները, Պրիանները, Հիթլէրները, Լոյտ Ճորճները, Մուսոլինիները եւ այլ ժամանակուան ուրիշ առաջնորդները։

Արլէնի ապագան երիտասարդները ապագայ մըն է։ Անոնք են տիրողը։ Անոնք ունին աշխարհը իրենց ձեռքին մէջ։

Վերջին գիրքին սկիզբը Արլէն չըսաւ թէ ինք ուրիշ գիրքերու հեղինակն է։ Ան իր ծագման առասպելին միանգամ ընդմիշտ վերջ կը դնէ հետեւեալ ձօնով. «Ձօն յիշատակին Սարգիս Գուլումճեան, դնէ հետեւեալ ձօնով. «Ձօն յիշատակին Սարգիս Գուլումճեան, Մանչէսթըրի վաճառականին, իր կրասերագոյն պետին»։ Ան ուզեց լով զարդած է նորաձեւութիւն ըլլալէ։ Այս տեսակ գիրքերով ան այլեւս սկսած է ուժ մը ըլլալ։

ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

(Société des Gens de Lettres Arméniennes)

Շուտով տարին պիտի բոլորէ Հայ Գրողներու Ընկերակցութիւնը, որ կազմուեցաւ 1933ի սկիզբները պետական արտօնութեամբ եւ օրինականացած 1 Յուլիս 1901ի օրէնքով, կեդրոն ունենալով առայժմ Փարիզը, հասցէ՝ 261, Faubourg St. Martin, Paris (10)։

Առաջին իսկ քայլին արժանացաւ փարիզաբնակ հայ գրողներու մեծամասնութեան համակրանքին։ Այս տողերը գրած պահուն ունի արդէն 59 անդամներ։

Հայ Գրողներու Ընկերակցութեան կանոնագրէն կը քաղենք իր հետեւեալ նպատակները.

ա) Իրաւական, բարոյական եւ, իր ունեցած գրամական միջոցներով, նիւթական օժանդակութիւն ընձեռել իր անդամներուն։

բ) Հայ գրականութիւնը եւ Մշակոյթը ճանչցնել Ֆրանսայի ժողովուրդին եւ փոխադարձաբար, Ֆրանսական լեզուն եւ մշակոյթը ճանչցնել հայ ժողովուրդին եւ Արեւելքի գրացի ազգերուն։

գ) Պաշտպանել իր անդամներուն հեղինակի իրաւունքը։

դ) Սահմանել գրական մրցանակներ։

ե) Կապ պահել օտար գրութիւններու հայկական նման մարմիններու եւ հայ գրողներու հետ։

զ) Կապ հաստատել Ֆրանսական նման կազմակերպութեանց հետ։

է) Մղում տալ իր անդամներուն գրական ստեղծագործութեանց։

Ընկերակցութեան կրնան անդամակցիլ բոլոր հայ գրողները — գրական, գեղարուեստական, գիտական հրատարակութեանց հեղինակները կամ հրապարակագիրները — որոնք կը բնակին Ֆրանսա կամ Ֆրանսական հովանաւորութեան կամ հոգատարութեան տակ գտնուող երկիրներուն մէջ:

Ամէն մէկ անդամ կ'ունենայ անդամատոմս, որ կը փոխուի ամէն տարի: Անդամները կը վճարեն տարեկան 20 ֆրանք:

Հայ Գրողներու Ընկերակցութեան առաջին վարչական ժողովը կազմուած է հետեւեալ կերպով.

պ· պ· Մկրտիչ Պապամեան	(*Առենապետ*)
Լեւոն Մեսրոպ	(*Քարտուղար*)
Հրաչ Սարգիսեան	(*Գանձապահ*)
Տիկին Եւփիմէ Աւետիսեան	
Օր· Ա· Թորոսեան	
պ· պ· Լեւոն Բաշալեան	
Ղեւոնդ Մելոյեան	

Հետեւեալ գրողները կ'անդամակցին Հայ Գրողներու Ընկերակցութեան·

Հրաչեայ Ալեճանեան	Հ· Հասիքեան
Աւետիս Ահարոնեան	Ղեւոնդ Մելոյեան
Օր· Ֆլ· Աննահիտ	Լեւոն Մեսրոպ
Տիկին Անահիտ	Շուշաւշ Միսաքեան
Աշոտ Արծրունի	Լեւոն Նազիրի
Լեւոն Բաշալեան	Շուշաւշ Նարդունի
Կարապետ Բասմաջեան	Գ· Նորատունկեան
Ռուբէն Բերբերեան	Ոստանիկ
Տիկ· Էլլէն Բիճանդ	Կարօ Ուշագլեան
Աբրահամ Գիւլխանդանեան	Թելեմաք Պասմաճեան
Տաճատ Գնդունի	Մերուժան Պարսամեան
Բժ· Լեւոն Գրիգորեան	Մկրտիչ Պարսամեան
Փիրայր Եաղմուրեան	Տիկին Պերուսիի Բարսեղեան
Հրաչ Զարդարեան	Մանուիկ Պէրպէրեան
Ռաֆայէլ Զարդարեան	Նշան Պէշիկթաշլեան
Վահրամ Թաթուլ	Արշակ Զամալեան
Հայկ Թիւրապեան	Հրանդ Սամունէլ
Երուանդ Թոլաճեան	Հրաչ Սարգիսեան
Օր· Աբաճսի Թորոսեան	Կարօ Սասունի
Հրանդ Թորոսեան	Նիկողոս Սարաֆեան
Սարգիս Թորոսեան	Միհ· Վարանդեան
Բ· Թօփալեան	Ա· Վտարանդի
Տիկին Լաս	Սիմոն Վրացեան
Զաւիկ Խանզադեան	Երուանդ Տէր Անդրիասեան
Ա· Խոնդկարեան	Յակոբ Տէր Յակոբեան
+ Օհան Կարօ	Սահակ Տէր Թովմասեան
Արման Կոթիկեան	Վահան Փափազեան
Յարութ· Կոստանդեան	Ս· Քոզարեան
Վահան Համբարձումեան	Գ· Ֆէնէրճեան
	Գ· Քէրէստէճեան

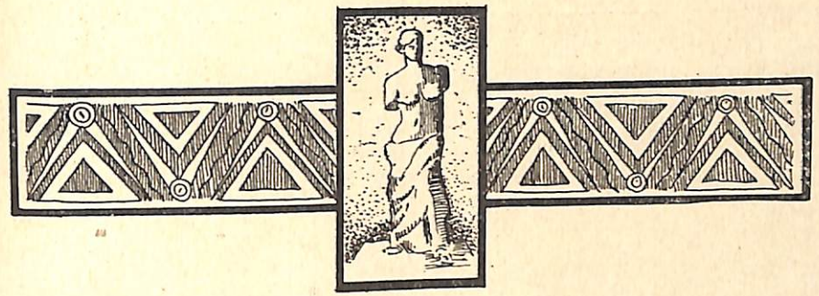

ԵՐԿՈՒ ԱՐՈՒԵՍՏՆԵՐ

Թատերական արուեստին կողքին Շարժանկարը՝ մանաւանդ, երեք տարիէ ի վեր, խօսուն շարժանկարը, բոլոր ազգերու մէջ նոր հորիզոններ բացաւ, սակայն շարժանկարի այս փոխանցման շրջանին, չափազանցուած խանդավառութիւն մը առեղծուեցաւ եւ սխալ դատողութիւններ եկան վարագուրելու թատրոնին կենսունակութիւնը եւ իրական արժէքն ու դերը արուեստի մարզին մէջ եւ չատ չանցած շարժանկարը ունեցաւ այնպիսի կարեւորութիւն եւ հմայք, որ վախցուցին եղան թէ թատրոնին մեծապէս կը վնասէ, բայց շարժանկարին վերելքը երբեք արգելք չեղաւ թատերական արուեստին բնականոն եւ անխոտոր ազդեցութեան: Լուրջ եւ արժէքաւոր դործեր միշտ ընտրուած բազմութիւններով լեցուցին թատրոնները: Մէկը միւսին արգելք չեղաւ, որովհետեւ երկու տարբեր արուեստներ են եւ որ ունին խորունկ տարբերութիւններ:

Ճիշդ է որ յաճախ իրար կը լրացնեն, բայց իրենց արտայայտութեանց եւ տպաւորութեանց մէջ հակադրութեան այնպիսի տարբեր կան, որ չենք կրնար մէկը միւսին հետ նոյն խղճմտութեան դնել:

Տարբեր հարց, որ իրարմէ կ'առնէն դրեթէ միշտ իրենց գործութեան եւ կենսունակութեան ազդակները, սակայն, եթէ ճարտարութիւն չդործադրուին անոնք, կրնան հակառակ արգիւնք տալ եւ խաթարել իւրաքանչիւրին էական արժէքն ու դերը:

Թատրոնին մէջ, այսինքն բեմին վրայ գործողութիւնը կը տարուի բառերով եւ խօսակցութեամբ, մնացած մասերը, այսինքն դերասանն ու իր դիմախաղը, նոյնիսկ դերակատարներուն առեղծագործած չարժուձեւերը, պատկերները, լոյսը, հագուստները, նուագը կամ պարը որքան որ համապատասխանութեան մը մասը կը կազմեն, սակայն երկրորդական կը մնան լսողութեան քով: Մինչդեռ շարժանկարին մէջ, նոյնիսկ խօսուն շարժանկարին մէջ, առաջին դերը կը կատարէ պատկերը: Խօսակցութեան մասը տիրական չէ ունկնդիրին համար: Թատերական սրահին մէջ հանդիսականները վկայի պաշտօնը կը կատարեն մինչդեռ շարժանկարին մէջ գործիքն է որ այդ դերը ստանձնած է: Պատկերները կը լուան մեր երեւակայութիւնը՝ շարունակ մը երանգաւորումով:

ՌՈՒԲԵՆ ՄԱՄՈՒԼԵԱՆ — ՄԱՌՈՒՏԵԱՆ

Մէտալօնի մէջ մեր պլխատակիցը՝ ՀՐԱՉ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

Շարժանկարը լուսանկարի պէս կեանքը կուտայ, մինչդեռ թատրոնը խուցած հում նիւթ է, որ ուժգնօրէն կրնայ ելիլ ամէնուն ալ ուղեղին մէջ: Ընդհանրապէս շարժանկարին նիւթը նուագ երկար է, սակայն թատերական դործ մը աւելի կ'ընդարձակուի եւ ունկնդիրին ապաւորութիւնը կը խճդէ, կը հրմշակէ եւ հակասական կը դարձնէ. արագ հաճոյքի եւ հանդիստ մտածումի կարելի է նմանցնել այս երկու արուեստները ձգած երեւութական ապաւորութիւնը: Շարժանկարը թէ դիւրարկէ երագները եւ թէ ծայր աստիճան իրապաշտ պատկերները այլակերպ խառնուրդն է, որ տակաւին իր հունը չէ դտած եւ ամէն երկիր կ'արտադրէ անհատապար ժապաւէններ նայած սէնսորային մանաւանդ բեմադրիչին ապաղային եւ գերակատարները: Մինչդեռ թատրոնը արդէն բարձրադոյն արուեստ մը համադրութիւնն է: Արուեստի գործի մը մէջ երեւակայութիւնը միշտ մեծ դեր կը կատարէ, այն երեւակայութիւնը, որ վառուած է խորունկ զգաստութեամբ մը յաճախանքէն: Դիժբախտաբար տակաւին չարժանկարին մէջ երեւակայութիւնը գործադրութեան մը ապրակը չէ դարձած եւ բեմադրիչը միակն է անօրինելու ժապաւէնին բախտը իր դիւտերով եւ խելացի զգաստութեամբ:

Վէպին մէջ հեղինակը կը նկարագրէ, կը վիճի, կը ճառէ, կը վերլուծէ, կը մերկանայ ու կը սահմանաւորէ: Թատրոնին մէջ ճառկատարդային հմայքով մը ապրող մտածումներու եւ խոր զգայականութեան քառը կայ, որ կը վերապրի ուժգնօրէն, երբ բեմ կ'ելլէ ու կը կենդանանայ անվերջ երանդաւորումներով: Մինչդեռ չարժանկարին մէջ կեանքը իրական պատկերներու նման — այն որ կ'ապրինք ամէն վայրկեան — կը լուսանկարուի, այո՛, դեղեցկօրէն բայց ոչ արուեստով: Դերասանը մեղի պէս կը քալէ, կ'երթայ, կը խօսի, բայց չի գործեր երեւակայութեան մէջ ու չի ստեղծեր մեր երեւակայութեան մէջ: Թերեւս այդ է պատճառը որ չարժանկարին մէջ տակաւին մնայուն տիպարներ չեն ստեղծուած, որովհետեւ արուեստին խորապէս դիտակ բեմադրիչներ քիչ կան եւ այդ հազուագիւտները ներկն է Ռուբէն Մամուլեան որուն Soffoղ ձէքիլ եւ Միսթըր Ջիդլ պիսի մնայ երկար ատեն գլուխ գործոց մը խօսուն չարժանկարի նորադոյն ստեղծագործութեանց մէջ:

Թատրոնը տարրալուծարանն է չարժանկարին եւ թերեւս գրական ուրիշ սեռերու եւ անոնց համադրութիւնը միեւնոյն ատեն: Շարժանկարին մէջ, եթէ նոյն իսկ բնապիրը մեծ արժէք ունենայ, դերակատարները կը խաղան մէկ անգամ միայն, առանձուկ կարզապրուած ձեւականութեամբ եւ մեկնումին չի յաջորդեր որեւէ ստեղծագործ աշխատանութիւն, նայած խաղացողին այլապան հոդեվարքին եւ յարաշարժ ապաւորականութեան: Մինչդեռ բեմին վրայ բնապրին յաւիտենական արձագանդները կը բազմանան եւ կը վերածնին: Ճիշդ ատոր համար է, որ հաճոյքով կը լսենք բազմաթիւ անգամներ թատերական գործ մը, բայց ոչ չարժանկարի ժապաւէն մը նոյն իսկ եթէ ան յաջողագոյնը եղած ըլլայ:

Կայ նաեւ մարդկային ձայնը, պրպտին կոչ մը, ցաւատանջ յուզում մը կամ քրքիջը, եւ այս ամէնը ունկնդիրին համար մեծ նշանակութիւն ունի, արուեստի մաս կը կազմեն եւ կեանքն իսկ են:

Սակայն չարժանկարը անակնկալներ կը վերապահէ մեզի, այն օրը որ մեծ գրողներ, արուեստագէտները լրջօրէն հետաքրքրուին եւ տան չարժանկարին իր իսկական արժէքն ու դերը, այդ օրը արդէն նոր եւ բուռն բազմապատկեալ իմաստով ինքնուրոյն արուեստ մը կ'ունենանք, որ թատրոնին հետ ոչ մէկ կապ չունենար, բայց իր վերելքին մէջ կ'օգտուի անկէ եւ նոյնիսկ անոր վերանորոգման գաղտնիքին կ'օժանդակէ: Ուրեմն պէտք է մօտէն հետեւինք անոր զարգացումին կ'օժանդակէ: Ուրեմն պէտք է մօտէն հետեւինք անոր զարգացումին՝ որպէս անջատ արուեստ: Շարժանկարը հաճոյքի կամ ժամանցի չի ծառայեր միայն. ներկայիս անոր դերը ընկերային է նաեւ: Մեծերուն գպրոցն է ան: Այս պարագան չատ լաւ ըմբռնած են մանաւանդ Ռուսերն ու Գերմանները. անոնց այս փոխանցման ջրջանին չարժանկարի արուեստը ապրաքումներ եւ ապաւորումներ պիտի ունենայ մինչեւ իր հունը գտնայ: Ամերիկեան չարժանկարը մանաւանդ, անհաշուելի մսխումներու պատճառաւ իր նպատակէն

չեղնցաւ, հարստութեան մէջ խեղդեցին արուեստին ոգին, այսինքն բնականութիւնը: Ցեսոյ տպաւորութիւն ձգելու մարմաջը — պոռոտ պատկերաւորում մը, խօլական վագք մը դէպի այլանդակ maquillageը, մանաւանդ ամէն բան խոշորացոյցով դիտելու եւ ապրելու «անալիզմ»ը, տարին չարժանկարը դէպի անստուգութիւն:

Ճիշդ է որ խօսուն չարժանկարը յեղաշրջեց հինը եւ անկիւնադարը դրաւ նոր արուեստին, որուն պահանջները դոհացնելու համար ամէն տեղ արուեստագէտները կը փնտռեն իրական շարժանկարի առեղծպործումը: «Մարդիկ կը յոգնին ամէն բանէ, բացի մարդկային ոգի կրող արուեստէն», կը գրէ Տիւհամէլ եւ արդէն մարդկայինը ունկնդրին համար հոգեկան պահանջ է: Մարդկայինը անխախտական եղած է գարերու ընթացքին ամէն տեսակ առեղծպործութիւններու մէջ եւ արուեստի մաս կազմած՝ անոր չունչը որ բնաւ յուսախաբ չընիր: Շարժանկարին՝ ինչպէս արուեստի բոլոր մարզերուն մէջ, բարձրագոյն օրէնքն է վերապահութիւն: Դժբախտաբար մինչեւ հիմա չարժանկարին մէջ կը պակսէր այս խեղդ երբորդութիւնը: Հոլիւուտ մանաւանդ հետեւանքով բնութենէն մեզի տարաւ ոչ միայն կեղծ անբնականութեան, այլ անտանելի չափազրաւութեան, եւ չոլչոլուն fարտօնաժը մեզ ցոյց ամէն պարզութիւն: Գլխու պտոյտ տուող ճոխութիւնը, աչերդ ցուցամոլութիւնը մեզ հարուստ տուին այս նորագոյն արուեստին, որ ունենալով տարբեր տուեալներ, կը կարօտէր աւելի խնամքի, բնական արդիւպարպի եւ պիտակից բնմայարդարութեան:

Ռուբէն Մամուլեան եղաւ երապէս այդ պիտակից բնմայարդարը: Երբ ան հրաւիրուեցաւ Նիւ Եօրքի Քելա թատրոնը եւ բնմադրեց թատերական գործեր, քննադատները հիացան. Մամուլեանի բեմական արուեստին մէջ լոյսի, ձայնի, չարժումի եւ երանգներու այնպիսի կշռադիտ կար, որ բոլորն ալ զգացին նոր չունչի մը ոգին եւ մանաւանդ չարժանկարին ապրեցութիւնը անոր բնմական առեղծպործութիւններուն մէջ: Դժուար պիտի ըլլար վերլուծել Մամուլեանի բնմադրական եւ չարժանկարային արուեստին բոլոր ճարտար եւ հոյակապ ամբողջութիւնը: Մամուլեան տակաւին չատ երիտասարդ է եւ չէ հասած իր լրումին եւ հակառակ ատոր միջազգային դէմք է դարձած Պապոսի, Ուրնկ Քլէրի եւ ուրիշներու հետաւոր, բայց տակաւին իր վերջին խօսքը չէ բսած այնքան որ անկէ տակաւին հիանալի ժապաւէններ կը յուսանք:

Այս յօդուածը վերջացուցած առնենս բարոյական պարտք մը կը զգամ յիշատակել նաեւ Հայաստրի Մաքսուդեանը որ թէ՛ թատրոնի եւ թէ չարժանկարի մէջ որպէս դերասան նախանձելի անուն մը չինած է չնորհիւ իր սիրուն տազանդին: Մեզի համար այս երկու անուններըը այնքան գրաւիչ են որքան անոնց յայտնաբերած գործերը արժէքաւոր եւ պարտք կը զգամ ուրիչ առիթ աւելի լայնօրէն խօսելու այս երկու հայ արուեստագէտներու գործի մասին, որ յարգանք պարտադրած է մէջազգային մամուլին մէջ: Մենք հպարտ ենք անոցմով, որպէս մեր ցեղին լաւագոյն ներկայացուցիչները, չարժանկարի արուեստին ծագումին եւ զարգացումին նպաստող:

ՀՐԱՉ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

Օ. Գ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

Ծնած է Ամասիա: Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ հոն ու Եւրոպիա, ցեսոյ կ'աւարտէ Իրթանոսեան վարժարանի դասընթացքը՝ յայտնի ուսուցիչ Յր. Թիւթիւնճեանի օրով: Երկու տարի գեղարուեստի դասեր կ'առնէ հոն: Տղայ հասակէն ցոյց կուտայ գծագրութեան եւ լուսանկարչութեան խոր հակում եւ 16 տարեկանին՝ բոլոր Ամասիացիներուն ծանօթ կը գառնայ իբրեւ նկարիչ, մասիով, ջինական մելանով, ջրաներկով եւ խզանկարով յաջողագէս պատրաստելուն համար ամէն տգի երեւելիներու գիմանկարները: Կը պատրաստէ նաեւ մեսաքսի վրայ ծաղիկներ հանըմներու ձեռագործներուն համար, թատրոնի վիճակներ ու վարագոյրներ՝ մինչեւ Սահմանադրութիւն, որմէ տարի մը վերջը կուգայ Պոլիս ու կը գրաղի լուսանկարչութիւնով:

Օ. Գ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ (Ինքնադրասանկար)

Արուեստագիտական ընդունակութիւնները զարգացնելու համար, Գալուստեան 1910 թուի գարնան կը մեկնի Պալ (Զուիցերիա), ուր կ'ուսանի տեսական եւ գործնական լուսաքիմիաբանութիւն, քիմիա – փոտոգրաֆական եւ պատկերազարդական արուեստները: 1914ի վերջերը կ'անցնի Ցիւրիխ: Տարիներէ ի վեր հոն հաստատուած է մեր տազանդաւոր հայրենակիցը, որ իր արուեստագիտի կարողութեան եւ համբաւին չնորհիւ ստացած է պուիցերական հպատակութիւն եւ քաղաքացիական

ԳՈՐԾ՝ Օ· Գ· ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆԻ

իրաւունք, այն հպարտաշխատ հայերէն է, որոնք պատիւ կը բերեն «հայ» անունին:

Իրենչ հրաշալի ցեղ մը՝ մեր բինը, որուն գաւակները, անհատաբար, կը ներկայացնեն ուժ մը, համբաւ մը, տագնապ մը իրենց ձեռնարկած կամ կիրարկած աշխատութիւններուն մէջ:

Ու մեր ցեղը, անհատաբար մեծ ու անրազդատելի, ո՛րքան կը համբչ անոնցմէ:

Հեղուսիոյ գանագան գործարուեստանոցներուն մէջ,—ուր կը ստեղծեն ու կը փորագրեն բնաիր նկարներ եւ կատարեալ թղթադրամներ,— Օ· Գալուստեան պաշտօն վարած է իբրեւ փորագրչապետ: 1923ին ի վեր ունի իր անձնական աշխատանոցը, Ցիւրիխի լաւագոյն պողոտային վրայ:

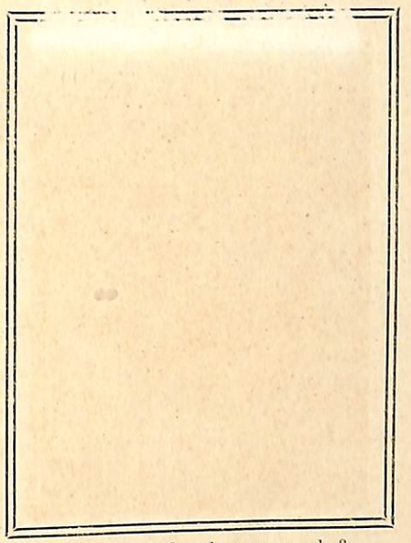

Նկար եւ մանրապատկերագրութիւն Օ· Գալուստեանի (Ցիւրիխ)

1926 ապրիլին Հայաստանի կառավարութիւնը պաշտօնապէս մը կը հրաւիրէ գինքը, հայրենիքի վերաշինութեան աջակցելու համար մեկնիլ Հայաստան:

Տեսանք իր աշխատութիւններէն քանի մը հատ եւ հպարտութեամբ գինքը դասեցինք արդէն Եւրոպայի մէջ հռչակաւոր մեր լաւագոյն արուեստագէտներու կարգը:

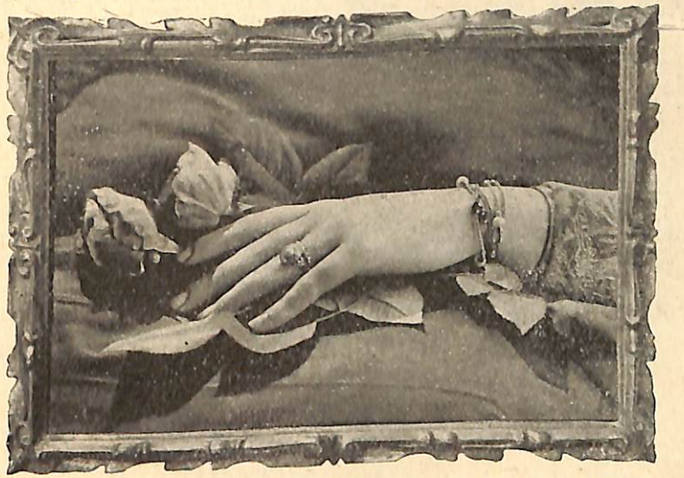

ՁԵՌՔԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ· ԼՈՒՍ· Օ· Գ· ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆԻ

Պղճամիա, ամենէն անթափանցելի կէտերը լոյսին բերող, իր ինքնութիւնը արուեստին պարտադրող յատկութիւններով օժտուած է մեր հայրենակիցը, որմէ պիտի դիտնանք օգտուիլ յառաջիկային:

Մեզի համար նորութիւն մը չեն ուսումնասիրելու իր ձգտումները: 1923 տարուան «Ամէնուն Տարեցոյց»ին մէջ տարաբաժան է Հայկական դիւշակի հարցը վերնագրով երկար եւ խղճամիտ ուսումնասիրութիւնը: Հոն ցոյց տուած է մեծ համառութիւն եւ իր նիւթը չահեկան դարձնող գեղեցկագիտական հազուագիւտ կարողութիւն մը:

Յառաջիկայ տարուան համար, խոստացած է մեր ընթերցողներու դեղարուեստասէր զանակարդին յայտնութիւն մը ընել, Փարիզի Ազգային Մատենադարանին մէջ գտնուող գոհարաքարի մը վրայ ըրած իր ուսումնասիրութիւններուն արդիւնքը հրատարակելով, պատկերազարդ: Կը կարծենք թէ օտար գեղարուեստական չքերջանկներն իսկ յուզելու տարիք պիտի տայ այդ գրուածքը:

Եւ տարակոյս չունինք, ո՛չ միայն այդ յայտարարութիւնը մտածած «Հայ բեկոր» մը լոյսին պիտի բերէ, այլ պատիւ պիտի բերէ նաեւ ուսումնասիրողին:

Աւելի անզգուշաբար չըլլանք. թող մեր ընթերցողները հետաքրքրութիւնով սպասեն յառաջիկայ տարուան... «Կեանք եւ Արուեստ»ին:

ԽՄԲ.

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

Գիտէք թէ Բնութիւնը եւ մեծ վարպետները միայն ինձի բան մը սորվեցընելու ընդունակ են:

Սպասէ՛, դուն ինքդ ալ չուտով պիտի հանդիպիս:

Մարդ մը եղայ, եւ ասիկա կը նշանակէ պայքարող մը ըլլալ:

Լաւ ծնուած մարդ մը կարգապահութեան եւ օրէնքի կը ձգտի:

Այնչափով մարդս կը ճանչնայ ինքզինքը, որչափով որ կը ճանչնայ աշխարհը:

Ազգի մը համար միայն ա՛յն լաւ է, ինչ որ իր սեփական կօրիզովը եւ սեփական պէտքերուն համար երեւան եկածէ, առանց ուրիշի մը հետեւողութեան. որովհետեւ ինչ որ ազգի մը համար, որոշ դարաշրջանի մը, բաներաբար անուղղ է, ուրիշի մը համար թերեւս թոյն է:

Ճշմարտութիւնը չահ մըն է, բայց զարհուրելի. առջեւէն կ'անցնինք, աչքերնիս կիսափակ, եւ կը վախնանք այլուեւէ:

Միայն ա՛յն արժանի է ազատութեան եւ կեանքի, ով որ զայն կը նուաճէ ամէն օր:

(Այս խօսքը Ֆաուստի անմահ խօսքն է, երբ կը մօտենար մահուան:)

ԿԷՕԹԷ

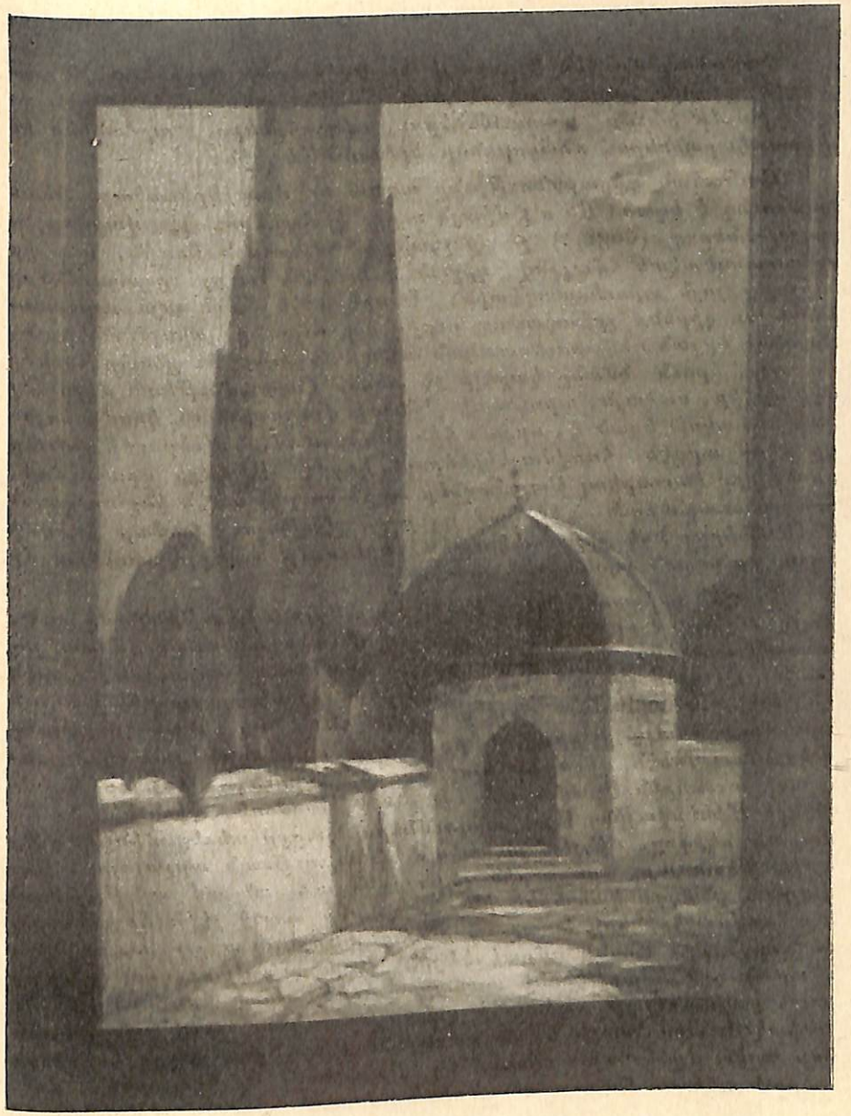

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱՆԿԻՒՆ ՄԸ՝ ԼՈՒՍԱՆ ԼՈՅՍՈՎ

ՆԿԱՐ ՀՐ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆԻ

ՄԻԼՕԻ ԱՍՏՂԻԿԸ

Ժամանակ մը հին Ելլադայի եւ Եգէականի կղզիներու հոգածին արօրին բացած ակօսներուն տակէն, ամէն մէկ քայլափոխին, խումբ խումբ աստուածներու, դիցուհիներու արձաններ եւ յիշատակարաններու մնացորդներ երեւան կ'ելլէին:

Յունական դիցաբանութիւնը ապառ եւ վաղ երեւակայութեան մը ծնունդ է եղած: Ան ո՛չ միայն ուրիշ կրօնքներու պէս վարդապետութիւններով (dogme) չէ կաշկանդած մարդուն հոգին, այլ իր բանաստեղծական հմայքով կրցած է ամենէն նուրբ զգացումները ներշնչել յոյն արուեստագէտին: Շնորհիւ հոգիկան այս ազատութեան եւ դիրենք չրջապատող ուրիշ նպաստաւոր պայմաններուն, Յոյները կրցան գեղարուեստական այնպիսի աստղ եւ ընտիր հունձք մը տալ, որուն նմանը կարելի չէ տեսնել պատմութեան մէջ: Ո՛չ մէկ երկիր, սակայն, արուեստի թշնամի վանդալներու կոպիտ ոտքան ոտնակոխ եղած է, որքան հին Յունաստանը: Աւերումի չրջանը կը սկսի արդէն հռոմայեցիներու կողմէ Աթէնքի գրաւումով, որմէ իբր կատարեալ թալանողներ տարի տարին ամէն ինչ որ գտան հոն, տաճարներուն մէջ կամ դուրսը, չէնցնելու համար Հռոմի մուհեանները: Իսկ քրիստոնէութեան երեւումը ուրիշ պատուհաս մը եղաւ յունական արուեստին համար:

Առաջին քրիստոնեանները իրենց կոյր մոլեռանդութենէն մղուած, չարդ ու փշուր ըրին մինչ այդ կանգուն մնացած անզուգական յիշատակարանները: Եւ սակայն ազէտը հոգ կանգ չառաւ: Ե. դարէն մինչեւ Ը. դար Բիւզանդիոնի մէջ տիրող բուռն պայքարին պահուն (hérésie iconoclaste) ինչե՞ր չվճացան: Իսկ Մահմետականութիւնը արեւմտեան այդ բարբարոսները, գահիճները եղան յունական արուեստին ամենէն գեղեցիկ գլուխ-գործոցներուն,— ինչպէս Ողիմպիոսի տաճարին Արամազդին (Jupiter), Սամոսի Ժիւնոնին եւ Աթէնքի Մինէրվային: Այս քանդումներու չարքը տեւեց մինչեւ ԺԹ. դարուն սկիզբը, մինչեւ յունական անկախութեան արշալոյսը: Անկախութեան այդ պայքարին ընթացքին այս անգամ ալ թրքական վայրագ բնազդը կատարեց ինչ որ դարեր առաջ չէին կրցած ընել ո՛չ հռոմայեցիները եւ ոչ ալ անոնց յաջորդող բոլոր աւերող ժողովուրդները: Անոնք ամրակածեցին Ակրոպոլի վրայ դեռ կանգուն մնացած չքեղ Պարթենոնի տաճարը, իբրեւ վրայ հրաւիրելով ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի զայրոյթը: Բայց ասով ալ չվրացաւ յունական արուեստին կրած դժբախտութիւններու չարքը եւ սկսաւ նոր ազէտ մը,— այս անգամ ալ Թալանն էր որ կը գործէր: ԺԹ. դարուն սկիզբը Պոլսոյ անգլիական դեսպանը Լորտ Էլգին թալանի ապրանչանը տուաւ՝ առանց այլեւայլի տեղական ընկալով ու Անգլիա փոխադրել տալով Պարթենոնի վրայ անվթար մնացած քանդակներէն սկսեալ ամէն ինչ որ կարելի էր փոխադրել:

Այդ պահուն էր որ երեւան եկաւ նաեւ Փէլօփոնէզի կղզիներէն մէկուն, Միլօի մէջ արձան մը, որ այսօր իր տեղը գրաւած է Լուվրի թանգարանին մէջ եւ ամբողջ գեղարուեստական աշխարհի նախանձը կը չարժէ: Այս գմայլելի արձանին անակնկալ կերպով

այսպէս երեւան ելլելը յայտնութիւն մը եղաւ պատմագէտներու եւ արուեստագէտներու աչքին: Կարծես ժամանակը, այս պանճը վանդալներուն աչքէն երկար տեւն պահելէ վերջ, զգալով որ այլեւս հասած էր վայրկեանը՝ գայն վերստին ապահով կերպով մարդոց հիացումին չանձնելու, պարզ արկածի մը հեռուանքով կը դնէր գայն գարձեալ անոնց ձեռքին մէջ:

1820ի Ապրիլ ամսուն, այն պահուն երբ այդ պատմական երկիրը Յունաստան իր վերջնական անկախութիւնը հռչակել կը պատրաստուէր, Եգէական կատոյտ չուրերուն մէջ ծփացող կղզիներէն մէկուն, Միլօի մէջ, հողագործ մը, իրիկը ձեռքին մէջ պաշտին վրայ աշխատած պահուն, երեւան կը հանէ արձան մը: Գիւղացին, թէեւ իր ըրած գիւտին բուն արժէքին անգիտակից, բայց կռահելով որ մի գուցէ ան արժէքաւոր բան մը ըլլայ, կը վտանգէ գայն դէպի ափերակը եւ կը գետեղէ ախոռին մէկ անկիւնը: Այդ պահուն կղզիին մէջ կը գտնուէր Փրանսական հիւպատոսարանի գործակալը Պրէսք, որուն պիւզային կը յայտնէ իր գիւտը եւ կ'առաջարկէ գայն աժան գնով մը վաճառել, սակայն գործակալը, էլ վատահելով իր անձնական գնահատութեան, կը խօսի անմիջապէս նոյն պահուն կղզիին աւելի խարխուլ Փրանսական փոխադրանաւու մը նաւապետին, որ իբրեւ խորհուրդ կուտայ գայն անմիջապէս Փրանսական կառավարութեան հաշուոյն գնել: Եթէ գործակալը արձանը անմիջապէս նաւատներուն ձեռքով նաւ փոխադրած ըլլար, թէ՛ կարգ մը վէճերու առաջքը առնուած պիտի ըլլար, թէ՛ կարգ մը վէճերու առաջքը առնուած պիտի ըլլար,

նուած պիտի ըլլար եւ թէ մանաւանդ արդէն գտնուած պահուն վնասուած արձանը (որ երկու մասի բաժնուած էր հին մկրքէն) անդամ մըն ալ խոշտանգումներու պիտի չենթարկուէր: Գործակալը յարմար կը գտած նախ Պոլսոյ Ֆրանսական դեսպանին գրել. մինչ այդ կղզին կը հանի ծովային խորաչափութեան (hydrographie) ուսումնասիրութեան եւած Ֆրանսական նաւ մը, որուն սպանիկն մին, Տիւմօն տ'Իւրվիլ, որ ի վերջոյ եղաւ յայտնի ծովակալ մը, ցամաք էլլելով կը տեղեկանայ եղելութեան: Ինքը արդէն հնադիտութեան մեծ սիրող մը ըլլալով, կը չտապէ տեսնել արձանը եւ գնահատելով անոր գեղարուեստական բարձր արժէքը, անմիջապէս երկրորդ տեղեկագիր մը կ'ուղղէ Պոլսոյ դեսպանութեան եւ մեծնոյն աստն սակարկութեան կը ձեռնարկէ դիւզպիին հետ: Բայց երբ քանի մը չաբաթ վերջ դեսպանատան քարտուղարը որ Մարսէյլուս արձանը գնելու հրահանգով կղզին կը հասնի, կը տեսնէ որ Թրքական նաւատներ գան Թրքական դրօշ կրող նաւու մը վրայ փոխադրելու վրայ են: Ահա՛ թէ ինչ էր պատահածը.— Մինչ նամակին պատասխանին կը սպասուէր, կղզիին Թուրք իշխանութիւնները տեղեկանալով երազութեան եւ Տիւմօն տ'Իւրվիլի սակարկութեան, յարմար կը գտանեն, յոյն քահանայի մը միջնորդութեան վրայ, Պոլիս փոխադրել եւ ծախել գան մեծահարուստ յոյն իշխանի մը: Բարուզարը, ի տես այս վտանգին, չանուն Ֆրանսական կառավարութեան կը սպառնայ բուռն միջոցներու դիմել եւ հոն գտնուող նաւուն նաւապետէն 50 հազր դինեալ վիճակի մէջ ցամաք կը հանէ: Երեք օր անօգուտ, խաղաղ փորձեր ընելէ վերջ կը հրամայէ դինուորներուն գան անմիջապէս նաւ փոխադրել: Այդ պահուն է որ կռիւ մը կը սկսի Թուրք եւ Ֆրանսացի նաւապետներուն մէջ, որուն միջոցին արձանը ձեռք ձեռք քաշուելով անդամ մըն ալ կը վնասուի: Սակայն ի վերջոյ Թուրք պաշտօնեաները տեսնելով որ արձանը պիտի կորսնցնեն, կ'որոշեն, սակարկութեան մէջ մտնել եւ մաս մը գրամ առնելէ վերջ կը Թողուն որ ան Ֆրանսական նաւը փոխադրուի: Նոյն պահուն ուրիշ Ֆրանսական մարտանաւ մը կը հասնի օգնութեան եւ անոր Թղթածրներուն պաշտպանութեան ներքեւ նաւը կը սուրայ դէպի Ֆրանսա:

Միլոի մէջ արձանին շուրջ յարուցուած վէճը ա՛յնքան ադմուկ կը հանէ, որ Արշիպելագոսի մէջ գտնուող անգլիական, հոլանտական եւ նորվեկ վենետիկեան նաւեր կը սուրան աւարին վայրը, գան ձեռք ձգելու յոյսով եւ ի դուր կ'որոնեն Ֆրանսական նաւը, եւ սակայն Աստղիկը աստուածներու պաշտպանութեամբ ապահով կը հասնի Մարսէյլ եւ ցամաք կ'ելլէ դեսպանատան քարտուղար Տը Մարսէյլուսի հետ, թեւ թեւի... պիտի կարենայինք ըսել եթէ անոր թեւերը կտրած չըլլային:

Լուվրի թանգարանին համարներուն տակ այսօրուան կարեւոր հնութեան մը երեւումը անտարակոյս հնագէտներու հետաքրքրութիւնը իր վրայ պիտի հրաւիրէր: Նախ պէտք էր դիտել Թէ որ՞վ կը ներկայացնէր այդ արձանը՝ դիցարանութեան բազմանդամ ընտանիքին մէջ: Երկրորդ, եւ ամենէն աւելի խորհին հարցը, անոր պակասած Թեւերուն խնդիրն էր. պէտք էր նաեւ ճշդել անոնց դիրքը:

Այս անգամ մասնագէտներու մէջեւ էր որ կը սկսէր պայքար մը, որ բարեբախտաբար անոր վերաշինման հարցին շուրջ միայն կը դառնար:

Առանց ծանրանալու այն բազմաթիւ տեղեկագիրներուն վրայ որոնք ներկայացուեցան այս նիւթին շուրջ, ամփոփելով ըսենք Թէ ոմանց կարծիքին համաձայն, ան ծովու հուրի մը կը ներկայացնէր, ուրիշներ գան Սաֆօ անուանեցին, իսկ երրորդ մը անոր նեմեսիսը ըլլալու վրայ կը պնդէր: Իսկ ուրիշներ համաձայն էին որ ան Աստղիկն էր որ ան Աստղիկ կը կը ներկայացներ: Եւ սակայն ո՞րը, Արէսի հոմանուհի՞ն, Թէ այն որ Brescia֊ի վէնիւսին նման իր յաղթանակները վառնի մը վրայ կ'արձանագրէ: Ինչերը բուսական բարդ էր, որովհետեւ պէտք էր որոշել Թէ 243 տեսակ մակրիր ունեցող Աստղիկներէն որո՞ն կը յարմարէր այս արձանը:

Գալով երկրորդ հարցին, Թեւերուն դիրքին, անոր լուծումը անտարակոյս աւելի պիտի նպաստէր արձանին ինքնութիւնը ճշտելու: Անոր կիսանդրիին Թեղեւ կեղծով դէպի ձախ գառնալը եւ ձախ ուսին վեր բարձրնալը այնպէս ենթադրել կուտար մտանդիստի մը, որ Աստղիկի արձանը անջատ արձան մը չէր, այլ մաս կը կազմէր ուրիշ արձանի մը: Անջատ արձանի մը նպատակը պէտք էր դիպի առաջ ուղղուած ըլլար, մինչդեռ Աստղիկին Թէ՛ մարմնով եւ Թէ՛ գլուխով դէպի ձախ շարժումը եւ ուսին մկաններուն դիրքն ալ անոր կրնար ըլլալ այդ երկրորդը:

Արդեօք ան Տրօվաթայի Թագաւորին, Մերիամի որդին Փարաւո՞ն էր: Ըստ դիցարանութեան փարիս Իտա կերան վրայ խաչնդուածութեամբ զրաղած ատեն ներկայացան իրեն երեք աստուածուհիները, որոնցմէ մէկուն՝ Աստղիկին տուաւ գեղեցկութեան մրցանակը, խնձոր մը:

Ուրիշ մըն ալ կը կարծէր Թէ Աստղիկ, իր ձախ ձեռքին մէջ բռնած հայելիին մէջ նայելով կը հիանար իր անձնական գեղեցկութեան վրայ:

Աստղիկ աստուածուհի Արէսի ընկերակցութեամբ ներկայացուած է, ինչպէս օրինակի համար կապուտոլի Թանգարանին «Արէս եւ Աստղիկը», որուն մէջ աստուածուհին նոյնպէս կիսով դէպի ձախ դարձած, ձախ Թեւով Արէսի ուսին յենած է, ուստի Միլոյ Աստղիկին մասին ալ կարծուեցաւ Թէ ան նոյնանման դիրքի մը մէջ գտնուեր եւ կը ջնաջ Արէսին սուրը վրայէն հանելով գան գենդնկեց ընել:

Այս մասին պրոֆեսորները դիւրացնելու նպատակաւ մտանգէ անոր Աստղիկին այս նոր արձանին չուրջ հաւաքելին Եւրոպայի գտնուող Թանգարաններու մէջ գտնուող եւ գանազան ձեւերու տակ ներկայացուած Աստղիկներու արձաններուն եւ կամ դիցարանութեան մէջ անոր հետ կապ ունեցող ուրիշ աստուածներու գաճէ ընդօրինակութիւնները:

Հակառակ այս երկարաւոր եւ խղճամիտ պրպտումներուն որոնց պահուն յունական արուեստին ամենէն յայտնի մասնագէտները ջանքը Թափեցին այս առեղծուածին լուծում տալ, նոյն առեղծուածին լուծումը մինչեւ այսօր մնաց անլուծելի:

մը գտնելու, հարցը կը մնայ դեռ նոյնութեամբ անլոյծ եւ արձանը կը կոչուի այսօր պարզապէս «Մելօի Աստղիկը»:

Սակայն ի՞նչ փոյթ թէ անոր բուն բացատրութիւնը չէ կարելի եղած ճշտութեամբ գտնել: Արձանը իր այդ անդամահատուած վիճակին մէջ իսկ, իր վեհ կեցուածքով, իր կողքերուն (torse) գծերու զեղեցկութիւնով եւ իր մարմնին զգալի համաչափութիւնով համաշխարհային համբաւ կը վայելէ:

Իսկ ո՞վ է եղած զայն կերտողը: Լիզիբոսի, Բիթիասի եւ Միսոնի նման մեծ անուններու քով ո՞ր անունը պէտք է աւելցընել:

Աստղիկին հետ Փարիզ բերուած բեկորներուն մէջ կար քարի կտոր մը որ կը կրէր հետեւեալ արձանագրութիւնը.—

Ադէֆսանդր, Մէնիտէսի որդին
քնիկ Անտիօքցի
կերտեց այս արձանը:

Ատեն մը այս բեկորը դեռեւսում էր արձանին պատուանդանին մէկ կողմը կարծելով թէ անոր մէկ մասն էր, բայց վերջը անոր վաւերականութիւնը կասկածի ենթարկուած ըլլալով անկէ հանուեցաւ եւ նետուեցաւ Լուվրի թանգարանին ստորերկրեայ պահեստի յարկաբաժիններէն մէկուն մէջ, ուրիշ քարի կտորներու կողքին, որոնք կը սպասէին իրենց պատմական ստուգաբանութեան: Ժամանակ մը վերջ, երբ այդ քարի կտորը զարձեալ ուշադրին ուսումնասիրել, կարելի չեղաւ գտնել զայն եւ ստուգուեցաւ որ զործաւորներ փճացուցած էին զայն անկարեւոր քարի կտոր նկատելով:

Եթէ Մէնիտէսի որդին Ադէքսանդր իրօք Աստղիկին հեղինակը չէ, անօգուտ ջանք է ըսել թէ նաեւ համբաւաւոր եւ անձնանօթ մնացած անուն մը փնտռել:

Մելօ, Արշիպէզատոսի մէջ գտնուող բազմաթիւ աննշան կղզիներէն մէկն է, որ պատմութեան մէջ յայտնի անուն մը չէ թողած: Իսկ եթէ Աստղիկը կղզիին պաշտպան աստուածուհին էր, այս պարագան ալ բաւական չէ եղած իր չուրջի միւս կղզիներուն՝ Տէլոսի եւ կամ Սիֆէնոսի չափ համբաւ մը չահեցնել իրեն: Ինչ որ զարմանք պէտք է պատճառէ մեզի, այն է որ այդպիսի գլուխ գործոց մը այսքան մոռցուած կղզիի մը մէջ ծնած եւ անոր հեղինակն ալ նոյնքան անծանօթ մնացած ըլլայ: Բայց ինչո՞ւ զարմանայ.— այդ երջանկաբոյր կապոյտ երկնքին տակ ապրող ժողովուրդին ծոցին մէջ ծնած արուեստագէտները բոլորն ալ նուիրական հանճարով մը օժտուած էին, եւ եթէ անոնցմէ մէկը յաջողած է սպիտակ մարմարին այս աստիճան կեանք տալով անմահ գործ մը ստեղծել, իր ստեղծագործած գլուխ գործոցին բուն արժէքին անգիտակից, չէ խորհած երբեք անմահանալու յոյսով, իր անունն ալ անոր վրայ դրել:

ԳԵՂԱՄ Գ. ՓԷՐԷՍԹԷՃԵԱՆ

Փարիզ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

Պ. Կ. Բամամջեան 1885ին ի վեր անդադար կը պրպտէ ու կը դէպ Հայոց պատմութեան հետ կապուած բազմաթիւ բանասիրական հարցեր: Բաշուած փարիզի հեռաւոր լուսկաց մէկ անկիւնը, չրջապատուած իր չատ հարուստ մատենադարանովը, մէկ կողմէ կ'ուսումնասիրէ Ամիրտովլաթի ձեռագիրը աշխատութիւնները, միւս կողմէ կը հսկէ ծանօթ պիտանական հանդուցեալ Մորկանի «Դրամագիտութիւն» երեք հատորէ բաղկացած ծանրակշիռ անտիպ աշխատութեան սրբագրութեան: Շուտով հրապարակ պիտի գայ այս գործը եւ անոր յատկացուած դրեթէ պատիւը կը պատկանի Պ. Բամամջեանին:

Անցեալ տարի Գրական Ակումբի մէջ Պ. Կ. Բամամջեան հայկական Դրամագիտութեան եւ ընդհանուր կերպով դրամներու ծագման վրայ խօսելէ ետք, հայ դրամները բաժնեց տասնըմէկ չրջանների եւ ծանրացաւ իւրաքանչիւրին վրայ, տալով չափազանց հետաքրքրական ծանօթութիւնները:

1. Նախամեսրոպեան շրջան, 2. Մեսրոպեան շրջան, 3. Հռոմէական շրջան, 4. Պարսկական, 5. Բիւզանդական, 6. Արաբական, 7. Մոնկոլեան, 8. Սելճուկեան, 9. Ռուբինեան, 10. Օսմանեան, 11. Նոր Շրջան (Հայաստանի Հանրապետութիւն):

Նախամեսրոպեան չրջանին մէջ կ'ամփոփուին այն դրամները՝ որոնք կոխուած են հայ դիւերու դիւաչէն առաջ եւ բուն երկրին մէջ:

Մեսրոպեան չրջանին մէջ կը մտնեն հայ դրոց դիւաչէն եռաքնար Հայաստանի մէջ տպուածները յատնաւոր՝ ինչպէս՝ Տիզրանի եւ Արտաւազդի դրամները:

Հռոմէականին մէջ կ'իյնան Հայաստանի դրաւումէն յետոյ կոխուած լատինատառ դրամները:

Պարսկական չրջանին մէջ՝ Արշակունի եւ Սասանեան Պարսից կողմէ Հայաստանի դրաւումէն եռաք տպուածները:

Բիւզանդական չրջանին՝ Բիւզանդիոնի կայսերու կողմէ կոխուած այն դրամները, որոնք կապ ունին Հայոց հետ:

Արաբական չրջանին մէջ չատ դրամներ կան, որոնց վրայ արաբական տառերով դրուած է «Ալմինիւմ»:

Մոնկոլեան չրջանին՝ Հայաստան Մոնկոլներու տիրապետութեան տակ եղած ժամանակ անոնց կողմէ տպուած դրամներն են:

Սելճուկեան չրջանին՝ Գոնիայի սուլթաններու եւ Հեթում Ա. թագաւորի հետ միասին տպուած երկլեզուեան (արաբերէն եւ հայերէն) դրամներն են:

Ռուբինեան չրջանին դրամները ամբողջովին հայատառ են եւ կը կազմեն առաջին հայատառ դրամները:

Օսմանեան չրջանին մէջ կ'իյնան Հայաստանի դանազան մասերուն մէջ կոխուած դրամները:

Նոր չրջանի դրամներն են Հայաստանի Հանրապետութեան թղթադրամները:

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ ԵՒ ԷՏԻՍԸՆ

Խրիմեան Հայրիկ 1893 Յունուար 1ին, ճախընդրի սկաւառակի մը վրայ, հետեւեալ ուղերձը խօսած է՝ ուղղուած ամերիկահայերուն.

«Ողջո՛յն ձեզ պանդուխտ որդիք հայոց, որ բախտն զձեզ հայրենի աշխարհէն վարել է մինչեւ Ամերիկա:

«Ողջո՛յն ձեզ Արարատեան աշխարհէն, Մասեաց Նոյեան տապանէն, էջմիածնայ Ս. Տաճարէն:

«Ողջո՛յն ձեզ Հայոց Հայրիկէն. ո՛ տայր ինձ որ աւետիս տայի ձեզ իբրեւ Նոյեան առաւնին, թէ ցամաքեցաւ ջրհեղեղ, դարձէ՛ք ձեր հայրենի աշխարհ: Սիրտ առէ՛ք, ֆաջաերուեցէ՛ք անքախտ եւ բախտաւոր պանդուխտ որդիք հայոց, Աստուծոյ այցելութիւն մօտ է մեր չարչարեալ աշխարհին:

«Ողջո՛յն տուէք նաեւ մեծ հնարիչ Էդիսոնին, որ իմ կենդանի ձայնը առաւ քերաւ ձեզ: Կեցցէ՛ յաւերժ ինք եւ իւր գիւտի յիշատակը: Կը շնորհաւորեմ ձեր մուտ ի նոր տարին, կեանք եւ յաջողութիւն մաղթելով ձեզ:»

ՀԱՅՐԻԿ

1893 Յունուար, Էջմիածին

ԱՄԷՆԷՆ ՇԱՏ ԾԱԽՈՒԱԾ ԳԻՐՔԸ

Աշխարհիս վրայ ամէնէն չատ ծախուած գիրքը տարակոյս չի կայ Աստուածաշունչն է:

1932 տարուան ընթացքին ծախուած են տասը միլիոնէ աւելի օրինակներ: Ամէն տարի կ'աւելնայ այս թիւը: Կ'աւելնան նաեւ թարգմանութիւնները: Այս վայրկեանիս Աստուածաշունչի 667 լեզուներով թարգմանութիւններ գոյութիւն ունին:

ԲԻԲԼ ԼՕԹԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Վերջերս Փարիզ, Բիբէ Լօթիի Բարեկամներու Միջազգային Ընկերակցութիւնը կազմուեցաւ, որուն պատուոյ նախագահն է Թուրքիոյ նախկին խալիֆա Ապտիւլ-Մէճիտ Բ. եւ նախագահ՝ պ. Լուի Պարթու:

Ա. ՇԱՀՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Վերջացող տարուան ընթացքին չատ մը հանդիսաներու յայտագրին մէջ ուրա-

խութեամբ կ'ողջունէր հասարակութիւնը մէկը իր երգի վարպետներէն, որուն ձայնին ալիքները սրահները կը թնդացնէին:

Ա. Շահմուրատեան մեր այն վաստակաւոր արուեստագէտներէն է, որոնք ժողովուրդին հետ են միշտ, եւ անոր խանդավառ ծափերուն արժանի: Անիկա գիտցաւ կենդանի պահել իր ձայնին հմայքը, որ այնքան ընտանի կերպով կը խօսի բոլորին:

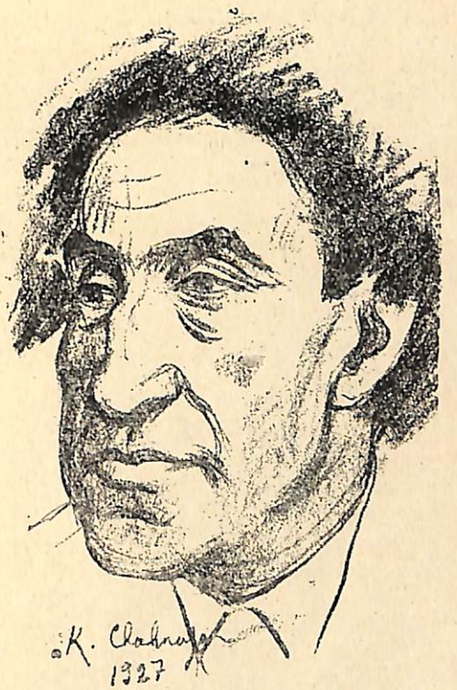

ՇԱՀՄՈՒՐԱՏԵԱՆ
Գ.Ծ. Շահինգարի

ՕՐ. ՄԱՌԻ ՊՕՏՈՒՐԵԱՆ
Շահնօր դաշնակահարուհի

ՆԿԱՐԻԶ Ս. ԽԱՉԱՏՐԵԱՆԻ ՅՈՒՅԱՀԱՆԴԻՍԸ ԹԵԱՏՐԱՆԻ ՄԷՋ

Երկրորդ անգամ ըլլալով նկարիչ Ս. Խաչատրեան պեպենիկ գաղափարը ունեցաւ մեկնելու Պարսկաստան, և հոն ուսումնասիրելու պարսկական արուեստը, որոնց վերաբերեալ դրութիւնը յանձնեց բազմաթիւ կատաներու, այնքան տպաւորուր կերպով:

Վերջին ցուցահանդէսը նոյնքան յաջողութիւն մը եղաւ, որքան առաջինը, որու համար մեր մենք անհանգիստ սրբի փարիզի մէջ: Տարուն սրբի արուեստագէտը կը մասնէ

իր հոգին յուզող մտահոգութիւնները, որոնք հետզհետէ կը վերածուին գործերու:

Թեհրանի վերջին ցուցահանդէսը տեղի ունեցաւ 1933 մայիս 20ին: Մէկ շաբթուան ընթացքին այցելողները եղեր են 1300 հոգի, որոնց 300ը աշակերտներ:

Ցուցադրուած նկարները դնելու համար եղեր են բազմաթիւ առաջարկներ, սակայն պ. Աճէմեանի ի նկատի ունենալով, որ մտադիր է իր հաւաքածոն ամբողջովին տանիլ Եւրոպա՝ մերժեր է բոլոր առաջարկները:

Կառավարութիւնը մտադիր է ինքը հոգալ հաւաքածոն Եւրոպայի մէջ ցուցադրելու ծախքերը:

Պ. Աճէմեանի նկարներէն եւ այդ հաւաքածոյէն կը մնայ Թեհրանի մէջ մեծ մէկ նկար՝ Աչրաֆի նկարներէն մէկը, զոր պ. Աճէմեան նուիրեր է Հայ կանանց «Շիր–Խորշիդ–Սոխ»ին:

ՕՐ. ԱԼԻՍ ԳԱՎՈՒԳՃԵԱՆ, ԴԵՌԱՑԻ ՊԱՐՈՒՀԻՆ

Տարուէ տարի կ'աւելնայ թիւը այն հայ արուեստագէտներուն, որոնք դպրթահայութեան մէջ երեւան կը հանեն իրենց տաղանդը դանազան արուեստներու մէջ:

Օր. Ալիս Գալուստեան մէկն է այդ արուեստագէտներէն, տիկնայն դերասան, որ չնորհիւ իր չնորհալի չարժումներուն, եւ կլուսկան ճչտութեան, վերջին քանի մը տարիներու ընթացքին դարձաւ ծանօթ իր պարերուն մէջ:

Անցեալ տարի Լոնտոնի «Ափօլլօ–Թիէթր» մեծ թատրոնին ներկայացումներուն հրաւիրուած էր մասնակցիլ բալէնիական եւ սպանիական պարերով եւ փայլուն յաջողութիւն մը գտած: Անգլիական թերթերը ներբողալից տողեր նուիրեցին մեր արուեստագիտուհիին: Թայմզ այսպէս կը գրէր. «Օրիորդ Ալիս Գալուստեանի փայլուն պարը դաւով եւ ֆասթաճիէթովներով՝ առաջնակարգ էր իրապէս»:

ՄԱՐՕ ԱՃԷՄԵԱՆ

Ծնած է Ժընեւ, Զուիցերիա: Հազիւ 1–2 տարեկան, իր ընտանիքը կը փոխադրուի Ամերիկա ու կը հաստատուի Նիւ Եորք:

Իր կեանքի առաջին օրերէն երաժշտական մթնոլորտի մը մէջ մեծցած է, միշտ լսելով իր մօր՝ Տիկին Ս. Ղ. Աճէմեանի դաշնակի նուագածութիւնը: Շատ կանուխէն ցոյց է տուած երաժշտական արտակարգ ընդունակութիւն, որուն բնականոն ընթացք մը տալու համար ոչինչ խնայած են իր ծնողքը:

Մարօ Աճէմեան 6 տարեկանին սոսցած է ոսկի մէտալ: 9 տարեկանին նուագած է Տք·Հէյլիի հետ: Այս տարիք Նիւ Եորք Թայմզի մէջ գրուած է Մարոյի նկարը՝ որպէս տաղանդաւոր դաշնակահարուհի: 10 տարեկանին առած է դաշնաւորման (քոմբոզիսիոն) մըցանակ:

Անցած տարի (11 տարեկանին) Նիւ Եորքի Preparatory Centerէն excellent գնահատութեամբ շրջանաւարտ եղած ու անցած է Artist Classը:

Այժմ կը շարունակէ կատարելագործուիլ Prof. Carl Friedbergի ձեռքին տակ: Institute of Musical Artէն ունի տարեկան 500 տոլարի ուսանողական թոշակ:

ՕՐ. ԱԼԻՍ ԳԱՎՈՒԳՃԵԱՆ

ՍԻՐԱՐ–ՍԱՄՈՒԷԼ

Ծնած է 1920ին Սերասիա, ուրկէ մեկնած է դեռ քանի մը ամսուան երախայ իր փախստական ծնողներուն գիրկը, դէպի արտասահման եւ 1924ին Ամերիկա: Նախ բնակած է Փաթերսըն, Ն·Ճ· եւ յետոյ Գալմպոս, Օհայօ: Այժմ՝ Պոսթըն կը գտնուի:

Հինգ տարեկանին սկսած է ցոյց տալ իր երաժշտական տաղանդը՝ խնամքին ներքեւ մօրը, որ կը սկսի դաշնակի դասեր տալ անոր։ Երեք ամիսէն յաջողակաց կը նուագէ երաժշտական կտորներ։

Իր տաղանդը երեւան կուգայ դիմաւորաբար ջութակի վրայ։ Իր ծնողքը կը զրկեն դինքը Բէփիթըլ Եունիվերսիթի երաժշտանոցը, որուն չորս տարուան ջութակի դասընթացքը կը լրացնէ երկու տա-

ԱՅԱՍ ՓԱՇԱ, Կ· ՊՈԼԻՍ

ՆԿԱՐ Ա· ՊԱՊԱԼԵԱՆԻ

րիէն եւ 11 տարեկանին կուտայ իր առաջին նուագային հանդէսը, այս առթիւ արժանանալով տեղւոյն ամերիկեան երաժշտական քննադատներու դնահատութեան եւ ներբողին։

Իր ուսուցիչները կը յանձնարարեն այս տաղանդաւոր պատանին յանձնել աւելի կարող ձեռքերու։ Իր մայրը, յաւակալէս կուդայ Պոսթըն, Նիւ Ինկլէնտ Երաժշտանոցին «նուիրելու» դեռատի Սերաքը։

Հոս եւս չուշանար դնահատութիւնը ուսուցիչներուն, որոնք կը կազմակերպեն հանդէս մը Պոսթընի Քափիլ Փլապա պանդոկին մէջ 1933 փետրուար 12ին, ուշագրաւ յաջողութեամբ։

ՍԱՐԱ ՊԷՐՆԱՐԻ ԴԱՍԱԼԻՆ ԱԽԱՆԴԱՎԷՊԸ

1891 Մայիս 18ին Սարա Պէրնար իր խումբովը Խաղաղական Ովկիանոսին վրայ, Մօնռվիա չոգենաւին մէջ կը գտնուէր։ Սաստիկ փոթորիկ մը կը պատահի։ Երբ ջուրերը կը հանդարտին եւ նշանաւոր դերասանուհին կամրջակին վրայ կը բարձրանայ, ալեկոծ ծովուն ալիքները դիտելու համար, դինքը չընդպատող բարեկամներուն հետաքրքրութեանը դոհացում տալու համար, իր գազգին աւանդավէպը կը պատմէ, որուն մասին 40 տարիներէ ի վեր պատմութիւններ կը շրջէին Ֆրանսական թերթերուն մէջ։

Սարա Պէրնարի բարեկամներէն մէկը, իրրեւ նոր տարուան նուէր, գաղտ մը զրկել առաջարկեր էր, դոր դերասանուհին չէր մերժած։ Գանի մը օր յետոյ կին մը կը ներկայանայ գազգին չափը առնելու համար։

— Ձեռքերուն զիրքը ի՞նչպէս պիտի ըլլայ, հարցուցեր էր պաշտօնեայ կինը։

— Կուրծքին վրայ, խաչաձեւ, պատասխաներ էր Սարա Պէրնար։

Յետոյ տեսնելով, որ սովորական չափէն աւելի կը նշանակէ թուղթին վրայ, դիտողութիւն ըրած էր։ Պաշտօնեայ կինը, կատակ մը ընելու համար, ըսած էր· «Տիկինը թերեւս պիտի գիրնայ ու մեծնայ», ակնարկելով Սարա Պէրնարի նիհարութեան։

Օր մը, դռնապանը կուգայ եւ կ'ըսէ թէ «գազգը բերած են»։ Դռնապանը փոխանակ cercueil բառին, bière բառը գործածեր էր, որ գարեջուր եւս կը նշանակէ։ Արուեստագիտուհին կը սրտնեղի, որ այդ աննշան բանին համար դինքը անհանդիստ կ'ընէն ու կը հարցնէ։ «Մտանը թող իջեցնեն գարեջուրը», կը հրամայէ։ Վերջը հասկնալով որ թիւրիմացութիւն մը կայ, «թող սեւ-նախ բերեն», ըսեր էր։

Սարա Պէրնար իր երիտասարդ քրոջը հետ կը բնակէր։ Օր մը քոյրը ծանր կհլալով կը հիւանդանայ, եւ իրրեւ հիւանդի քմահաճոյք, կը փափաքի մէկ անկողնի մէջ միասին պառկիլ։ Բժիշկները սակայն խորհուրդ չեն տար· անկարելի էր նաեւ փոքրիկ սենեակի մը մէջ երկու անկողին տեղաւորել։ Հետեւանքն այն կ'ըլլայ, որ Սարա Պէրնար սիրայօժար կերպով իր գազգին մէջ կը պառկի։

Երիտասարդ քոյրը կը մեռնի։ Երբ կուգան վերցնել զայն, կ'ուզեն տանիլ նաեւ մեռած գազգը, հազիւ կարելի կ'ըլլայ համոզել գազգագործները, թէ պարապ է երկրորդը։

Այս այն գազգն էր, որուն մէջ պիտի հանդչէր աչխարհահռչակ դերասանուհին· գազգ մը՝ որ անոր կենդանութեանը ծառայած է նաեւ իրրեւ դերեզման ատացուած բազմաթիւ սիրային նամակներու։

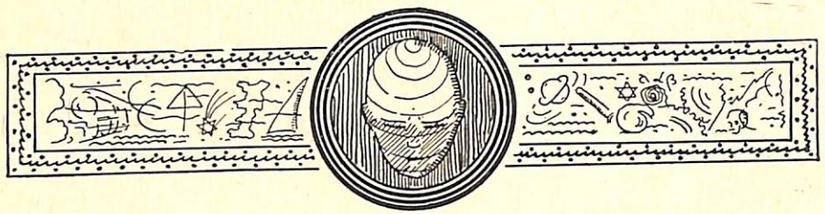

ԲՆԱԳԱՒԱՌԻ ՎԵՐՑԻՇՈՒՄՆԵՐ

Մեր բնակարանը կը գտնուէր Աչխարհապաչար) անուանի դիւղաքաղաքներէն՝ Անդրկասի սարահարթին վրայ:*

Նախնական ու վայրագերա շինուածքներէ զատ՝ աչքի կը նողպատանքներ չկային. չկար նաեւ որեւէ կարեւոր փողոց, բայց անասարակ չուկայն, ուր շաբթուան մէկ օրը միայն բաւական եռուզեռ կը նչմարուէր: Փողոցներու անուններըը կ'որոչուէին հոն բնակող ամենազօրաւոր բնտանիքի անունով. այսպէս, մեր փողոցը մե՛ր անունով կը կոչուէր: Ուսաի, երբ այսինչ կամ այնինչ բնտանիքը հարցնէիր, մատնացոյց կ'ընէին այնինչ տունը, որմէ 4 դուռ վար կամ 6 դուռ վեր կը գտնէիր վնտռածդ: Բնակարանաբար, հասարակական չէնքերն ու արուաքին բնորոչիչ նչանները մեծ դիւրութիւն կ'ընձեռէին՝ Հայոց ժամը, կանաչ մզկիթը, մարմարէ արձիւրը, դպրատան կաղնին, պատուհաննեու դնդնազգի վանդակները, փայտ պատը, կարմրատեսիլ հիւղակը եւն:

Զմրան երկար ամիսներու ընթացքին կամ մեր այլ տունը կը բնակէինք եւ կամ Շապին-Գարահիսարի ապարանքին մէջ. իսկ Զարմիկն մինչեւ աչուն կը վոխադրուէինք Անդրկասի Զորին հանդիպակաց կողմը տարածուող Պարտախի այգեստանը:

Զքնաղ դեղեցկութեամբ օժտուած էին այգեստանները՝ հեռուոր ու մօտակայ շրջակայքով: Մչհամոտ ու թպմպան պտուղներու առատութեան ժամանակ ծառերու ճիւղերը համարեա կը վրիչէին. իսկ պտուղներու համին, դեղին ու նրբութեան մասին պատմար կազմելու համար պէտք է այնտեղ ապրած լլլալ:

Ամրան տօթագին օրերուն, երբ չատ ուրիչ տեղեր երկինքէն կրակ կը թափէր, Պարտախի բարձրաբերձ ու հատատուն ծառերու հովանիին տակ կ'ապատանէինք՝ վայելելու համար հոդեպարար զովութիւնն ու գմայլելի կանաչութիւնը:

Ատոդտարդ, պայծառ գիշերներն ալ գիւթական համայք մ'ունէին. այնպէս որ, բնտանիքները, լքելով գորգապատ սենեակները, կը գիշերէին հոդածածկ հարթ տանիքներու վրայ, գուտ բուրդէ անկողիններու մէջ:

Ամէն առաւօտ վերածնունդի առաւօտ մ'էր, երբ արեգակի առաջին չողերը ծառերու ատդարթները լուսագարդելով աւելի եւս կ'ոդեւորէին բիւրատոր թռչուններու երդահանդէսը, որու կ'ընկերանային մշտահոս ադբիւրներու արծաթեայ հնչիւնը եւ գառ ու դառնուկներու անդադար մայիւնը: Լսելով մանաւանդ ադօթարանի երգերն ու «Առաւօտ լուսոյ»ի ներդաշնակ ու հնչեղ յանդերը, այնպէս կը կարծէիր, որ աչխարհն ամբողջ տաճարի է վերածուեր, իսկ մարդիկ ալ ադօթաւորներ դարձեր:

Այդեստանցի թէ դիւղացի, բոլորն ալ բարի զրացնութեամբ ու կատարեալ անձնուիրութեամբ կ'ապրէին. մէկին պակասը միւսը կը լրացնէր. իրարմով երջանիկ կ'ըլլային եւ վեհանձն ոդիով կը բաժնէին իրարու ցաւերն ու գժբախտութիւնները: Կարելի է ըսել, թէ մեր երկնքին տակ վրէժխնդրութեան, ոճրագործութեան պէս համարդկային զգացումներ գոյութիւն չունէին: Մարդիկ գիրար կը յարգէին ու մեծերէն կը պատկառէին. բնտանիք կ'ամբնար. անբարոյականութիւնը մահ էր:

*Գերազանցապէս հիւրասէր ու մարդասէր էին բոլոր բնակիչները անխտիր՝ ինչ ցեղի ու կրօնի ալ պատկանած լլլային: Մանուկ մեր տան դուռը չէր գոցուէր եւ սեղանը չէր վերնար. զուարթ ու աղքատասիրութեան խօսքեր, բարեպաչտ յաուկ արտայայտութիւններ ու սիրան ադնուացնող խրատներ մէյն՝ մեր մանկական սրտերուն մէջ կ'արձադանդէին: Ամէն առաւօտկի ու գասակարգի պատկանող մարդիկ, Արեւելքի յատուկ խաչտաբդէա հանդերձներով հադուած, հանապադ օրը չարան-չարան կուգային ու կ'երթային. առանք կանանք խաղերուն, բանաի յարաչարժ լարերուն վրայէն ելլող կամ իչնողներու կարաւանն էին, բայց բոլորն ալ ադատ մուտք ունէին մեր սեմէն ներս: Մեծ մայրս անձամբ կ'ընդունէր այցելուները, առանց սպասաւորներու միջնորդութեան: Սպասաւոր բանլով նեը, առանց սպասաւորներու պիչնորդութեան: Սպասաւոր բանլով նեը, առանց սպասաւորներու միջ

հիւբին կը հարցնէին ուտելիք կամ ըմպելիք ուզելը։ Տունէն անպակաս էր խաղողի կամ թութի մաքրաթոր օղի, պէս-պէս օշարակները, քաղցրաւենի, հազար թերթիկ խմորեղէն եւ արեւուն տակ եփուն անուշեղէնները, որոնք կծծի «քաղաքակիրթ» երկիրներուն մէջ տեսածիս պէս՝ ո՛չ թէ կուժիկ չիշով, այլ մեթրաչափ լցուկներով կը պահուէին եւ հիւրերուն կը հրամցուէին առատօրէն։

Այդ չքնաղ այգեստանին մէջ մեծցող տղաքներն ալ բնականաբար պարզասիրտ, միամիտ ու վճիտ նկարագիր կ՚ունենային։ Արդարեւ, բնաւանեկան անայլայլ կենցաղը, կեանքն ու բնութիւնը իրենց պերճաշուք ու աւերնքնող դեղեցկութեամբ ու ներդաշնակութեամբ ասպարէզ չէին թողուր այլանդակ բարքերու՝ ցոլշափ մը հոգերուն վրայ չէր փչած իբր թէ քաղաքակրթութեան թունաբարձ հովը, զուգահեռաբար աւերող ցեղերու մահասուսեր չունէին։

Թաղաւոր մը կը համարէինք մեզուն, որ մեղի համար զլխիչ մեղրը կը պատրաստէր. հաւատացած էինք, թէ հրաշազեղ ու երփնեղեան թիթեռնիկները ցերեկի հրեշտակներն էին. թէ՝ լուսինը արծաթ չղթայով կախուած կանթեղ մ է, իսկ արեւը հրեղէն չղթայով կախուած լուսատուն...։

Մեր զպրոցը անսեթեւեթ եկեղեցին քով կը պտուտէր, խղճուկ չէնք մը, միայարկանի. դասերին մէջ կը հանէինք մեր մուճակները, դուլպայով մանելու համար անշուք սրահը, ուր կը նստէինք կարզով, ներքնակներու վրայ. ուսուցիչին համար սեղան մը եւ աթոռ մը կար։ Հինգ տարեկան էի, երբ զպրոց մը հաղցնելով դիս վարժուհիին տարին, որ փիչ չեռայ դիս առաջնորդեց ուրիշ բաժին մը եւ թաթիկիս մէջ դրաւ սիրուն պնակիկ մը, որուն վրայ խոշոր գիրեր գրուած էին՝ ա. բ. գ. դ. ե. զ. է։

Շատ սիրեցի այդ զպրոցը, ուր առաջին անգամ ըլլալով հանդիպեցայ ինձ նման փոքրիկներու, որոնք բոլորն ալ մայրենի լեզուն կարզալ կը սորվէին։ Առաջին օրը մինչեւ երեկոյ կարզացի ու կրկնեցի, եւ զպրոցունէն արձակուելէ քիչ առաջ, վարժուհիս, ծակ թղթի մը միջոցաւ, ցատքոտուքով հարցուց դիրերը. եօթն ալ գրացայ. չատ գոհ մնաց, համբուրեց դիս, ականջէս գոյդ մը կեռաս կախեց եւ տուն ճամբեց։

Այդ օրը մանուկ սիրտս գալնեվարզի մը պէս բացուեցաւ՝ սիրելու համար ընտանեկան չրջանակէն դուրս չատ ուրիշներ եւ չատ բաներ, ինչպէս՝ ընկերները, զպրոցս, հայերէն կարզալը, վարժուհիս, դանգակին ձայնը, պնակէն եւ զպրոցական պայուսակս։

Կայտառ ու գուարթ մանկութիւնս առիթս անցաւ. գօրացայ փիլիքապէս, կազմուեցայ մտաւորապէս, հարիւր բան սորվեցայ, ինծոնուն մոռցայ, տասը վերյիչեցի, գարձեալ կրկնեցի, գտեցի մինչեւ նորահաս պատանեկութեանս չրջանը։ Երկու բան միայն բնական օրէնքով գրաւեցին էութիւնս. այն է, անսուպիւս ծննդավայրիս բուռն սէրը եւ մայրենի լեզուիս տաղնքող հմայքը։ Ժամանակի ընթացքին որքան մեծցան ապրածս աչխարհները, այնքան խորացաւ այդ սէրը, այնքան պայծառացաւ այդ հմայքը։

ՀԱՅԿ–ԱՐԱՄ ՔԻՊԱՐԵԱՆ

ՏՔԹ. ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՒԻԹԵԱՆ

(1866—1924)

Տասնեակ մը տարիներ առաջ — Զատիկի կիրակի մը — Գլամաւի մէջ իր աչքերը կը վակէր Տքթ. Գրիգոր Դաւիթեան։

Այս տաթիւ աւերող չեմ նկատեր սեղմ ուրուագիծ մը մէջ ամփոփելու իր կեանքին գլխաւոր վուլերը, քանի որ վաղամեռ Տօքթէօրը ոչ միայն գինքը ճանչցողներուն թողած է յիչատակը՝ պնիւ ու անձնուէր մարդու մը, ոչ միայն պոլսահայ չրջանակներու համար մանաւանդ, որ իր անունը սերտօրէն կապուած է թրքահայ ժողովուրդին կեանքին վոթորկայոյզ մէկ չրջանին։ Ներկայիս, մինչ ամանակի հեղեղը մեզ կը լափէ ու մոռցնել կուտայ մեր մեծ ձաւոր անցեալի պէպքերը անդամ, արդար է որ մերթ ընդ մերթ, մոռացութենէն գուրս հանենք այն անձերը, որոնք չանացին կազմակերպել թրքահայ կեանքը 1908էն վերջ, բայց մանաւանդ պատերազմի ազէտներէն յետոյ։

⁂

Տքթ. Գրիգոր Դաւիթեան ծնած է Սերաստիա, 1866, դեկտ. 12ին. գաւակն էր գատական պաշտօնեայ Սահակ Դաւիթեանի. մօր կողմէ ժառանգած էր Ակնայ ամիրայական ընտանիքներէն՝ Միսաքեաններու արիւնը։

Նախնական կրթութիւնը Սերաստիա ընելէ վերջ, ուսումը կը չարունակէ Պոլիս, Ռոպէրթ Գոլէճի մէջ, ուր կը ծանօթանայ իրեն տարեկից Միհրան Գարագէօզեանի հետ. ծանօթութիւն մը որ ապագային պիտի սերտանար աւելի սեղմ կապերով։

Երեք տարի գօլէճ մնալէ վերջ (1885—1888), առանց աւարտելու կ՚անցնի Փարիզ ու կը հետեւի բժչկական համալսարանի դասընթացքին, գոր կ՚աւարտէ 1894ին։

Իր արձակուրդներու ընթացքին գանկա ճամբորդութիւններ կ՚ընէ Անգլիա, Սկովտիա։ Իր երիտասարդ տարիներու կրած ապրումներուն կը բաչտարուի այն պարապան որ ինք մէջտ հիւացող մը եղած է անկլօսաքսոն կրթութեան վրայ։

1895ին կը վերադառնայ Պոլիս։ Բերայի հայ չրջանակի մէջ առաջին մկ օրէն ուչադրութիւն կը գրաւէ իր հանրանուէր պատրաստակամութիւնը. յաջորդարար կ՚անդամակցի Բերայի Ազգասիրաստակամութեան, իսկ Բերայի Ազգ. վարժարաններու հոգաբարձութեան եւ թաղական խորհուրդին։

1908ին Օսմ. Սահմանադրութեան յայտարարութիւնը խանդավառած էր թրքահայ կեանքը. հանրային գործերը նոր թափ առած էին։

Տքթ. Դաւիթեան, որ իր խղճամիտ ու խելացի գործունէութեամբ ու իր անչահախնդիր ուղիղ նկարագրով համակրանքի մթնո-

լոթա մը սահեցած էր իր շուրջը, 1908 մարտ 1ին կը հրաւիրուի Ազգ. Հիւանդանոցի բժշկապետութեան պաշտօնին ու միանգամայն Ազգ. Կեդրոնական Վարժարանի խնամակալ ժողովի անդամակցութեան: Գործունէութեան դժուարին պահերնէր՝ երկուքն ալ, ուր իրենց ամէն չարաչահութիւնները միշտ պատահ ապահարկ կամ էին: Երկու ապարկներու վրայ ալ Տքթ. Դաւիթեան կը թողու հետքը իր որքան ոգեմիտ նոյնքան կորովի գործունէութեան:

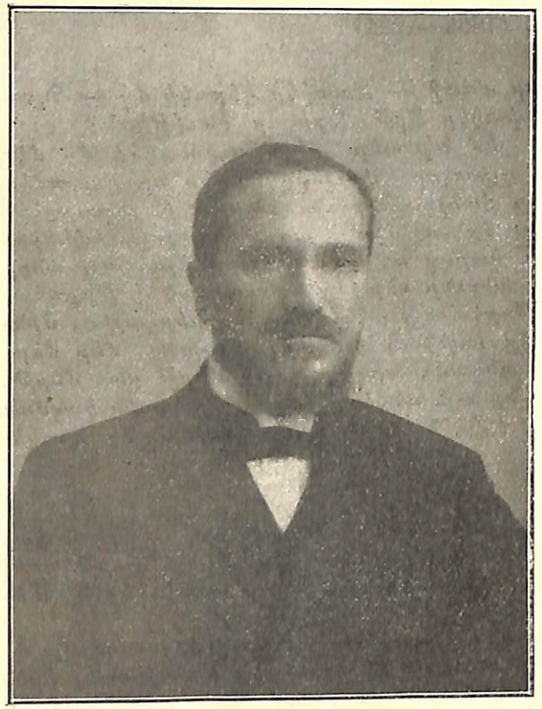

ՏՈՔԹ. Գ. ԴԱՒԻԹԵԱՆ

Անիկա Ազգ. Հիւանդանոցի բժշկապետութիւնը կը վարէ 13 տարի, մինչեւ 1921: Ամբ երկրորդ չրջանին, թէեւ ծանրաբեռնուած յաճախ չատ աւելի պատասխանատու պարտականութիւններով, ան իր պաշտօնը կը վարէ բժշկական կոչումի լայն ու մարդկային հասկացողութեամբ մը. իր անչահախնդիր խնամքները վայելող բազմաթիւ ապաքինեալները մինչեւ այսօր կը յիշեն պինքը: Ամբ երկար չրջանին ան Ազգին Տունը կը ջանայ օժտել կարելիին չափով, բժշկական ախտաբուժութեամբ. հիւանդանոցը փոքրաթիւութեան պաշտ մը կ'ընդլայ հայ բժշկական ուսանողներու, որոնք կը հետեւին տեսականապէս Տքթ. Դաւիթեանի պարմանութիւններուն: Ամբ ուսանողներէն մէկ քանին իրմէ վերջ, մինչեւ այսօր նոյնքան ձեռնհասութեամբ կը վարեն Ազգ. Հիւանդանոցի բժշկական հոգաբարձութիւնը:

1911—12 թուականներուն, Պոլսոյ Հայ Բժշկական Միութեան կազմութիւնն ալ կը պատկանի որքան Տքթ. Թորգոմեանի եւ Տքթ. Մաթիէոսեանի, նոյնքան ալ Տքթ. Դաւիթեանի նախաձեռնութեան:

Ազգ. Կեդրոնական Վարժարանի խնամակալութեան մէջ ան վարած է, 1908էն մինչեւ 1914, առանձնաբար պաշտօնը. վերջինիս չրջանին վարժարանը խմորումներու ենթարկուած էր. խնամակալութեան մէջ կային հակառակ տարրեր. Տքթ. Դաւիթեան յաջողեցաւ ստեղծել անկողմնակալ հաւասարակշռութիւն մը որ չեւ ու վարժարանը բարձրացնել նոր պահանջներու համապատասխան մակարդակի մը:

*
**

1913ը Թրքահայ կեանքի անձկալին մէկ տարին է. Եւրոպական ճնշումի տակ, Բ. Դուռը ընդունած էր հայկական բարենորոգումներու նուագադան ծրագիր մը, զոր պիտի գործադրուէր Եւրոպացի երկու քննիչներու հսկողութեան տակ. խոստմնալից ապագայի մը թռւականը բացուած ըլլալ կը կարծուէր:

Պոլսոյ մէջ պահանջը զգացուեցաւ գործօն եւ բանիմաց նոր Ազգային ժողովի մը: Տքթ. Դաւիթեան նկատուեցաւ յարմարագոյն անձերէն մէկը: Ինք առանձնաց վարչութեան առնուազնութիւնը:

Նոր վարչութեան վրայ զրուած բեռը ծանր էր. աննախընթաց պարտականութիւններու առջեւ կը գտնուէր անիկա. առիթ չունեցաւ սակայն այդ մարմինը իր կարողութեան չափանիշը տալու. 1914ի յեղափոխ դէպքերը վերիվայր չրջեցին հայ կեանքը. 1915 Ապրիլ 24ին, ժողովարարը կը զրկուէր իր մտաւորական առաջնորդներէն, որոնց կարգին չատերը՝ Տքթ. Դաւիթեանի գործակիցներէն. հրաչք մըն էր թերեւս իր աթոռով մնալը, երբ խորհինք թէ իր տունը ժամադրավայր մըն էր կուսակցական բարեկամներու:

Պատերազմի ընթացքին, Վիլհելմ կայսեր Պոլիս այցելութեան առիթ, Ճուրք ոստիկանութիւնը, ուրիշ կասկածելի անձերու կարգին, կը մեկուսացնէ եւ Տքթ. Դաւիթեանը:

1916 յուլիս 28ին, պետական հրամանագիր մը կը չնչէր ազգ. սահմանադրութիւնը ու օրուան պատրիարքը, Զաւէն արքեպս., պաշտօնանկ ըլլալով կ'աքսորուէր Մէջիտեաք:

1918, հոկտեմբերեան զինադադարին, Թրքահայ կեանքը բոլորովին կազմալոյծ վիճակի մը մատնուած էր. բայց խանդավառութիւնը համակեր էր ամէնքը: Տքթ. Դաւիթեան մէկը եղաւ այն հազուագիւտ դէմքերէն, որոնք ըմբռնեցին բոլորին պահանջը. պէտք էր վերակազմել անմիջապէս ազգային վարչական մեքենան: Համախորհուրդ՝ Օրմանեան արքեպիսկոպոսի — որ առենապետն էր լուծեալ Ազգ. Ժողովին — եւ Հայկ Յօճասարեանի — որ առենադպիրն էր լուծեալ Ազգ. Ժողովին — Տքթ. Դաւիթեան թելադրեց պատրիարքական փոխանորդ Գարբիէլ Նալբս. ճեվահիրճեանի որ թագրիրով պահանջէ կառավարութենէն Ազգ. Սահմանադրութեան վերահաստատումը:

1919 փետր. 19ին Բազատաւէն Պոլիս կը ժամանէր աքսորական պատրիարքը, Զաւէն Սրբազան:

Պոլսահայ կեանքը մտած էր նոր փուլի մը մէջ: Ազգ. Ժողովի մնացեալ անդամները հաւաքուեցան եւ որոշեցին — նոր թափ տալու նպատակաւ հանրային գործերու — որ պատրիարքը ինք ներկայացնէ Բազաքական Ժողովին առենապետ մը առ ի հաւանութիւն եւ այս վերջինը ընդառ իր գործակիցները:

Զաւէն Սրբազան չէրցաւ յարմարագոյն թեկնածու մը գտնել քան Տքթ. Դաւիթեան: Այս պաշտօնը տեսակ մը վարչապետութիւն

էր արդարեւ, որ ստանձնեց Տքթ. Դաւիթեան, դիտակցելով հանդերձ այդ դերին բովանդակ պատասխանատուութեան:

Նորակազմ Քաղաքական Ժողովը կը դանուէր դժուարին հարցերու առջեւ. համաձայնական շրջանակներու հետ յարաբերութիւնները մշակելու փափուկ խնդիրը բոպէէ անյետաձգելի պահանջն էր. ու միանգամայն անհրաժեշտ էր համագրել ու կազմակերպել որբահաւաք եւ գաղթականամ գործը, ուր այնքան ճիգեր դիւրաւ կը խաչաձեւէին:

Դէպքերը ցոյց տուին թէ Տքթ. Դաւիթեան պահանջուած մարդն էր. ինք ազգային վարիչ օրկաններուն կը բերէր ոչ միայն բարեխիղճ այլ մեթոտիկ ու գրական մտքի մը առաջնորդութիւնը. ինք ստանձնեց աշխատանքներու ծանր բաժինը. արտաքին յարաբերութիւնները եւ բանակցութիւնները կը տարուէին իր ամէնօրեայ գեկավարութեան տակ. այդ մարդին մէջ յայտնուեցան մանաւանդ իր բանիմաց աշխատողի ու ջրջահայեաց, փափկանկատ գործիչի բոլոր արժանիքները:

Նոյն վարչութիւնն էր որ կազմակերպեց խնամատարութիւնը, որ առաջնահերթ պիտի վերածուէր ինքնուրոյն եւ չափազանց կարեւոր օրկանի մը: Որոշ թիւերմացութիւններ սակայն այդ Քաղաքական Ժողովը, որ 1919ի յունիսին իր հրաժարականը կը ներկայացնէր:

Այնուհետեւ, յուլիս 4ի նիստին Զաւէն պատրիարքի իրաւասութիւն արուեցաւ անձամբ ընտրելու իր աշխատակիցները, համագործակցական հիմքի մը վրայ: Նորընտիր այդ վարչութեան մէջ նմանապէս Տքթ. Դաւիթեան եղաւ գլխաւոր դերակատարը, ըլլալով ը. առաջնապետ եւ արտաքին յարաբերութիւններու պատասխանատու:

Այս վարչութիւնը որ, առանձնակի ամուսայ կեանք մ'ունեցաւ, (մինչեւ 1920 յունիս),— կազմակերպեց Ելեւմտական Յանձնաժողովը եւ «Հայրենիքի Տուրք»ը:

Տքթ. Դաւիթեանի նախաձեռնութեան կը պատկանի այդ օրերուն «Տեղեկատու Դիւան»ի կազմակերպութիւնը, որու պաշտօնը պիտի ըլլար կեդրոնացնել ու համադրել ազգային կեանքի վերաբերեալ հին ու նոր վաւերագիրները ու վիճակագրութիւնները: Վարչութեան լուծումէն վերջն անդամ Տքթ. Դաւիթեան երկար ժամանակ իր հսկողութեան տակ պահեց այդ Դիւանը, որ կրնար շատ օգտակար օրկան մ'ըլլալ, եթէ յետագայ դէպքերը չխանգարէին այնքան արդիւնաւորապէս սկսուած գործը:

Տքթ. Դաւիթեանի հանրային գործունէութեան վերջին փուլը եղած է իր մանակցութիւնը Խնամատարութեան՝ իբրեւ առնչակից, ուր ինք պատրաստեց, իբրեն յատուկ հետաքրքրութեամբ նախագիծ մը, որ հինգ տարիէն հաշուելյարդարի պիտի ենթարկէր խնամատարութիւնը:

Գործունէութեան բոլոր այս մարզերուն մէջ ալ, ափսոս, ինչպէս ազգային շատ ձեռնարկներ, նմանապէս Տքթ. Դաւիթեանի ձիրքն ալ չգտակուեցան համապատասխան արդիւնքներով. մարդոց պատրաստակամ հաւատքէն վեր արտաքին պարագաներ, կամքէ անկախ պատճառներ եկան այլապէս անօրինելու մեր ճակատագիրը. ասիկա չի պակսեցներ բնաւ արժանիքը այն գործիչներուն, որոնք փոխանակ պատասխանատուութեան պատասխանատուութիւն մը ստանձնել:

Տքթ. Դաւիթեան եղաւ մեկը այդ խոհական բայց յամառ գործիչներէն. բազմաթիւ դժուարին բոպէներու առջեւ, երբ չատեր կը վարանէին, կամ կ'ընկրկէին, ինք, միշտ պատրաստ, միշտ ներկայ, իր բովանդակ բարի կամեցողութիւնը ի սպաս կը դնէ հանրային գործին: Եւ ասիկա, ոչ յանուն չահի կամ փառքի. անիկա ի ծնէ, խառնուածքով օժտուած էր հանրային բնազդէ մը. չափազանց սրտոտ ու լրջութեամբ կ'առնէր ամէն գործ որ իրեն կը յանձնուէր. իր անձնական չահերը անտեսելու աստիճան կ'նուիրագործէր հանրային ծառայութիւնը: Ու իրրեւ ժամանակի հետ քալող մարդ, իր բոլոր աշխատանքներուն կը բերէր գիտական մտքի մը յատկութիւնները. մեթոտ, բծախնդրութիւն ու հետեւողականութիւն:

Առանց ծայրայեղ զգայափոխներու անձնատուր լինելու, կը յարդէր կարծիքի ազատութիւնը. հակընդդէմ հոսանքներու մէջէն կը պահէր միշտ իր հաւասարակշռութիւնը. ահա թէ ինչո՞ւ անհաշտ տարբերեալ գործակիցներ ունենալով հանդերձ, յաջողած էր միշտ անոնց մէջէն փնտռելու եւ գտնելու մխիթեան գիծը:

Իր խոհականութեան մէկ ապացոյցն է նաեւ այն պարագան, որ Զինադադարի ամենէն թոյլատու օրերուն անգամ երբէք թրքական դրօշակը չխոխրենց գլխարկով. գինքը կ'անուանէին «ֆէսով վարդապետը չխոխրենց գլխարկով. գինքը կ'անուանէին «ֆէսով վարդապետ»: յաջորդական դէպքերը ցոյց տուին թէ որքան իրաւունք ունէր անիկա:

⁂

Իր կեանքի վերջին տարիներուն, Տքթ. Դաւիթեան, յոգնած՝ սպ. մթնոլորտը թունաւորող թիւերմացութիւններէն, բարոյական սփոփանք գտնելու այլապէս իր սրտին մօտիկ գործի մը մէջ:

1921 թուականին, Տիար Մ'իհրան Գարակէօզեան, կապուած իրեն հետ հնօրեայ բարեկամութեամբ եւ խնամիական կապերով, պաշտօն կը յանձնէր իրեն Պոլսոյ մէջ հիմնելու որբանոց մը, ի յիշատակ իր վաղամեռիկ զաւկին, Հաւսէփ: Այդ նպատակաւ, Պոլսոյ մէջ կը կազմուէր խնամակալ մարմին մը Տքթ. Դաւիթեանի, Տիարք Արամ եւ Սարգիս Գարակէօզեաններու մասնակցութեամբ: Տքթ. Դաւիթեանի կը յանձնուի անօրէնութիւնը. ինք այլեւս այդ ձեռնարկին վրայ կը կեդրոնացնէ իր բոլոր ժամանակը, իր հասուն կորովը. նախապատրաստական աշխատանքներէ վերջ 1921 նոյեմբեր 5ին կը բացուի նոր որբանոցը,— Հաւսէփ Գարակէօզեան Հօմը — Գուզկունճուղ, ուր կը փոխադրուի Տքթ. Դաւիթեան ընտանեօք:

Այդ օրերուն պատեհութիւն ունեցայ ճանչնալու դինքը եւ դործակցելու Հօմի կրթական աշխատանքներուն: Տքթ. Դաւիթեան, միշտ մօտ դպրոցական դործի, այդ օրերուն կը չանար մասնաւորապէս Հօմը կազմակերպելու արդիական ըմբռնումներու համաձայն. նպատակն էր առեղծել տիպար հաստատութիւն մը, որ ընտանեկան տաք մթնոլորտի մը մէջ իր սաները օժտէր ֆիզիքական, բարոյական ու դործնական տակուն յատկութիւններով: Հօմի ատենօնական դարդացումը կը կապէր իր մեկ մասնաւորումը:

1922ի աշնան քմմարական արշաւանքը Պոլսոյ վրայ կը սպառնար խանդարել Տօքթէօրի յառաջդրութիւնները. Հօմի ապադայի տեսակէտով յարմարադոյն կը նկատուէր իր վոխադրութիւնը:

Տիար Մխէրան Գարակէօզեանի հաւանութեամբ, Տքթ. Դաւիթեան 1922 դեկտեմբերին կ'անցնէր Ռումանիա յարմարագոյն չէնք մը դտնելու նպատակով. իր որոնումները ապարդիւն կ'անցնին սակայն:

1923ին երիկամունքի անդործութիւն մը կը սեպէ Տօքթէօրը անցնել Վիէննա, ապա Փարիզ:

Ժամանակ մը Մանթօնի ափերուն վրայ կապդոյր վինաւելի վերջ ի դուր, 1924ի գարնան հարկ կ'ըլլայ դինք վոխադրել Գլամառ, ուր կը վախէ իր կեանքը այնքան կանխահասօրէն:

1924 ապրիլ 30ին իր մարմինը կ'ամփոփուի Փէռ Լաչէդ:

Իր մահէն քիչ վերջ, 1924 յուլիսին Տիար Մխէրան Գարակէօզեան կը դնէ Ֆրանսա, Կոմինիեռի չաթօն, ուր կը վերաբացուի 1924 հոկտեմբերին Գարակէօզեան Հօմը:

Տօքթէօրի սկսած դործը կը չարունակեն այնուհետեւ, նոյնքան նուիրումով եւ նոյնքան խղճմտութեամբ այլեւ սիկ. Արտաւակ Դաւիթեան (ծնեալ Գարակէօզեան) եւ իր դաւակը պ. Նուպար Դաւիթեան:

Տարիներու անջրպետէ մը յետոյ, երբ այսպէս անդամ մըն ալ կ'ոգեկոչենք Տքթ. Դաւիթեանը ու կ'ամբողջացնենք իր կեանքին ուրուադիծը, չենք ատամսիր կրկնելու.— Ահա անհատականութիւն մը, փայլուն՝ ոչ այնքան բացառիկ ու չլացուցիչ ձիրքերով, այլ պարզ ու տակուն յատկութիւններով. անհատականութիւն մը, որ անկախաբար իր բժշկական արժանիքներէն, իրրեւ դործիչ ու իրրեւ մարդ, միշտ ջանացած է, առանց ոեւէ չահախնդրութեան, իր ուժերը եւ իր խիղճը ի սպաս դնել հանրային դործին:

Յարգանք իր յիշատակին:

ՓԱՅԼԱԿ ՍԱՆԱՍԱՐ

ՀԱՅ ԳԻՏՈՒՆՆԵՐ

ԲՐՕՖ. ՄԵՆՏՈՐ ԲՈՒՆԻԱԹԵԱՆ

Միջապդային մեծ հռչակ հանած անտեսագէտ մը ունինք դոր ամէն հայ պարծանքով կրնայ ցոյց տալ օտարներուն: Բրօֆ. Մենտոր Բունեաթեանն է ան որուն մասին, ինչպէս քիչ մը վաբր պիտի տեսնուի, մեծ դովեստով կը խօսին եւրոպացի թէ ամերիկացի ամենանուի, մեծ մասնագէտները:

Պր. Բունեաթեան քաղաքական գիտութեանց doկթոր է Միւնիխի համալսարանէն եւ magister անուանուած է Մոսկուայի համալսարանէն ուր, ինչպէս նաեւ Թիֆլիզի բարձրագոյն վարժարանին մէջ վարած է ուսուցչական պաշտօն: Ան հեղինակն է չատ մը պետական կարեւոր աշխատութիւններու անտեսական տագնապներուն պատմութեանը, ինչպէս նաեւ այս տագնապներուն հետեւանքը վրայ, ռուսերէն, գերմաներէն եւ ֆրանսերէն լեզուներով հրատարակած. գիրքեր ունի արժէքի տեսութեան եւ անտեսական քաղաքականութեան մասին եւ այսօր կ'աշխատակցի ֆրանսերէն, գերմաներէն եւ անգլերէն անտեսական գլխաւոր հանդէսներուն:

Պր. Բունեաթեանի գլխաւոր հեղինակութիւնը կը կազմէ անտեսական տագնապներու մասին գրած գիրքը որ 1907ին պատրաստուած եւ 1908ին հրատարակուած է առաջին անդամ Միւնիխի մէջ: Այս գիրքը որ ինքնատիպ տեսութիւններ կը պարունակէ տնտեսական տագնապներուն եւ արժէքի տեսութեան մասին, թարգմանուած է ֆրանսերէնի 1922ին եւ երկրորդ հրատարակութեան արժանացած 1930ին: Իր տեսութիւնները աւելի առած են չատ մը մասնագէտներու, ընկալու մասնաւոր ուսումնասիրութիւններ եւ գրեթէ գասական դարձած են, նոյնիսկ մատնակարարելով չատ մը համալսարանական դասագրքերու եւ անտեսագիտական մեծ համայնագիտարաններու:

Իր հեղինակութիւնները թէեւ ոչ բազմաթիւ բայց ամէնքն ալ արժէքաւոր են.

1· Wirtschafts krisen und Uberkapitalisatien, Munich, 1907. 2. Geschichte der Standels krisen in England 1640—1840, Munich, 1907· 3· *Տնտեսական Տագնապները (ռուսերէն), Մոսկուա*, 1015· 4· *Բամպակի գնոյն որոշումը եւ բամպակի ճարտարարուեստը (գարձեալ ռուսերէն)*· 5· Les Crises économiques. Essai de morphalogie et de théorie des crises économiques. 2me édit. Paris, 1930. 6. La loi de variation de la valeur et les mouvements généreuses des prix, Paris 1926.

ԲՐՈՖ· ՄԵՆՏՈՐ ԲՈՒՆԵԱԹԵԱՆ

Իսկ իր ամենէն վերջին գործը որ դեռ նոր հրատարակուեցաւ Crédit et l'onjoncture *անունը կը կրէ եւ հրատարակուած է Փարիզի մէջ 1933ին:*

Պր·Բունեաթեան ամերիկահայ մըն է նաեւ եւ 1905էն ի վեր սերտօրէն խառնուած է հայ կեանքին: 1912–1916 Մոսկուայի Հայկական Խորհուրդի անդամ եղած է: 1916ին Թիֆլիզի մէջ անդամ եղած է Կովկասի Հայոց Բարեգործական Միութեան եւ մին եղած է Ժողովրդական Կուսակցութեան հիմնադիրներէն ու անոր փոխ-նախագահը, 1918ին անդամ՝ Տրապիզոնի եւ Պաթումի հաշտութեան խորհրդաժողովներուն ընկերակցելով Հայաստանի պատուիրակութեան: Ցետոյ, Երեւանի մէջ երկար նախարար անուանուած է բայց, այս պաշտօնը չէ ընդունած եւ մնացած է Թիֆլիզի մէջ իբրեւ երկարեայ խորհրդական Հայաստանի կառավարութեան: 1920ին Հայաստանի կողմէ պատուիրակ նշանակուած է Պրիւքսէլի մէջ դումարուած երկրային խորհրդաժողովին, եւն. եւն:

Աւելցնենք որ Հարվուրամի համալսարանի հանդէսին՝ անօրէնութեան հրատարակուած՝ Պր· Բունեաթեան պարգեւած է իր տպագրած երկու տեսութիւնը այս հանդէսին 1928 մարտի թիւին մէջ երկար ուսումնասիրութեամբ մը:

ՀՐ· Ն· Թ·

ԴԱՐՄԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

Հիւանդութիւններու դարմանումին մէջ առողջապահիկ բարեփոխիչներու բարւոք ուղղութիւնը բժշկութեան ամենէն կարեւոր այլ նաեւ ամենէն դժուարին մասերէն մէկն է· այս գիտութեան նպատակն է ուրեմն առողջապահիկ փոփոխիչներուն գործածութեան ճշդրիտ ուղղութիւն տալ՝ անոր պայմանաւորումները կարզադրելով այնպէս կերպով մը՝ որ առողջութեան վերահաստատման նպատակ ամենէն աւելի հաւատ ու ապահով կերպով: Այս մէջոցները հին դարերու մէջ թէ՛ բազմաթիւ են ու թէ զօրաւոր, եւ երկար ժամանակ դարմանական ճշմարիտ ապաւէնները եղած են: Յունական բժշկութեան ամենէն արժանիքը գանոնք խելքով ու պատուաստութեամբ գործածելն էր: Ասոնք այն դէղերն են՝ որ Հիպոկրատ, Պլութարքոսի եւ այլն կը գործածէին դրեթէ այլամերժարար: Կալիէն բժիշկին հասնիլ պէտք է բժշկութեան մեծ գնահեղներուն բարդ դեղերու մասին խորունկ հաւատքը տեսնելու համար: Յոյն բժիշկները չատ քիչ անգամ կը գործածէին բազադրեալ դեղերը եւ ա՛նոնք քան անվնաս կերպով՝ որ առողջապահիկ բարեփոխիչներու տեղ կրնային անցնիլ: Այդ պարոյր բժիշկներէն չատերը դուրսն մնացին կռատային դեղերը:

Կալիէնի յաջորդները դարմանականը կնճռոտեցին չատ մը պատատութիւններով՝ որոնց մէջ երբարմէ բոլորովին տարբեր դեղաբանութիւնները տեղի կ'ունենային, եւ այս՝ չատ աւելի տեսական գաղափարներով քան թէ ազդմիտ գնոտութիւնով: Երկար դարեր աւելի կարեւորութիւն տրուեցաւ այս բարդ բազադրութիւններուն քան թէ առողջապահիկ դարմանականին՝ որուն ուսումնասիրութիւնը դրեթէ մնաց երեսի վրայ:

Ժ·Զ· դարուն սկիզբները, Բարաակլս գուիցերացի բժիշկը այս խառն դեղերու դէմ՝ որոնք ծագրելի բազմատեսակ տարրերով խճողուած էին, ոտքերնայ ուժգնապէս: Անիկա դարմանականին մէջ ներմուծեց կամ կերտութիւնը նուիրագործեց սնդիկի, երկաթի, կապարի պատրաստութեանց: Բազմաթիւ կարեւոր դեղեր գտնուեցան միաւորութիւններէ խլեց գուրս հանեց ու մեծ խանդով ու տպաւորութիւններ դուրս (spécifique) տեսակները պաշտպանեց: Այս նորութիւնները առողջապահիկ բարեփոխիչներու վերաբերեալ ամէն կերպ ուսումնասիրութիւն կատարելապէս հետացուցին, մոռցուցին:

Յաջողութեան եւ այդ ժամանակներու դեղաբանական յափշտակումի պատճառները դիւրաւ կը հասկցուին· ամէն ժամանակ մարդոց մէջ դարմանալի արդիւնաւորութիւն մը երեւցած է փորձառներ կան բժիշկներու հաւատալ՝ որոնք թագուն միջոցներով արագ բոյժ մը կը հաստատեն իրենց: Ասոնց յաջողութեան պատճառներէն մին եղաւ այն կապակցութիւնը զոր Բարաակլս եւ իր աշակերտները հաստատեցին իրենց ժամանակները մեծ պատուոյ մէջ պահուող քաւդէութեան (astrologie) եւ իրենց գործարանած ապրու դեղերուն մէջ:

Դիւրաւ ընդունելի երեւցաւ այն գաղափարը որ ամէն մէկ հի-

ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ւանդութիւն իր մասնագէտն ունէր՝ որ պէտք էր գտնել: Այս մասնագիտութեան եւ ոչ թէ հիմնական ճշմարտութեանց ընդլայնման ձգտեցան բժշկական մարմնոյ բոլոր կենդանի ուժերը: Այս շարժումը չարունակուեցաւ եւ Նոր-Աշխարհի վիւռով յառաջ եկած զեղարանական ճոխութիւններով նոր ոյժ գտաւ: Կը բաւէ յիշել քինքինան եւ իրէքաքուանան: Ցետոյ ստորոյաժութիւնը վերլուծումով վեր հանեց օրգաններու բազադրութիւնը եւ այս աշխատութիւններով բացատրեց պատճառները, որոնք իրենց ներքին ուժին չափ մեծ ազդեցութիւն ունէին հիւանդութեանց մէջ:

Ի՞նչպէս չճանչնանք եւ չմայլինք զեղարանական գարմանականներն փառաւոր յաջողութիւններուն վրայ՝ երբ առանք քինինի, մօրֆինի, ստրոբինի, դիժիտալինի, էսերիններու եւ պրոմիւր ու բրոմասիմի, քլորոֆորմի, քլորալի եւայլն գիւտին և անոնց յատկութեանց ուսումնասիրութեան վրայ կը կռթնին: Այսպիսի գիւտերու գործածութեամբ առողջապահիկ գարմանականին հետզհետէ նուազումը խիստ լաւ կը հասկցուի:

Բժշկական խորհրդակցութիւններէ վերջ զրեթէ միւնոյն ձեւերու մէջ բանաձեւուած հետեւակ կանոններու յիշատակութիւնը կ'երեար միայն: Տրուած այդ պատուէրները սովորաբար անոնի վրայ կը կայանային եւ իրենց տեսակ պատուէրներ: Պրուսէ Ֆրանսայի բժիշկին (1772—1838) աչակերտներուն համար ժոյժը՝ կերականոն (diète) էր այն. յետոյ ապաքինման չրջանին՝ վատեակի արպանակ եւ ճերմակ միսեր: Պրուսէի տեսական հակառակորդները իրենց հիւանդներուն կը պատուիրէին կողիկ (քօթլէթ), խորոված միսեր, պորտայի գինի, ա՛յլ ոչ ափ. ասկէ ահա յառաջ եկաւ զարմանական առողջապահութեան եւ ապաստղական բժշկութեան նոյնութեան ընդհանուր կերպով ընդունուած կարծիքը:

«Սպասողութիւն» անունը կուտան հիւանդը բնութեան օգնութեան թողուլը՝ հիւանդութեան ընթացքին մէջ առանց զործօն զեղաւորութեամբ մը միջամտելու, եւ միտասարեր ազդակները եւ պարագաները հեռացնել բաւական սեպելով, մինչդեռ առողջապահիկ զարմանագիտութիւնը խիստ գործուր այլ միւնոյն առեն խիստ զժուարին բժշկութիւն մըն է, որ իր նշանակներու մէջ պէտք հիւանդութեան նեղոյժին ու փուլերուն համեմատ:

Լաւ խմացուած առողջապահութիւնը, կ'ըսէ Շոմէլ (1788—1859), առողջներու բժշկութիւնն է. խոհեմութեամբ կերարկուած առողջապահիկ միջոցները աւելի հիւանդին համար կարեւորութիւն ունին քան թէ առողջ մարդուն»:

Քանի մը օրինակներ ամենք զարմանական առողջապահութեան կարեւորութիւնը եւ զժուարութիւնները ցուցնելու համար:

Ամէն մարդ գիտէ տենդի ժամանակ ժուժկալումի մեծ կարեւորութիւնը՝ սուր հիւանդութեանց պատահարները չափաւորելու համար. սակայն ժուժկալութեան բարւոք ուղղութիւն մը տալու մասին ո՛րչափ զժուարութիւններ կը ներկայանան. ո՛րչափ մեծ են երկար ժուժկալութեան վտանգները սուր հիւանդութեանց վերջացած առեն կամ ապաքինման չրջանին. այս պարագաներու մէջ ժուժկալութեան օր մը աւելի օրերզապէս կրնայ ներզործել, եւ ասկէ գէպի յառին, քան թէ ամենէն առատ արիւնաւորութիւնը:

Հարկ կա՞յ մտիկ պնդել չրարուժութեան գոյց տուած գաւրակ եւ տաքի ու ցուրտի չայոզութիւններուն կերակրութեան օգտակար ներզործութեան վրայ: Հիմա յիշենք ախտային վերահաս վտանգներու կամ խիստ հասարակ տեսական հիւանդութիւններու վերաբերեալ քանի մը օրինակներ:

Յօդակապի (goutte), աւազախտի (gravelle) ճշմարիտ գարմանը առողջապահիկ բարեփոխիչներու իմաստուն եւ յարատեւ գործածութեան վրայ չի՞հմնուիր:

Ի՞նչպէս ապահով եղանակաւ կրնայ պայքար մղուիլ առնգութեան (obésité) դէմ՝ եթէ ոչ իմաստուն ապրելակերպով ու բարեխառար մարզանքներով: Կոմփամարտիկներու մարզութիւններու փորձեալ եղանակները այդ ախտային վիճակին մէջ ո՛րքան աւելի ապրուստ են քան թէ ամենէն զուարճասէր բոլոր գեղօրայքը:

ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

(Անտիպ)

ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Բժիշկ Մարտիրոս Տէմիրճեան ծնած է Խարբերդ 15 դեկտ. 1894ին: Շրջանաւարտ եղած է Թլկատինցիի երկրորդական վարժարանէն. (1911—1917) բժշկութիւնը ուսած է Պոլսոյ մէջ, չարունակելով զայն Փարիզի մէջ մինչեւ 1922: Յետոյ անցած է Պերլին, ուր հետեւած է պետական հիւանդանոցի դասընթացքին: Տարի մը յետոյ մեկնած է Նիւ Եօրք, ուր վկայուած է նաեւ Նիւ–Եօրք նահանգի պետական համալսարանէն: Հոն չարունակած է իր մասնագիտութիւնը մինչեւ 1930: Երեք տարիէ ի վեր Փարիզ կը գտնուի, ուր յաջող փորձեր կատարեց իր հնարած բժշկական գործիքին վրայ, որ պիտի ծառայէ ըղըբրռագերմաբուժութեան, ինչպէս որ լինք այս մասին երկու դեկոյց տուած է Փարիզի Հայ Բժշ. Միութեան ժողովներուն մէջ:

ՏՈՒԹ. Մ. ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ

Թրթռացումներու մեքենաները անձանօթ չեն բժշկութեան մէջ: Անոնք թրթռացումը կը գործածեն մարմնի գեղեցկութեան եւ մարմնամարզի համար: Սակայն մինչեւ հիմա ոչ ոք փորձած է թրթռացումները կատարել ներքին գործարաններու մէջ: Մեր հայրենակիցը տուած լինի, որ երկար ուսումնասիրութիւններէ յետոյ, դաղափարը կ'ունենայ դանոնք կիրարկելու ներքին գործարաններու բժշկութեան մէջ: Յարատեւ փորձերէ յետոյ, կը յաջողի չինել մեքենայ մը, որուն գործածութիւնը քաջալերական արդիւնքներ կուտայ ծննդամիզական գործարաններու հիւանդութեանց մէջ. մանաւանդ որ չատ աւելի արագ կերպով կը տատարէ դանագան բարդութիւններու դարմանումին, քան արդի դասական միջոցները:

ԱՅՆՇՏԱՅՆ ԵՒ ՅԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Մարզկութեան յարգանքին եւ երախտապիտութեան արժանացած մեծ դէմքերը կարելի է բաժնել երկու դասակարգի: Կան այնպիսի գործիչներ, որոնց գործերն ու գիւտերը փոխած են մարդոց կենցաղը, յեղաշրջած են կեանքի պայմանները եւ մասչելի դարձած ժողովուրդի լայն դանդուածներուն: Այսպէս են օրինակ, Ճէննէր, Սաֆֆրէնը, Պաստէօր, Էդիսոն, Մարկոնի եւ այլն:

Ծաղկախտի պատուաստը, չոգեշարժ մեքենան, հականեխութիւնը, ելեկտրական այլեւայլ գործիքները, անթել հեռագիրը, հեռաձայնը, սաւառնակը եւ այլն հիմնայատակ փոխած են մարդոց առօրեայ կեանքը, չնչելով տարածութիւնները, դիւրացնելով յարաբերութիւնները, երկարելով միլիոնաւոր մարդիկ սոյդ մահէ եւ արկածներէ: Անթել հառագիրն իր բազմապիսի գործածութիւններով մտած է արդէն ամենախոնարհ յարկերու մէջ եւ սաւառնակները կը ճախրեն օդին մէջ երկրի ամենայանձնական անկիւնները հաղորդակից պահելով մեզ կեդրոններու հետ:

Կան այնպիսի գիտնականներ ալ որոնք իրր իմացականութիւն չատ աւելի բարձր են քան վերի յիշուածները, բայց անոնց գիւտերն ունէ փոխոխութիւն յառաջացուցած չեն հանրային առօրեայ կեանքին մէջ: Անոնց անուններն ծանօթ են միայն ընտրանիի մը եւ անոնց գիւտերն ալ կը ծառայեն միայն աւելի լուսաւորելու այն անթափանց խաւարը, որ մեր աչքերէն կը ծածկէ անդենականը: Պիտի պայ ապահովարար ժամանակ մը երբ այդ խաւար վարագոյրը բոլորովին պիտի փարատի մեծ գիւտիններու նորանոր հարուածներուն տակ եւ մարդկութիւնը պիտի լուծէ աւելցուածներու մեծագոյնը — տիեզերքի գոյութեան ինչուն եւ ինչպէսը...

Այսպիսի գիտնականներ են հինէրէն Արիստոտէլ, Արքիմեդէս, եւ նորերէն Կոպեռնիկ, Կեպլէր, Նեւտոն, Լապլաս եւ Այնշտայն:

Արդարեւ ոչ մի կերպով փոխուած չէ մարդու կենցաղակերպն այն օրէն ի վեր երբ Կոպեռնիկ յայտարարեց թէ երկիրն է որ կը դառնայ արեւի չուրջ եւ ոչ թէ արեւը երկրին չուրջ: Ոչ մի տարբերութիւն ունէ մարդու համար այն օրէն ի վեր երբ Նեւտոն եւ Կեպլէր հաստատեցին թէ երկիրն ու մոլորակները թերաններ կը գծեն արեւի չուրջ եւ ոչ թէ կանոնաւոր շրջաններ: Ճարտարապետները միշտ միեւնոյն ձեւով կը չինեն տուներն ու աշտարակները չնայելով որ տասը կը կարծուէր թէ այդ աշտարակներ իրարու դուգահեռական են, մինչդեռ այժմ պիտեն թէ անոնց չարունակութիւնները իրարու կը հալին երկրի կեդրոնին վրայ եւ հետեւաբար ծայրամեռ ուղղութիւններ են եւ ոչ թէ դուգահեռական:

Այսօր արդէն անվիճելի կերպով կ'ընդունուի թէ Այնշտայն աչխարհի մեծագոյն իմացականութիւններէն մէկն է, աւելի մեծ քան Կոպեռնիկ, Կեպլէր եւ մինչեւ իսկ Նեւտոն. այս բառերով ներկայացուցած կերմանացի գիտնականը Լոնտոնի արքայական կառաւնի խրոխտ Ալբէոնի խրոխտ գաւակներէն մէկին կոմկ պատերազմի անմիջական վաղորդայնին, երբ աւելութիւնն ու ոխը չատ

ԱՅՆՇԹԱՅՆ

Թարմ էին տակաւին Անգլիոյ եւ Գերմանիոյ մէջ...:

Ալբէրթ Այնշթայն ծնած է Գերմանիոյ Ուլմ քաղաքին մէջ հրեայ պարզ ընտանիքէ մը, 1879ին: Առաջին անգամ 1905ին, ուրեմն 26 տարեկան հասակին հրատարակեց իր « յարաբերական չարժման » վարկածը, իսկ աւելի վերջը 1916ին, երբ քաղաքակիրթ մարդկութեան ուշադրութիւնը ամբողջովին դրաւած էին պիրար խոպխոպելով, ան Զուիցերիոյ մէջ վերջնական ձեւ տուաւ իր նոր դրութեան, կոչելով զայն յարաբերական ընդհանուր վարկած, դանագանելու համար Գալիլէոսի հաստատած նախնական յարաբերականութենէն:

Այնշտայնի վարկածները բացատրուած եւ տպագրուցուած են բարձր ուսումնական տուեալներով, բայց անոնք մատչելի են միայն մասնագէտներու: Մեր նպատակն է այստեղ ընդհանուր գաղափար մը տալ անոր դլխաւոր սկզբունքներուն վրայ, օգտուելով նոյն ինքն Այնշտայնի՝ դանոնք ժողովրդականացնելու նպատակաւ բրած հրատարակութիւններէն:

Յարաբերական բառը սովորական իմաստը հասկանալի է ամէնքին: Բոլոր որակական ածականները ալ յարաբերական իմաստ ունին, այսպէս օրինակ դեղեցիկ, հարուստ եւ այլն ածականներով կը հասկանանք թէ այսինչ օրիորդը դեղեցիկ է կամ այսինչ անձը հարուստ է բաղդատմամբ ուրիշի մը: Յարաբերական իմաստի հակադիրն է բացարձակը որ պերպրական է, այսինքն բաղդատութիւն չի վերցներ. դեղեցկութիւն կ'ուզենք ըսել թէ անկէ աւելի դեղեցիկ գոյութիւն չուներ կամ չի կրնար ունենալ:

Այնշտայնի վարկածին մէջ յարաբերական ըսելով պէտք է հասկնանք թէ ինչ որ մէկին մը համար դեղեցիկ կամ հարուստ է, կրնայ դեղեցիկ կամ հարուստ չըլլալ ուրիշի մը համար:

Յարաբերականութիւնը ծանօթ էր գիտնականներուն իր չատ մը ձեւերուն մէջ եւ Հանրի Պուանկարէ յիշած է չատ դեղեցիկ օրինակ մը. երբ երկու բաբեկամներ ժամադրութիւն կուտան իրարու՝ յաջորդ օրուան ժամը 12ին՝ Օպերայի հրապարակին վրայ իրարու հանդիպելու համար, երբեք չեն խորհիր թէ մինչեւ յաջորդ օրը ժամը 12 Օպերայի հրապարակը ինչ ահռելին ճամբորդութիւններ ըրած պիտի ըլլայ սեղեբքին մէջ՝ երկրին հետ դէպի արեւի չուրջը, արեւին հետ դէպի ուրիշ կեդրոնի մը չուրջ եւ այլն:

Բայց Արիստոտէլէն, Գալիլէոսէն եւ Նեւտոնէն ի վեր կ'ընդունուէր թէ ժամանակը եւ տարածութիւնը բացարձակ են, այսինքն եթէ օրինակ երկրի վրայ չափենք ուեւ երկու դէպքերու մէջ անցնող ժամանակն եւ հաստատենք թէ այդ ժամանակամիջոցը հաստատ է 50 վայրկեանի, այդ ուեւդութիւնը բացարձակ է ամէնքին համար, որոեղէն ալ որ չափենք, երկրի վրայէն թէ երկնքի ուեւ մէկ ուղղի վրայէն: Այնշտայն կը ժխտէ այդ բացարձակութիւնը եւ կ'ապացուցանէ թէ ժամանակն եւ տարածութիւնն ալ յարաբերական են, նայելով չափողի դիրքին եւ չափելու պարագաներուն:

Լաւ ըմբռնել կարողանալու համար յառաջիկայ բացատրութիւնները, որոշենք նախ եւ առաջ թէ ինչ ըսել է չափել ժամանակը կամ տարածութիւնը:

Ժամանակը կամ տարածութիւնը չափել կը նշանակէ զանոնք ,աղդատել ընդունուած միութեան մը հետ. այդ միութիւնները են մետրը եւ 60 վայրկեան ուեւդ ժամը: Չափելու այդ գործողութիւնը կը կատարենք գուգադիպութիւններ հաստատելով. այսինքն կը հաստատենք թէ այսինչ դէպքի սկիզբը կը գուգադիպի մեր ժամացոյցի այսինչերորդ վայրկեանին իսկ վերջը այնինչերորդին եւ թէ այդ երկուքին մէջ այսչափ վայրկեան տարբերութիւն կայ:

Արդ՝ ինչպէս ըսինք, Այնշտայն կը հաստատէ թէ երկու դէպքերու մէջ անցնող ժամանակը միեւնոյնը չէ երկու տարբեր դիրքերէ դիտողներու համար, եթէ անոնք միեւնոյն չարժման ենթակայ չեն:

Երեւակայեցէք թէ կանդնած ենք լճի մը եղերքը եւ պիտի չափենք լուղորդի մը արագութիւնը. հիմ բռնելով լճին դիմացի կողմը եւ մեր ժամացոյցին վրայ նայելով կրնանք հաստատել թէ լուղորդը 5 վայրկեանի մէջ կը կարէ այդ երկու ցիցերու մէջ գտնուած տարածութիւնը եւ կ'ըսենք թէ լուղորդի արագութիւնն է 100:5=20 մետր մէկ վայրկեանի մէջ: Միեւնոյն արագութիւնը կը հաստատենք Ա. ցիցէն դէպի Բ. ցիցը կամ Բ. ցիցէն դէպի Ա. ցիցը լուղացած ժամանակ, քանի որ ջուրը կանդնած է եւ լուղորդը կը դրծածէ միեւնոյն ուժը:

Ենթադրենք այժմ թէ այդ ջուրը կանդնած չէ, այլ կը հոսի վայրկեանը 10 մետր արագութեամբ եւ մեր լուղորդն ալ կը լուղայ հոսանքի ուղղութեամբ: Եթէ այժմ չափենք անոր արագութիւնը

ղիմացի Ա. եւ Բ. ցիցերու միջոցաւ, այլեւս ոչ թէ 20 մեար պիտի դանենք մէկ վայրկեանի մէջ, ինչպէս առաջին փորձին, այլ 30 մեար, որովհետեւ լուղորդը 20 մեար կը լողայ իր թեւերու ուժով, իսկ 10 մեար ալ կը յառաջանայ ջուրի հոսանքին մղումով:

Այժմ ենթադրենք թէ լուղորդը կը լողայ ջուրի հոսանքին հակառակ ուղղութեամբ: Այս անգամ միեւնոյն ձեւով եւ միեւնոյն ժամացոյցով չափելով, արագութիւնը պիտի դանենք միայն 10 մեար, որովհետեւ թէեւ իր թեւերու ուժով լուղորդը 20 մեար կը յառաջանայ, բայց ջուրի հոսանքէն 10 մեար եա մղուելով, իր արագութիւնը կ'իյնայ 10 մեարի:

Ուրեմն միեւնոյն լուղորդին համար միեւնոյն տեղէն չափելով երեք տեսակ արագութիւն հաստատեցինք. վայրկեանը 20 մեար՝ կանգնած ջուրի մէջ, 30 մեար՝ հոսանքի ուղղութեամբ լողացած ատեն (ընդունելով ջուրի հոսանքի արագութիւնը վայրկեանը 10 մեար):

Այս յարաբերութիւնները պիտի բազմապատկուին եթէ չափելու ժամանակ մենք ալ ոչ թէ կանգնած մնանք ջուրի մէկ եզերքին, այլ նաւակով մը ջուրին վրայ դանուինք. այդ արագութիւնը պիտի աւելնայ կամ պակսի, նայելով թէ մեր նաւակը կը չարժի լուղորդին ուղղութեամբը թէ հակառակ կողմէն, եւ կամ աւելի կամ նուազ արագ քան լուղորդը:

Ընկերներով երկաթուղիի վագոնի մը կամ նաւու մը մէջ նստած կը ճամբորդենք. այնտեղ մենք կը խօսինք, թուղթ կը խաղանք, այս կամ այն կողմ կ'երթանք ճիշտ ինչպէս տան մը անչարժ սենեակին մէջ: Վագոնը կը յառաջանայ ժամը 70 կիլոմեար արագութեամբ. եթէ ուղին կորութիւններ չունի եւ վագոնի պատուհանը վարագոյրով ծպտուած է, մենք չենք զգար վագոնի վազքը. կը չարունակենք մեր թղթախաղը ճիշտ այնպէս ինչպէս վագոնի անչարժ եղած ժամանակը: Եթէ ցատկենք, նորէն միեւնոյն տեղը կ'իյնանք, վագոնը մեր տակէն վախած չըլլար. դնտակ մը վար ձգենք վակոնի առաստաղէն եւ ան ուղիղ գիծով յատակին վրայ կ'իյնայ, թէեւ վակոնը մինչ այն տեղէն չարժած է:

Գալիլէոս է որ հաստատած է այս դէպքերը դեկավարող օրէնքը, որ է «ուեւէ չարժուն մարմին իր վրայ գտնուած, կամ դնտակին բառերով իր դրութեան մաս կազմող բոլոր մարմիններուն կը փոխանցէ իր չարժումը, անկախ անոնց մասնաւոր չարժումէն»: Ուրեմն վակոնին մէջ գտնուող բոլոր մարդիկն ու իրերը վակոնի ճամբայ ելնելէն վերջ կը հետեւին անոր ստացած չարժումին, որովհետեւ անոր դրութեան կը պատկանին:

Հրացանով նշան կ'առնեմ ուեւէ մարմնի եւ կը քաշեմ հարուածը. դնտակը ճիշտ իր նպատակին կը դպչի, հակառակ որ դնտակի հրացանի բերանէն ելնելէն մինչեւ նշանին հանդիպիլը երկիրը չարժուած է տեղէն՝ արեւի չուրջ իր ճամբորդութեան պատճառաւ:

Դէպի օդը դնդակ մը կ'արձակեմ ուղղաձիգ կերպով եւ ան քիչ մը վերջը նորէն ճիշտ միեւնոյն տեղը վար կ'իյնայ: Մինչեւ դէպ դանդնալը երկիրը տակէն վախած չըլլար: Պատճառն այն է որ երկրի վրայ գտնուող բոլոր մարմինները, դայն չրջապատող մթնոլորտը, անոր ծովերուն մէջ պարփակուած բոլոր ջուրերը եւ անոր վրայ բնակող բոլոր տուններն ու անասուններն երկրի դրութեան մաս կը կազմեն եւ կ'ենթարկուին անոր չարժումին արեւի չուրջ, իրենց մասնաւոր չարժումէն անկախաբար:

Դէպի դպաթնակէտ նետուած դնտակը հրացանի ուժով դէպի վեր կը բարձրանայ բայց միեւնոյն ժամանակ կը հետեւի երկրի չարժումին, արեւմուտքէն դէպի արեւելք եւ դէպի արեւի չուրջը: Շարժուն վակոնի առաստաղէն վար ձգուած դնտակը ուղիղ գիծով յատակին կը հասնի վագոնին մէջ գտնուղին համար. բայց եթէ ես զուրսը գտնուիմ եւ նայիմ այդ դնդակին, ինձի համար անոր ճամբան ուղիղ գիծ մը չէ, այլ շեղ. ես վագոնի դրութեան չեմ պատկանիր, քանի որ անոր մէջը չեմ եւ անոր չարժումն ինձի չի հաղորդուիր:

Լոյսը կը տարածուի անջրպետին մէջ ջուրի ալիքներուն նման վէսվէսումներով եւ մէկ երկվայրկեանի մէջ 300,000 կիլոմեար արագութեամբ. օդին եւ ջուրին մէջ հասկանալի է վէսվէսում, բայց միջաստղային անջրպետին մէջ ոչ օդ կայ եւ ոչ ջուր եւ լոյսի ճամբորդութիւնը բացատրելու համար կ'ենթադրուի թէ աիեզերքը լեցուած է եթեր կոչուած չատ նուրբ տարրով մը:

Եթերի ովկիանոսի մը մէջ է որ կը լողան բոլոր երկնային աերկրային մարմինները, ամենանուրբ ջրածինէն սկսեալ ամենամեծ դանդուածները:

Լոյսը բնելով արեգակէն՝ եթերի թրթռացմամբ 150 միլիոն կիլոմեար տարածութիւնը 8 1/4 վայրկեանէն կը կարէ եւ կը հասնի մեզի. մինչեւ երկրային սահմաններէն հասնիլը ուեւէ կապ չունի մեզի հետ. բայց պիտուններու ամենամեծ մասհոգութիւններէն մէկն է եղած է պետականը թէ արդեօք երկիր հասնելէն վերջ լոյսը կը պահէ իր նախնական ուղղութիւնը թէ կը հպատակի երկրի չարժան. ուրիշ խօսքով՝ եթերը որ կը լեցնէ ամբողջ աիեզերքը արդեօք անչարժ է թէ կը չարժի իւրաքանչիւր միջավայրի ազդեցութեան համեմատ:

Այս հարցը լուծել կը նչանակէ պտնել երկրի արագութիւնը բացարձակ եթերին, անկախ՝ իր չարժումէն արեւի չուրջ:

Եթէ լուղորդ մը պատկի հոսուն ջրի վրայ առանց լողալու, կը յառաջանայ հոսանքի արագութեամբ, իսկ երբ լողալ սկսի, իր արագութիւնը կ'աւելնայ հոսանքի արագութեան, ինչպէս տեսանք նախորդ փորձին մէջ: Երկու կողմէն չափելով այդ լուղորդի արագութիւնը հոսուն ջուրին վրայէն, կրցանք պտնել հոսանքին եւ լուղորդին առանձին արագութիւնները:

Պարզ թուաբանական հաչիւ մըն է այդ չափերէն մէկին ծանօթ ըլլալէ վերջ միւսը դտնել, երկու հակառակ կողմերէ ստացած արագութիւնները ունենալէ վերջ: Վերեւ յիչուած օրինակին մէջ հոսանքի արագութիւնն էր 10 մեար, լուղորդինը՝ հոսանքի ուղղութեամբ 30, հակառակ ուղղութեամբ 10, որմէ հետեւցուցինք լուղորդի անձնական արագութիւնը (20 մեար), իսկ եթէ լուղորդի արագութիւնը (20 մեար) ծանօթ ըլլար, այդ միեւնոյն 30 եւ 10

մեռ արդիւնքներէն պիտի հեռուցնէինք հոսանքի արագութիւնը, որ է 10 մեռ:

1725ին Բրաղէյ երբ հեռադիտակով աստղերը կը դիտէր, հաստատեց թէ երբ դիտակը կը դեռեղէ իր աչքին դէպի աստղ ամենայ ուղղութեամբ, աստղէն բխած ճառագայթները ճիշտ չեն իյնար դիտակ թէ երբ դիտակը կը դեռեղէ իր աչքին դէպի աստղ ամենայ ուղղութեամբ, աստղէն բխած ճառագայթները ճիշտ չեն իյնար դիտարկութիւնը անոր դրութեան, այլ կը պահեն իրենց նախնական ուղղութիւնը, այսինքն մինչեւ անոնց մեր աչքերուն հասնիլը՝ երկիրը կը փախչի առկէն եւ որպէսզի աեսնենք աստղը, այսինքն անկէ ծագած լոյսը բռնենք հեռադիտակին մէջ, պէտք է հեռադիտակը շարժենք առկէն: Վերը ըսինք թէ երբ հրացանով նշան կ'առնենք հեռուն նստած թռչունի մը, մեր դնդակը կը հասնի իր նպատակին, որովհետեւ դնդակին հրացանի լծերէն ելնելէն մինչեւ թռչունին հասնիլը թէեւ երկիրը կը շարժի առկէն, բայց ժայռին վրայ նստած թռչունն ալ միասին կը տանի. իսկ եթէ թռչունը թռած ժամանակ որսալ ուզեմ, պէտք է դնդակս ուղղեմ քիչ մը դէպի առաջ՝ թռչունի թռած ուղղութեամբը, որպէսզի կարողանամ սպաննել զայն:

Բրաղէյի օրինակը թռչող թռչուն որսալուն նման է. մինչեւ ճառագայթին հասնելը երկիրը կը փախչէր անոր առջեւէն, եւ Բրաղէյ սախցած էր դիտակը քիչ մը առաջ շարժել: Ուրեմն Բրաղէյի ենթադրութիւնը ճիշտ էր թէ եթերը չի շարժիր, քանի որ լոյսը կը պահէ իր նախնական ուղղութիւնը, այլ երկիրը կը շարժի:

Այս գաղափարն ամէնքին կոմէ ընդունուելու իրը բացատճակ ապացոյց մը եթերի անշարժութեան եւ աւելի վերջերը ուրիշ ձեւով փորձեր ալ եկան հաստատելու այս ենթադրութիւնը:

1881ին Շիկագօյի Միքելսոն խորհեցաւ թէ քանի որ եթերը չի շարժիր, պէտք է ուրեմն կարողանայ չափել երկրի արագութիւնը եթերին մէջ, քանի որ երկրի շարժումը կատարեալ է:

Միքելսոն մեռաւ երկու տարի առաջ, բայց իր անունն անմահացած է երկրի եւ եթերի յարաբերական արագութիւնը գտնելու այդ փորձով, որուն վրայ հիմնուած է Այնչտայնի գիտութ:

Միքելսոն խորհեցաւ թէ քանի որ եթերն անշարժ է եւ լոյսը 300,000 կիլոմեռ արագութեամբ կը ճամբորդէ, եթէ ճառագայթը մը արձակէ երկրի շարժման ուղղութեամբ եւ վերջն ալ հակառակ ուղղութեամբ, պէտք է չափուելիք երկու արագութիւններուն մէջ տարբերութիւն մը գտնուի, ճիշտ ինչպէս որ յարաբերութիւն գտանք հոսանքի ուղղութեամբ եւ հակառակ կողմէն լողացող լուրջի արագութեանց մէջ: Եթէ օրինակ երկրի արագութիւնը 10,000 կիլոմեռ է մէկ երկվայրկեանի մէջ, պէտք էր ճառագայթի արագութիւնը դէպի մէկ կողմ սացուցէր 310,000 կիլոմեռ եւ դէպի միւս կողմը 290,000 կիլոմեռ:

Միքելսոն իր աշխատանոցին մէջ հաստատեց հայելիներ եւ յաջողեցաւ ամենաճշգրիտ միջոցներով լոյսի ճառագայթներ արձակել աջէն ձախ եւ ձախէն աջ, վերէն վար եւ վարէն վեր: Պէտք չէ կարծել թէ աշխատանոցի տարածութիւնը վարը եւ լոյսի արագութիւնն ալ չատ մեծ ըլլալով անկարելի էր յարաբերութիւնը նշմարել. դործիքն այնչափ կատարելագործուած է որ մէկ միլիառերորդի տարբերութիւնն դգալի կրնայ ըլլալ:

Աշխատանոցի մթնոլորտը որու մէջ Միքելսոն կ'ընէր իր փորձը, հոսուն ջուրն է որուն մէջ լոյսը (լուղորդը) մէկ կողմէն միւսը կ'երթար ու կուգար. ապահով ենք թէ ջուրը հոսուն է, քանի որ երկիրը եւ իրեն հետ մթնոլորտը կը շարժի. ուրեմն խորհեցաւ Միքելսոն, լուղորդը (լոյսը) այս հոսանքին մէջ երկու հակառակ ուղղութեամբ լողալով տարբեր արագութիւններ պիտի ցոյց տայ:

Ծանրացայ Միքելսոնի այս փորձին բացատրութեանը վրայ, որովհետեւ, ինչպէս ըսի, անոր վրայ հիմնուած է Այնչտայնի վարկածը:

Միքելսոնի փորձին արդիւնքն եղաւ ժխտական. այսինքն լոյսը ամէն կոմ մեռնոյն արագութիւնն ունէր. հոսանքին ուղղութեամբ թէ հակառակ կոմէն, լողացող լուղորդը երկու կոմն ալ մեռնոյն արագութեամբ կը լողար. ուրեմն կամ այդ միջավայրը հոսանքը անշարժ էր, այսինքն երկիրը (մթնոլորտ) չէր շարժիր եւ կամ եթերը կը շարժէր երկրին հետ:

Գիտութիւնն անելի մէջ էր. ամէնքն ալ ապահով էին թէ երկիրը կը շարժի եւ ընդունուած ճշմարտութիւնն մըն էր եթերին անշարժ ըլլալը: Միքելսոնի փորձը կրկնուեցաւ քանի մը դիտուններու ներկայութեամբ. միշտ մեռնոյն արդիւնքը: Այլեւայլ դիտնականներկայութեամբ. միշտ մեռնոյն արդիւնքը: Այլեւայլ դիտնականներ (Ֆիցջէրալտ, Լօրէնց) նոր ենթադրութիւններ ըրին եւ ճղնեցան նոր (Ֆիցջէրալտ, Լօրէնց) նոր ենթադրութիւններ ըրին եւ ճղնեցան բաներ մը ապացուցանելու, բայց ի դուր. Միքելսոնի փորձը կը հաստատէր թէ երկիրը անշարժ է, թէ Բրաղէյի լոյսի խոտորման օրէնքը սխալ է եւ այլն եւ այլն: Գիտնականներն անզօր էին խնդիրը լուծելու:

Եւ ահա եկաւ Այնչտայն եւ Ալեքսանտրի նման մէկ հարուածով լուծեց զորղեան հանգոյցը:

Միքելսոն երբեք չէր կրնար, լաւ ան, նշմարել ոեւէ յարաբերութիւն, քանի որ ինք իր աշխատանոցին եւ անոր մթնոլորտին հետ մաս կը կազմէր երկրային դրութեան. այդ տարբերութիւնները պիտի կրնայ հաստատել միայն երկրէն դուրս գտնուող աստղ մը վրայէն դիտող մը: Եթէ կրցանք գետի լուղորդին կամ հոսանքին արագութիւնը չափել, պատճառն այն էր որ մենք լուղորդին հետ միեւնոյն դրութեան չէինք պատկանիր. լուղորդը ջուրին վրայ էր, մենք ցամաքին վրայ: Լուղորդը ջուրի դրութեան կը պատկանէր, մենք ցամաքին, անկախ այն հանգամանքէն որ ջուրն ալ ցամաքին հետ միեւնոյն դրութեան կը պատկանի, ջուրն իր առանձին հոսանքն ալ երկրի դրութեան կը պատկանին, Միքելսոնի փորձին ունէր, որուն չէր մասնակցեր եղերքը, մինչդեռ Միքելսոնի փորձը միջավայր կազմող մթնոլորտը աշխատանոցին, գործիքին եւ փորձին հետ երկրային միեւնոյն շարժման կը հպատակին, միեւնոյն դրութեան կը պատկանին:

Միեւնոյն ձեւով կրնանք երկաթուղիի վագոնի մը արագութիւնը չափել, երբ անոր մէջը չենք, բայց վագոնին մէջ գտնուող մէկը ոեւէ միջոց չունի իր վագոնին արագութիւնը չափելու, առանց դուրս նայելու. մենք չափած ենք երկրի արագութիւնը արտաքին մեկնակէտներու.

արեւին չուրջ, մեկնակէտ ընդունելով արեւը, բայց անկարելի է մեզ չափել անոր արագութիւնը երեքի ովկեանին մէջէն:

Այսպիսով Այնշտայն հաստատեց թէ երկրի վրայ կարելի չէ լոյսի արագութենէն աւելի մեծ արագութիւն հաստատել: Եթէ Միքէլսոնի փորձն յաջողէր ան պիտի հաստատէր արագութիւն մը որ 300,000 կիլոմեթրին վրայ պիտի բարդէր երկրի արագութիւնը. անկարելի է այդ. երկու ուրիշ արագութեանց դէմառ չեն կրնար 300,000 կիլոմեթր անցնիլ երկրի վրայէն չափողներուս համար:

Շատ մեծ է Այնշտայնի այս բացատրութիւնը եւ վերիվայր կը չրջէ ժամանակին, միջոցին, տարածութեան եւ ձեւերուն վրայ ունեցած մեր դասական ըմբռնումները:

Ի՞նչ ըսել է տեսնել. տեսնել կը նշանակէ աչքի ուժգնին վրայ առանձնապէս մարմնէ մը բխած կամ անդրադարձած ճառագայթները: Առնենք քանակ մը. ի՞նչպէս կ'որոշենք անոր երկարութիւնը. քանակի երկու ծայրերէն դէպի մեր աչքերն եկած ճառագայթներով, պայմանաւ որ անոնք համաժամ (sumultané) լինին, այսինքն ճիշտ միեւնոյն ժամանակ հասնին մեր աչքերուն: Բայց եթէ այդ քանակը չարժման մէջ է եւ անոր երկու ծայրերէն մեզի եկած ճառագայթները իրականէն համաժամ չեն, մեր սացած պատկերն իրական չէ: Ուրեմն մարմիններու ձեւերը բացարձակ չեն այլ կախում ունին այն պարագայէն թէ չարժման մէջ են թէ անչարժ են եւ թէ նամանաւանդ մեր դրութեան կը պատկանին թէ ոչ:

Ի՞նչ կը նշանակէ համաժամութիւն: Երբ կ'ըսեմ թէ երկու դէպքեր համաժամ են, այդ կը նշանակէ թէ ճիշտ միեւնոյն վայրկեանին տեղի կ'ունենան: Մինչեւ հիմա կ'ընդունէինք թէ ուեւէ մէկ դիտողի համար համաժամ եղած դէպքերը ամէնքին համար ալ համաժամ են. Այնշտայն կ'ըսէ ո՛չ:

Միեւնոյն ժամանակ կը լսեմ ինձմէ հեռու գտնուած երկու հրացաններու պայթիւնները. որպէսզի իրաւունք ունենամ ըսելու թէ անոնք իրապէս համաժամ են, պէտք է հարկաւոր սրբագրութիւններն ընեմ, այսինքն նախ հաստատեմ թէ երկուքէն ալ հաւասարապէս հեռու եմ, որովհետեւ եթէ մէկին աւելի մօտ եմ քան միւսին, մօտի պայթիւնն աւելի շուտ կը լսեմ քան միւսինը: Ձայնը մէկ երկվայրկեանի մէջ 330 մեթր կը յառաջանայ օդին մէջէն, այնպէս որ եթէ մէկ հրացանն ինձմէ երկու քիլոմեթր եւ միւսը մէկ քիլոմեթր հեռու է, մօտի ձայնը կը լսեմ 3 երկվայրկեանէն, իսկ հեռուի ձայնը 6 երկվայրկեանէն. այս հաշիւներն ու սրբագրութիւններն ընելէ վերջ իրաւունք ունիմ ըսելու թէ անոնք համաժամ են:

Նմանապէս եւ պիտենք թէ արեւի լոյսը մեզի կը հասնի 8 1/4 վայրկեանէն. եթէ հեռադիտակով նայած ատեն արեւի մակերեւոյթին վրայ պայթիւն մը տեսնեմ եւ միեւնոյն վայրկեանին ձեռքիս ժամացոյցը վար նայեմ, իրաւունք չունիմ ըսելու թէ այդ պայթիւնն ու ժամացոյցիս նայուլը համաժամ են, թէեւ մեզի համար միեւնոյն ժամանակ տեղի ունեցան:

Մինչեւ այստեղ ամէնքն ալ համաձայն են. ուեւէ տարակարծութիւն չկայ. բայց Այնշտայն կը յաւելու թէ չի բաւեր միայն պէտք եղած սրբագրութիւնները ընել, այլ անհրաժեշտ է որ դիտողները միեւնոյն դրութեան պատկանին դէպքերն արտադրող մարմիններուն հետ: Եթէ երկու դիտողներէ մէկը տարբեր դրութեան մը կը պատկանի, այսինքն տարբեր չարժման մը կը հետեւի, հետեւաբարապէս հեռու ըլլալով հանդերձ դէպքերու վայրերէն, անոնց համար այդ դէպքերը համաժամ չեն կրնար ըլլալ: Նմանապէս եւ համաժամ եղած երկու դէպքեր կը դադրին համաժամ ըլլալէ, եթէ այդ դէպքերու վայրերը տարբեր չարժումներու կը հետեւին:

Օրինակով մը բացատրենք այս վերջին դէպքը, որ այնչափ հակաճառութեանց պատճառ եղած է այնշտայնեաններու եւ հակայնշտայնեաններու մէջ:

Տասը մեթր երկայնութեամբ վագոն մը կանգնած է երկաթուղի գծին վրայ. երկու դիտողներ, մէկը վագոնին մէջ եւ միւսը կայարանին մէջ կը դնուին վագոնի երկու ծայրերէն հաւասար հեռաւորութեան վրայ. դիւրութեան համար, վագոնին մէջի դիտողը կոչենք Վարդան իսկ վագոնէն դուրս, կայարանին մէջ գտնուողը՝ Կարապետ:

Վագոնի ճիշտ երկու ծայրերուն համապատասխանող երկու ցիցեր անկենք գծին վրայ, որոնք կաթոզանան լոյսեր արձակել ուղիղ ժամանակ: Երբ վագոնը կանգնած է եւ այդ ցիցերէն լոյսեր դուրս կ'արձակուին միեւնոյն ժամանակ, այդ լոյսերը համաժամ են թէ՛ Վարդանին, թէ Կարապետին համար. այս մասին կասկած չկայ. բայց այժմ երեւակայենք թէ այդ վագոնը լծուած է գօրաւոր վարորդ մը եւ արագութեամբ կուզայ անցնելու մեր ցիցերու առջեւէն եւ այնպէս յարմարցուած է որ վագոնի առջեւի մասը առջեւի ցիցին եւ հետեւի մասը հետեւի ցիցին պզտիկով արձակել պիտի տան համապատասխան լոյսերը:

Վարդան եւ Կարապետ իրենց դիրքերուն վրայ են սուրալով վագոնի յառաջացնելիք լոյսերը դիտելու համար. Վարդան՝ վագոնին մէջէն, Կարապետ դուրսէն:

Կարապետին համար այդ լոյսերը նորէն համաժամ են, բայց Վարդանին համար ալ այդպէս են: Ապահովաբար ա՛յնչ. Վարդան որ վագոնին ճիշտ մէջտեղն է, վագոնին հետ կը վազէ դէպի առջեւի լոյսը եւ կը հեռանայ հետեւի լոյսէն. մինչեւ հետեւի լոյսին իրեն հասնիլը ինք յառաջացած է դէպի առջեւի լոյսը, որ արդէն երեւցած էր իրեն. իրեն համար այդ երկու լոյսերն համաժամ չեն:

Ցրանսացի նշանաւոր փիլիսոփայ Բերգսոն չատ քննադատած է այս օրինակը եւ ապացուցանել թէ ան Այնշտայնի վարկածին ճիշտ հակառակը կը հաստատէ:

Տարեցոյցի ծուռլը չարտօներ ծանրանալու այդ չատ հետաքրքրական բանավէճի մանրամասնութեանց վրայ. կը բաւականանամ միայն յիշելով թէ բատ Բերգսոնի՝ այս օրինակը ցոյց կուտայ կարեւոր ենթադրութիւնը թէ այդ լոյսերը համաժամ չեն Վարդանի համար, բայց փաստ մը չէ թէ անոնք իրապէս համաժամ չեն:

Կարապետ ուեւէ միջոց չունի Վարդանի կարծիքն իմանալու: Բերգսոն կ'ըսէ թէ պէտք չէ շփոթել կարապետի դատողութիւնը Վարդանի մեզի անծանօթ տպաւորութեան հետ: Այդպէս խորհելը մտաւոր տեսողութեան բանդագուշանք մը համ տեսողական խար-

կանքի մը արդիւնքն է եւ բնաւ չի հաստատեր թէ համաժամանակեան խակապէս յարաբերական է:

Այս բանավէճերն ու տարակարծութիւնները ծագած են թիւրիմացութիւններէ. իսկ այդ թիւրիմացութեանց պատճառներն ալ յարաբերական վարկածը ժողովրդականացնելու փորձերն են: Այնհասկայն իր վարկածը բացատրած է գրհաշուական փօրմիւլներով, որոնք սեւէ դիտողութիւն չեն վերցներ, բայց երբ կ'ուզուի այդ փօրմիւլները չօչափելի օրինակներով բացատրել, չհոժարութեանց պատճառներ կը ստեղծուին:

Գիտենք թէ գրահաշուի մէջ կան գրական եւ բացատական քանակութիւնները. +3 ֆրանք ունիմ կը նշանակէ թէ երեք հատ ֆրանք ունիմ իմ տրամադրութեան տակ, իսկ —3 ֆր. ունիմ կը նշանակէ թէ ոչ միայն գրամ չունիմ այլ 3 ֆրանք տալիք ունիմ: Այս թիւերը բազմապատկենք այժմ. + 3 անգամ + 3 կը նշանակէ 3 ֆրանքը 3 անգամ բազմացնել, որ հաւասար է 9 ֆրանքի. չատ տրամաբանական է եւ հասկնալի. բայց ի՞նչ կը նշանակէ — 3 անգամ + 3 կամ — 3 անգամ — 3. առաջինի արդիւնքն է — 9, իսկ երկրորդի արդիւնքը + 9: Տալիք մը տալիքով բազմապատկելով ի՞նչպէս կարելի է տալիքէ պատալ եւ գրամ ունենալ:

Քանի որ + 3 անգամ + 3 եւ — 3 անգամ — 3 միեւնոյն + 9 արդիւնքին հաւասար են, ուրեմն բացատական եւ գրական թիւերն իրարու հաւասար են, բնաւ երբեք. եթէ անպատճառ բացատրել ուզենք գրհաշուական այս—ինչպիսին—ը, չհոժարութեանց տեղի կը տրուի, ինչպէս պատահած է Այնշտայնին:

Վերադառնալով ուրեմն համաժամանակեան, կ'ենթադրեմ թէ ընթերցողները կը կռահեն այն չշեղուցիչ հետեւութիւններն որոնց կը յանգի համաժամանակեան յարաբերականութիւնը:

Առաջին հետեւանքն այն է թէ ժամանակը յարաբերական է. երկու դէպքերու մէջ անցած ժամանակամիջոցը միեւնոյն ժամացոյցով չափելով տարբեր արդիւնքներ կունան երկու դիտողներու համար եթէ անոնք տարբեր գրութեանց կը պատկանին, տարբեր չարժումներու ենթակայ են: Այսպիսով կը խախտի սեղերքի յաջորդականութեան ընդունուած կարգը: Ես կը կարծեմ թէ այսինչ դէպքը այնինչ դէպքէն առաջ կամ առաջ վերջը տեղի ունեցած է, մինչդեռ իրականութեան մէջ հակառակն է... խօսքս անշուշտ երկրային մեր խեղճ ու կրակ ճգճիմ դէպքերուն համար չէ, այլ երկնային մարմիններու...: Ես գիտենք թէ կան այնպիսիները որոնց լոյսը մէկ երկվայրկեանի մէջ 300.000 քիլոմեթր ճամբորդելով հանդերձ միլիոնաւոր տարիներէ յետոյ կը հասնի մեզի...

Մարմիններու ձեւերն ալ յարաբերական են. գնդաձեւ մարմին մը եթէ արագ չարժման մէջ ըլլայ թեպետ ձեւ կ'առնէ այդ դիտողին համար, որ անչարժ է. բայց անչարժ մարմին կո՞յ սենեկերքին մէջ...

Մինչեւ հիմա երկնային դէպք մը կամ մարմնի մը վերքը որոշելու համար կը տրուէին բաժանութիւնը, յայնութիւնն եւ երկայնութիւնը. քանի որ ժամանակն յարաբերական է, այլեւս չեն բաւեր այդ երեք տարածութիւնները, պէտք է նաեւ տալ դէպքի եւ

մարմնի դիրքն որոշելու ժամանակը. սովորական երեք տարածութեան վրայ կ'աւելնայ չորրորդ մը — ժամանակը, որ չորրորդ տարածութիւնն է: Պէտք չէ աչքառել երեւակայութեան մէջ պատկերացնելու այս չորրորդ տարածութիւնը. թանձրացեալ եւ չօչափելի չէ այն, այլ վերացեալ դաղափար մը, ծնած գրհաշուական փօրմիւլներէ:

Ժամանակին եւ ձեւին նման՝ յարաբերական վարկածի հետեւանօք կը փոխուին նաեւ զանգուածի, ծանրութեան, Նեւտոնի տիեզերական ձգողականութեան եւ այլն վրայ մեր ունեցած բոլոր դասական ըմբռնումները:

Ժամանակ մը չենք դիր մը ութերորդ յարկի մէկ գրասենեակին մէջ կ'աշխատի. ամէն անգամ որ վերելակով վար կ'իջնէ, մեկնումի պահուն անախորժ զգացում մը կ'ունենայ, մէջս պարապութիւն մը կը յառաջանայ ո՛ր կը զարկէ միայն երբ վայրէջքը միանայ արագութիւն մը կը ստանայ. դժուար է բացատրել այդ անախորժ զգացումը. փսիխոլոգները կրնան փորձել: Պատճառն այն է որ անկման պահուն ձգողականութեան ուժին հակազդող ուժ մը կը յառաջանայ, որ կը թեթեւցնէ վերելակին մէջ գտնուղ մարմինները. եթէ այդ անկումը չատ աւելի բարձրէն ըլլայ եւ անկման ուժը չի կանոնաւորուի վերելակի մեքենական դսպիչով, կրնայ զալ ժամանակ մը որ ապատ անկման հետեւեալ արագացմամբը վերելակի մէջէն մարմինները ըոլորովին կորանհնան իրենց ծանրութիւնը, որ արդիւնքն է երկրի ձգողական զօրութեան: Այդ պարագային եթէ վախնն ցատկէք, այլեւս վար չէք իյնար, այլ կը մնաք կախուած վերելակի առաստաղին ու յատակին մէջ. կրնաք ճանճի մը նման քալել վերելակի պատերուն վրայ առանց վար իյնալու. կը կորանհնանք վարի եւ վերի զգացումը, որ նմանապէս երկրի ձգողականութեան արդիւնք է. վարը դէպի երկրի կեդրոնը եւ վերը դէպի հակառակ ուղղութիւնը, դէպի զաղաթնակէտը:

Ելեկտրականութիւնը, մագնիսականութիւնը, տաքութիւնը եւ լոյսը ուժեր են. Այնշտայն ըսաւ թէ անոնք ալ մարմիններու նման ծանրութիւնն ունին. պէտք էր փորձով տեսնել հետեւեալը. Ի՞նչպէս կարելի էր տեսնել թէ օրինակ լոյսը ծանրութիւն ունի, այսինքն կը քաշուի ուրիշ մարմնէ մը. երկիրը չատ փոքր է եւ լոյսը չատ արագ կը վազէ, որպէսզի երկիրը անոր վրայ կարողանայ ազդել: Միակ միջոց մը կար տեսնելու. պէտք էր արեւի խաւարման մը ժամանակ պիտել այնպիսի տեղի մը լոյսը, որու ճանապարհը պէտք երկիր արեւի բաւական մօտէն կ'անցնի, անոր ձգողականութենէն ազդուելու համար: 1917ին երբ միջազգային պատերազմն իր ամենավայրագ չրջանին մէջն էր, քանի մը գիտնականներ կազմակերպուեցան այդ փորձն ընելու համար: Այնշտայնի յաղթական գուբս եկաւ, բոլոր փորձերն ալ ցոյց տուին թէ արեւի մօտէն անցնող լուսոյ ճառագայթը կը խոտորկէր իր ճամբէն, այսինքն կ'ենթարկուէր ութերեական ձգողականութեան:

Գիտե՞ք թէ ինչ ըսել է այս. այս կը նշանակէ թէ ուժերն ալ մարմիններու նման են, թէ ոյժն ալ մարմին է. թէ ոյժի եւ

մարմնի մէջ տարբերութիւնը ոչ թէ որակական է այլ անակական. ոյժ եւ մարմին միեւնոյն բանի տարբեր երեւոյթներն են:

Կը վերնայ ուրեմն բնապաշտ (matérialiste) դպրոցի քարոզած ոյժ եւ մարմին վարկածի երկուութիւնը: Միակ նիւթ մը կայ — գոյանիւթը, substanceը, որու տարբեր ձեւերն են ուժը եւ մարմինը. մեր ըմբռնման կարողութիւնը բաւական զօրաւոր չէ անոնց նոյնութիւնն հաստատելու եւ այդ պատճառաւ երբեմն մէկն նիւթ եւ երբեմն միւսն նիւթ եւ երբեմն միւսն մարմին կը տեսնենք:

Մ. ՏԵՐՊԵՏԵՐԵԱՆ

Կը ցաւիմ որ սիրելի Պարսամեան եղբայրներուն չեն կրնար քանի մը էջ աւելի արամադրել որպէսզի կարենամ աւելի ընդլայնել Ա.ինշտայնի վարկածի հրաշալի հետեւանքները: Որչափ հաճելի է սակայն վերադառնալ կեանքի առօրեայ վէճերէն ու տագտուկներէն՝ մխրճուելու համար գիտական այս զարմանահրաշ մարզերուն մէջ...

Բայց Պարսամեաններն ալ իրենց իրաւունքն ունին. դժուար պէտք է ընթերցողներու ճաշակը. այսօր Մօրիս Շրվալիէ եւ Զարլի Չփլին աւելի կը հետաքրքրեն ժողովուրդը քան Ա.ինշտայն եւ Տիկին Քիւրի:

Մօրիս Շրվալիէն չարաթը մէկ միլիոն կը չափի, իսկ Ֆրանսական կառավարութեան տուրքերը բաւարար գրամ չունին իրենց գիտական վերլուծմանց համար... ոգրալի վիճակ, ոգրալի ժամանակներ...

24 Յունվար 1931 Մ. ՏԵՐՊԵՏԵՐԵԱՆ

Մեր ողբացեալ աշխատակցին եւ բարեկամին այս անտիպ յօդուածը, որուն տպագրութիւնը մեզմէ անկախ պատճառներով յետաձգուած էր, լոյս ընծայելով, կը յուսանք անակնկալ մը պատճառած ըլլալ մեր բազմաթիւ ընթերցողներուն, որոնք մեզի հետ պիտի ոգեկոչեն այս առթիւ անոր սիրելի յիշատակը: Ո՞վ չի ճանչնար Տէրպէտէրեանը, որ գիտական ամէնէն բարդ հարցերը ժողովրդականացնելու գաղտնիքը գիտէր, ինչպէս իր գրութիւններուն այնպէս ալ մտերմական խօսակցութիւններուն մէջ, եւ որ անակնկալ կերպով բաժնուեցաւ մեզմէ, կենսունակութեան եւ աշխատանքի բեղուն տարիքի մը մէջ:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

Ի՞նչ է գրաճանաչութիւնը.— կարող ենք մէկու մը բնաւորութիւնը եւ ունեցած հիւանդութիւնը հակնայել իր գրերէն.— Բրօֆ. Շարլ Ռիշէի փորձերը.— Հիւծախտաւորները, սրտի հիւանդութիւն ունեցողները եւ ջղային մարդիկ ի՞նչպէս կը գրեն.— Գրաճանաչութիւնը կախարդական գիտութիւն մը չէ.— Եզրակացութիւն:

Գրաճանաչութիւն:

Ահա դիտութիւն մը որուն շնորհիւ կրնանք հասկնալ մէկու մը բնաւորութիւնը, կարողութիւնը եւ մանաւանդ ունեցած հիւանդութիւնները:

Բրօֆ. Շարլ Ռիշէի այս հարցի շուրջ տարիներ առաջ կատարած բազմաթիւ փորձերը դեռ մեր յիշողութենէն չեն ելած:

Գրութիւնը ուղեղի ապրեցութեան տակ եղող շարժում մըն է, ըսած է Բրօֆ. Ռիշէ եւ ճիշտ այս պատճառաւ չտեսը կարող մը հետեւանքներու ախտաճանաչումին մէջ, դիրը կ'օգտագործեն:

Գրելու ձեւէն կրնայ հասկցուիլ մարդոց բնաւորութիւնը եւ նկարագիրը, բայց ասոնց վրայ անդրադառնալ մեզ շատ հեռուները պիտի տանէր:

Զի պիտի խօսիմ դասող մարդոց վրայ որոնց գրերը խոշոր եւ մանաւանդ ատորագրութիւններն հատ գիծով գրուած կ'ըլլան:

Զի պիտի խօսիմ շատախօսներու, թուլբերան եւ անգամանք պահ մարդոց վրայ, որոնց գրերուն մէջ շատ տեղերն ալ իրենց բառերն պէս բաց եւ թոյլ կ'ըլլան ընդհանրապէս:

Այլ կ'ուզեմ անդրադառնալ գրաճանաչութեան այն մասին վրայ, որու շնորհիւ այսօր կրնայ հասկցուիլ մէկու մը ունեցած հիւանդութիւնը եւ կամ անոր ջղայնն եւ հոգեկան յատկութիւնները: Ամէն անոնց, որոնց ջղայնն գրութիւնը խանգարուած է եւ կամ չընդհարգելութենէ կը տառապին, առհասարակ անոնք մէկ չունչով չեն կրնար գրել, մանաւանդ գլխագիրները:

Շատ անգամ դրին համար պէս կամ կարելու ըլլայ, կը սախալին գրիչը աւելի թոյլ կերպով կոխել գիրին այնպիսի մէկ տեղը՝ ուր մեկնման հատուածը եւ կամ բարակութիւնը պէտք էր չարունակուէր եւ վերջապէս կուգայ տեղ մը, ուր նոր չունչ առնելու ատած՝ նորէն կը սկսին թոյլ կերպով կոխելով չարունակել, կամաց կամաց աւելի ուժով կոխելով եւ աւելի հատցնելով գիրը մինչեւ որ հնչատութիւնը ամբողջապէս մոռցնեն:

Այսպէսով թուղթին վրայ կը ձեւանայ գիր մը, որ հասս եւ ուղիղ սկսուած, երթալով բարակցած, վերջը բարակ եւ երթալով հասցած է: Այս օրինակ գիր մը տեսնելով կրնանք հետեւցնել թէ հեղինակը ընչարդելութենէ կը տառապի:

Թոքային հիւանդասուրներու եւ ասմաթիճներու գիրերը գրեթէ այսպէս կ'ըլլան:

Սրտի հիւանդութիւն ունեցողներու գիրերը, նախ բնականի պէս, եւ յետոյ սրտի բարախումի պատճառաւ գրիչը վայրկենապէս կենալուն, գիրերն ալ յանկարծ գիկ–գակ ձեւ մը կ'առնեն եւ երբ սրտի բարախումը կը մեղմանայ, գիրերն ալ բնական բարակութիւնը կը առնան: Լեարդի խիթերէ տառապողները կ'ունենան գիրեր, որոնք դէպի առաջ ծռած կ'ըլլան:

Երիկամունքի սուր ցաւեր ունեցողներու գիրերը վերիններուն հակապատկերը կը ներկայացնեն եւ դէպի ետեւ ծռած կ'ըլլան, որովհետեւ հիւանդներն ալ միեւնոյն ձեւը ունին:

Յօդացաւէ տառապողներու գիրերը եւ մանաւանդ գանոնք կազմող գիծերուն մէացած տեղերը այսինքն գիրերու յօդուածները անկանոն կերպով ծռած կ'ըլլան, ճիշտ այնպէս ինչպէս որ է իրենց գիրքը ցաւի ազդեցութեան տակ:

Տղերու ուղղութիւնն ալ ուշադրութեան արժանի կէտ մըն է: Տղերը ինչպէս ուղիղ, նոյնպէս ալ կրնան դէպի վար կամ դէպի վեր շեղած ըլլալ:

Առողջ մարդ մը մարմինը չիտակ բռնած, գլուխը վեր եւ բազուկներուն կանոնաւոր չարժումներ տալով կը քալէ: Ընդհակառակը հիւանդկան եւ մելամաղձոտ, կամ ջղային մարդիկ գլուխնին ծռած, անհաստատ քայլերով կը յառաջանան. գրած գիրերնին ալ իրենց պէս է:

Առաջիններուն գրած տողերը դէպի վեր, իսկ ջղայիններուն գիրերը դէպի վար շեղած եւ խիստ թոյլ, մանր եւ դանդաղ կերպով գրուած կ'ըլլան:

Ուղղի տեւական անհանգստութիւն ունեցող եւ մանաւանդ մոռացկոտ կամ ապուշ արարածի մը կերպարանքը ունեցողներ իրենց գրուածքներուն մէջ բառերուն տեւ գիրերը գրեթէ միշտ կը մոռնան:

«Կեանք եւ Արուեստ» Տարեգիրքի ընթերցողները պիտի ներեն անչուշտ այս հարցի նկատմամբ աւելի երկար եւ մանաւանդ գիտական մանրամասն բացատրութիւններ չի տալուս համար: Նպատակս գրաճանաչութեան կարեւոր մասերը միայն մեր ժողովուրդին ծանօթացնելն էր: Ուստի կը վերջացնեմ, կրկնելով անգամ մը թէ գրաճանաչութիւնը, ինչպէս ամանք կը կարծեն, վերացական եւ կամ կախարդական գիտութիւն մը չէ:

ՏՓԹ· ԱԼԱՀՎԵՐՏԻ ՈՐԴԻ

ԳԻՏԱԿԱՆ ՎԷՊԵՐՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

«ԵՐԿԱԹԻՆ ՄԱՀԸ»

(վէպ Ս· Ս· Հելտ–ի)

ԺԹ· դարը կոյր եւ չափազանց լաւատես հաւատք մը ունեցած է գիտութեան նկատմամբ· գիտութիւն եւ իմաստութիւն համարժէք նկատուած են· սիրած է այն կարծիքը թէ նիւթական, թէքնիք յառաջդիմութիւնները պիտի ապահովեն ոչ միայն մարդու բարեկեցութիւնը, այլ նաեւ իր բարոյական ինքնամչակումը, իր երջանկութիւնը:

Այդ ոգիով տոգորուած կը տեսնենք այդ դարու գրականութիւնը· ինքնին հասկնալի է սակայն· գիտութեան անհամաչափ նուաճումներու համայքն է որ ազդած է մտքերու վրայ: Մանաւանդ ուղղակի գիտական տուեալներէ ներշնչուած վիպասաններ բաները եղած են այդ գիտակցութեան: Ասոր վառ օրինակը կը կազմեն Ժիւլ Վերն, Ֆլամարիոն, որոնց երեւակայութիւնը նոյնիսկ երբեմն յաջողած է կանխել, դուշակել գիտութեան կարելիութիւնները:

Մեր դարը մանաւանդ պատերազմի փորձառութիւններէն յետոյ կասկածոտ է վերին ասպիճանի գիտութեան գերին եւ կարեւորութեան մասին· ոչ միայն գիտութիւնը չապահովեր մարդու երջանկութեան անդորրութիւնը, ոչ միայն չի ծառայեր միշտ անոր բարօրութեան, այլ յաճախ կը գտնայ մարդու դէմ, ի վնաս անոր, իրրեւ վայրագօրէն քանդիչ ուժ մը: Պատերազմը ցոյց տուաւ արդարեւ որ մարդկիկ անկարող են զսպելու, սերտազնելու դէպքերու ընթացքին ու ընդհակառակը կը կրեն անոնց ճակատագրական վճիռը, մահ հաւճիռը:

Մեր դարը հարց կուտայ արդարեւ թէ ներկայ թէքնիք քաղաքակրթութիւնը այլեւս մեզի դէմ չէ՞ գործած: Ո՞ւր պիտի յանգի քակրթութիւնը այլեւս մեզի դէմ չէ՞ գործած: Ո՞ւր պիտի յանգի իմացական սա վիթխարի ճիգը որ կը քամէ մարդ էակը ֆիզիքական եւ գինքը կը հետացնէ կեանքի հիմնական նպատակներէն: Բայց եւ գինքը կը հետացնէ կեանքի հիմնական նպատակներէն: Բացատրելու, երբ ոչինչ կը փորձուի գայն բարելաւելու ներտարելագործելը, սակայն կը փորձուի գայն բարելաւելու ներտարելագործելը, երբ ոչինչ

դիտաւորի մը հետ կամ երկրագնդի աստիճանական կամ յանկարծակի սառնացումը, եթէ մեր ջերմութեան աղբիւրները սիրտ ըսպառին կամ չքանան յանկարծ: Ուշլա կ'երեւակայէ անդրշիրհեղեան հրէշներու ասպատակութիւնը մեր ոտաններէն ներս:

Ֆրանսացի երկրաչափ մը, Ս. Ս. Հելա, 1931ին լոյս ընծայած վէպով մը — «Երկաթին մահ»ը — կ'ենթադրէ տարբեր հաւանականութիւն մը:

Յայտնի է որ մեր քաղաքակրթութիւնը կ'ապրի պղպջաւոր դարաշրջանը. երկաթը, պողպատը կը կազմեն մեր նիւթական մշակոյթի կմախքը, լաստակերտը, դէն ու զարդը: Պահ մը անջատեցէք այդ մետաղը մեր աշխարհի բոլոր կառուցումներէն, ու երեւակայեցէք թէ ի՞նչ կրնայ մնալ:

Արդ, Հելոի վէպը կը պատկերացնէ այդ հաւանականութիւնը:

— Անծանօթ մոլորակէ մը մեր երկիրը լնկող երկնաքար մը (météorit) յանկարծ մեր աշխարհին պիտի բերէ մետաղային համաճարակի մը սաղմը. տեսակ մը անբուժելի բոր, տեսակ մը մետաղային փտառախտ,— պիտի ննջեցնէ երկինախտ կոչուած — որ ամենէն աւելի պիտի յարձակի պղպջաւոր վրայ եւ —ոսկորային ծիւրումի ախտանշաններով զայ, պիտի կրծէ, պիտի մաշէ, պիտի փոշիացնէ: Ու ախտաւոր մետաղներու հետ չիւմբը մահառիթ պիտի լլկի նաեւ մարդոց համար:

Ահա Հելոի վէպին չրջանակը: Իր գրչին տակ մետաղները մեզի կ'երեւին նախ օժտուած թագուն կենսական ուժով մը, ներքին խորհրդաւոր կամքութեամբ մը, որ պիրենք կը մօտեցնէ կենսաւոր աշխարհին. ու յետոյ կը պիտենք անոնց տառապանքը, անոնց ներքին վերաւոր զգայնութիւնը որ կ'արտայայտուի անոնց նուազկոտ ցոլաչումներով... Ու կ'ապրինք մահամերձ, կը փչրին, կը փշրինան...

Հելա կ'ոգեկոչէ այդ ոգեվար աշխարհի համայնապատկերը. հսկայ գործարաններ՝ որոնք կը զարկին, կը կքին. վիթխարի մեքենաներ, որոնք ժանիքի կոյտերու նման կը փլին. չէնքերու անկումը, ճարտարապետական ոտանի մը աւերակոյտը...

Ի՞նչ պիտի ըլլայ մարդոց հակազդեցութիւնը այդ ապէտին դիմաց:

Արդեօք ընկերութիւնը հիմնովին չպիտի՞ վերիվայր ըլլայ. կռիւ, անիշխանութիւն. մարդը՝ մարդուն դէմ, ամէնքը՝ ամէնքին դէմ: կեանքը չպիտի՞ խեղդուի սոգմա-գոմորական վայրագ ցնծաւոնի մը մէջ: Մարդկային ցեղը չպիտի՞ վերադառնայ բնական, անբան պատմական վիճակի մը, առանց ունենալու նախամարդու առկութիւնը...

Հելա կ'ենթադրէ թէ յառաջ պիտի գան նոր մարդպարկներ, որոնք ապէտին մէջ գտատպարտութիւնը պիտի տեսնեն մեր գիտաշխատ մէջտեղին եւ պիտի հրաւիրեն գայն փոխարինել ոգեկանբարոյական վերածնունդով մը:

Հողի գարձնքը պիտի գայ գարագլուխը կազմելու մարդկային նոր կեանքի մը:

ՍԱՐԱՍԱՆ

ԶՐՈՑՑ ՊԱՐՍԿԱՀԱՑ ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ ՀԵՏ

ԳԱՂԹԱՅԻՆ ՅՈՒՑԱՀԱՆԴԷՍ

Դաշնակցութեան Պապ· Ժողովի փակման առթիւ տեղի ունեցաւ մեծ հացկերոյթ մը:
(Թերթերէն)

Սիրելի Միրզա Սամուէլ Յորդանանեան

Անցեալ տարի Ֆրանսացիները «Էքսբօղիսիօն Գօլօնիալ»ը սարքեցին Փարիզ:

Կրնայի՞նք ետ մնալ, Միրզա՛: Մեր պատիւը կը պահանջէր ունենալ մե՛րը, հայկականը:

Սանկ պզտիկ «Գաղթական Յուցահանդէս»ի մը անհրաժեշտութիւնը հրամայական դարձաւ մեզի համար այն օրէն ի վեր, երբ մեսրոպեան վակեց իր դուռները:

Եւ վերջապէս յաջողեցանք:

Ֆրանսական «Էքսբօղիսիօն»ը վէհանկի անտառին մէջն էր, քաղաքին վերջացած եւ ծառերուն սկսած գեղին վրայ:

Մեր Յուցահանդէսը բացուեցաւ ճիշդ նոյն տեղը, ծառերուն վերջացած եւ քաղաքին սկսած փողոցին վրայ:

Ֆրանսական «Էքսբօղիսիօն»ը երկու անգամ երեք ամիս տեւեց:

Հայկական Յուցահանդէսը, պահելով երկու տզրերու համեմատութիւնը, տեւեց անոր կրկնապատիկը՝ երեք ամիս:

«Էքսբօղիսիօն Գօլօնիալ»ը վերջացաւ ընդհանուրին ուրախութեան մէջ: Երջանիկ էին մանաւանդ անոնք որ իրենց վախցածին չափ մեծ կորուստի չէին ենթարկուած, յուսադրելէ ետք ամբողջ վեց ամիս, լաւագոյնը իրենց ունեցածին՝ ուտելիք, խմելիք, նուէրներ, մեքենայ, ոզորկ մարմ, գիւթարանական հնարքներ, կիսամերկ մարմիններ, գեղանիզոր աչդող գործիք, արեւելեան տաճարներ, չոգեկառքեր, անդիմադրելի աչքեր, եւլն:

Մեր Յուցահանդէսը վակուեցաւ անհամեմատ աւելի ուրախ տրամադրութեան մէջ: Պատճառը՝ յուսադրելիք մխիթարն գեղեցիկ խօսքեր ունենալով, որքան մեծ եղաւ բաներու կորուստը օդին մէջ, այնքան բազմացաւ մեր երջանկութեան աստիճանը:

Ոսկեզօծ ձեղուններով հայելադարձ սրահի մը մէջ երկու հարիւր տասնըվեց սեղանակիցներ կը ներկայացնէին աշխարհի ամէն կողմը գրուած հայ գաղութները:

Ինչպէս կը տեսնես, կարելի չէր սարքել աւելի վայելուչ «Հայկական Էքսբօղիսիօն Գօլօնիալ»:

Եթէ, Մխրպաջա՛ն, ոամկավար լրագրող ըլլայի, գիւրին էր քանի մը գէրօ աւելցնել մեր հացկերոյթ–ցուցահանդէսին բաղմութեան վրայ: Բայց, նախ որ, ցաւալի է — այդ թուանշանին արժանի մարդ չճարուիր մեր մէջ, եւ Ներկրող՝ լինձի կը պակսի ոամկավարի հնարամտութիւնը:

Օրինակի համար, Թանկապին բարեկամս, «Ապաքած»ի խմբագիրը, Տէար եւ–Արտաքս Տարբինեան, մի՞ թէղս ըլլար առիթը չգիւտի վախցնէր ներկաներու թիւը գոնէ տասը հոգի աւելի գրել, նկատելով որ հացկերոյթին մասնակցող անդուզական Դրօն առնուազն տասը մարդ կ'արժէր իր գրիչով:

Կ'երեւակայեմ, Սամուէ՛լ, որ նամակիս մինչեւ այս կէտը չատ արագ եւ հարեւանցի կարդացիր: Կ'ուզես հասնիլ այն տողերուն որոնք ամէնէն չատ կը հետաքրքրեն քեզ:

Այսինքն՝ ի՞նչ կերանք հացկերոյթ–ցուցահանդէսին:

Ջիլօ–քաբա՞ր թէ Փիլօ–խաթանպօլի: Խորոված ունէի՞նք: «Ասլը կուչա»ո՞վ սկսանք: Տօլմէներու ո՞ր տեսակը ճաշակեցինք: Թարխունը կանա՞չ էր, տուղը թա՞նձր էր: «Ասկարի» խաղողո՞վ թէ Իսֆահանի սերկեւիլով, կամ Մէչէտի դեղձով վերջացաւ ընթրիքը: Գինին Շիրազի՞ էր թէ Զանջանի:

Ոչինչ չեմ կրնար ըսել այդ մասին, Ազաջա՛ն, որովհետեւ ոչինչ չեմ յիշեր:

Եթէ այդինքը ճաչի նստած ըլլաս եւ յանկարծ ահաւոր վոթրիկ մը սեղանը տակնուվրայ ընէ, պնակները թռցնէ, կերածդ հարամ դարձնէ, կրնա՞ս յաջորդ օրը յիշել թէ քաբաբին միսը նոր հիւթո՞վ թէ քացախով կակուղցած էր:

Այդ դրութեան մէջ եմ, Մխրպա:

Կերածիս մասին չատ բան մի հարցներ: Հարցուր լսածիս, տեսածիս, եւ քիչ մըն ալ խօսածիս մասին:

Հիմա ազօտ կերպով միայն կը յիշեմ թէ ձուկի մը փուչին հետ դրաժան էի երբ սրահին մէջտեղը բղաց ընկեր Ալեքսանդր Իվանիչ Խաւիսովի հասակը:

«Ընկերնե՛ր, որոտաց — մինչ չահերը դողացին եւ հայելիները սարսռացին — ընկերնե՛ր, բացուած է դպրթային–հացկերոյթ–ցուցահանդէսը: Խտեղ իրանց առանձին սեկցիաներով ներկայացուած են՝ Հիւս. եւ Հարաւային Ամերիկաներն, Եվրոպա, Իրաք, Բալքանեան բոլոր երկիրները, Պարսկաստան, Եւրոպա...»:

Շարունակութիւնը ծածկուեցաւ ծափերու որոտումի մը տակ: Եւ առիկա եղաւ ապդանչանը՝ որոտումին յաջորդող փոթորիկին:

Իրարու հաւէտ սեղաններուն վերեւ պայթեցան երեսուն ճառեր: Խօսքի խելայեղ ուրականը քշեց, տարաւ ինչ որ կար մեր ուղեղներուն եւ պնակներուն մէջ: Տարերային թափով բարձրացանք յանկարծ օդին մէջ եւ նետուեցանք մեր կարօտցած հեռաւոր հայրենիքին լեռներուն վրայ: Ցետոյ, ճառերու զարհուրելի թաթաւին խաղալիք՝ պոյտ գործեցինք զպղութէ զպղութ եւ յոգնած, ջարդուած նորէն ինկանք Գպղթային Ցուցահանդէսի սրահը:

Հպիւ կը վերյիշեմ թէ տակաւին հաւի մը պոչին կառչած

էին մատներս երբ անդիմադրելի ուժ մը զիս նետեց աթոռի մը վրայ, եւ պոռացի.

«Ընկերնե՛ր», եւ սկսայ երեսունըմէկերորդ ճառը:

«Ընկերնե՛ր, մեր պարսկահայ փառահեղ գաղութի անունովն եմ խօսում: Եթէ ես լռեմ, ու դուք մոռանաք, էս պատերն հիմի աղաղակելու են անուններն Եփրեմների, Սամսոնների... (սրահը կը գոռայ. «Չե՛նք մոռանայ, չե՛նք մոռանայ, ընկեր ջա՛ն» եւ ծափերու տարափի տակ կը ծածկէ տասնեակ անուններ որ կը շարեմ):

«Ընկերնե՛ր, Գաղթային Ցուցահանդէսին մասնակցող ազիզ բալաներին ողջունում եմ Իրանի ամբո՛ղջ հայութեան անունով: Ամբո՛ղջ, որվհետեւ Իրանի հայութեան տողջ մարմնի վրայ դեռ չի երեւացել ոամկավար բորոտութեան ախտանշան: (Ծափեր): Չի էլ երեւացել, (Որոտում):

«Ինձնից առաջ խօսել են չատերս: Իւրաքանչիւրը խօսողի հետ մի ճառ էլ խօսել ա ընկեր Թամատա Ալեկսանդր Իվանիչ Խաւիսովը: Ընկեր Թամատայի իւրաքանչիւր ճառին երկրորդել ա մի առանձին ճառով, ընկեր Դրօն:

«Ընկերնե՛ր, հակառակ մեր գլխին թափուած էս երեսուն ճառերին, ոչ ոք դեռ չի անդրադարձել մեր գաղութների դէմ սարքուած մի սեւ դաւադրութեան: (Սոսկալի դալմաղալ):

«Ընկերնե՛ր, էդ դաւադրութեան դաւադիրներն հասել են, մեր մէջ: (Զարհուրելի ժխոր: Կը լսուի Դրօի ձայնը, որ պահ մը մոռացած թէ գրչի մարդ է, ամբողջ ուժով գիւուրականի նման կը պոռայ. «Ալեքսանդր Իվանիչ, դրա գիւին պակասեցրէք»: Կը տեսնեմ երկու սեղան անդին նստած Մարօն որ անընդհատ կուլայ: Իսկ ես անվրդով կը շարունակեմ.)

«Ընկերնե՛ր, կրկնում եմ, ինչպէս պիտի ասէր մի թեհրանցի հուսաոր՝ եկա՛մ, տեսա՛մ, բռնեցի՛մ: Այո՛, բռնեցիմ դաւադիրներին, որոնք քառասուն օր քառասուն գիչեր գաղութներն ներկայացրին, որոնք քառասուն օր քառասուն գիչեր ցուցիչներին մի տեղում փակեցին: Քառասուն օր քառասուն գիչեր նրանց խօսացնել տուեցին. ինչի՞: Որպէսզի (ձայնս բարձրացնելով եւ հատ–հատ արտասանելով) առնուազն մի տարի խօսալու ուժ, կարողութիւն չի մնայ նրանց վերայ եւ մեր գաղութներն ղրկուեն իրանց սիրելի հուսաորներից: (Մեծ սանսացիօն):

«Ընկերնե՛ր, յայտարարում եմ, դաւադիրների բոլոր դաւերն ձախողած են (հուռռա՛...): Էս պատմական գիչերն վկայ որ մեզ նից ոչ ոք չի կորցրել խօսալու կարողութիւնն: Ընդհակառակն, եթէ ուղեղնան, կարող ենք սկսել էն մէկ ծայրիցը, քառասուն օր, քառասուն գիչեր եւս... (կարո՛ղ եմ, միրզա՛, կարող եմ...):

«Ընկերնե՛ր, անկեղծ դաւադիրները... կեցցե՛ն երեսունըմէկ ճառ ծնող մեր կոկորդները... կեցցե՛ն դառապարտեալ ունկնդիրները... նեն, եթէ արդէն չեն խելագարուել...»:

Ինչպէս արարչաւ մրրիկ, որ մռնչող ալիքներու վրայէն կ'անցնի, իմ երեսունըմէկերորդ ճառս փոթորկեց Գաղթային Ցուցահանդէսի սրահը:

«Ուռռա»ներու եւ «անկեղ»ներու գրոհին տակ գլուեցայ Մարօի սեղանը:

— Ի՞նչդ է, աղջի՛կ, ինչո՞ւ կուլաս:
Գլուխը վեր առաւ: Վախցայ որ պիտի մեռնէր... խնդալէ՛ն:
Իմ վրաս կը խնդար անզգամը:
Այնպէ՛ս բարկացայ: Որոշեցի անմիջապէս սկսիլ նոր ճառ մը: Ամուսինը, մեր հիանալի Սաքօն, մի՛ջամտեց: Նշան տուաւ չուրջին– ներուն: Ծայր առաւ դեղեցիկ համերգ մը: Ջայները հետզհետէ միացան եւ համախմբուեցան Սաքօի չուրջը: Ամբողջ սրահը կ'երգէր երկու հարիւր տասնըվեց կոկորդներու մէջէն.

Մենք անկեղծ զինուոր ենք, հոգւով միացած...

Գաղթային Յուսահանդէսը վակուած հռչակուեցաւ կէս գիշե– րին: Գոհ էին ամէնքը: Գոհ էին բոլոր դաղութները:
Յուսամ գոհ կը մնայ նաեւ Իրանի հայութիւնը որ ինծի նման ներկայացուցիչ ունեցաւ հայկական «էքսբօզիսիօն Գօլօնիալ»ին մէջ:
Միայն, Մի՛րզա՛, յոյսը չունիմ որ դո՛ւն գոհ մնացած ըլլաս: Գիտե՛մ, ճաշացուցակի կը սպասէիր, ճառացուցակ գրկեցի քեզի: Ախր ի՞նչ արած...:

ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ

Փարիզ, Մարտ 1933

ՊԷՆՆԱԼԵԱՆ ԱՌԱՁՆԵՐ

** Սուրը որքան ալ առատ կանուխ ելլէ, ճշմարտութիւնը՝ իրիկունն անգամ ելած ըլլայ, կը հասնի անոր:
** Որքան մեծ ըլլայ պաօպապ ծառը, իր մայրը հունաի հա– ւիկ մըն է:
** Ինքզինքը ճանչնալը աւելի լաւ է քան թողուլ որ ուրիշները ճանչցնեն մեզ դմեզ:
** Ով որ մեղրը կը սիրէ, մեղուներէն վախնալու չէ:
** Դրացիդ քեզ կ'ըսէ. «Թո՛ղ, օգնեմ քեզ կոզովդ չալակդ առ– նելու». պարզապէս մէջը եղածը տեսնելու համար է:
** Երբ մոդկը կը ծաղրէ հնդկահաւը, կը նշանակէ մօտը ծառ մը կայ:
** Հաւկիթը կառուցն հետ պատյան ենթադրու չէ:
** Ինչ որ հիւանդը կը մերժէ, մեռեալ մը սիրով պիտի ըն– դունէր:
** Աւելի լաւ է հաւ մը գրկած տանիլ քան գայն քաշել տուա– նով:
** Թուչունը դուր կը թռչի, անիկա կրկին գետին պիտի իջնէ...

Տարիներէ ի վեր, ծերունի մը նստած իր խրճիթին առջեւ, փսխեափին վրայ, Գուրանը կը կարդայ:
Օր մը եւրոպացի մը կը հարցնէ իրեն.
— Ուրեմն, միշտ միեւնոյն գի՞րքը կը կարդաս:
— Այո՛, միայն թէ միշտ միեւնոյն բանը չէ որ ինձ կ'ըսէ անիկա, քանի որ միեւնոյն տարիքին մէջ չէ որ կը կարդամ գայն:

ԱՊԵՐԱԽՏԸ

(ՓԱՐԻԶԵԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ)

Փարիզի մէջ անցեալ մարտ ամսուն վերջերը անձրեւոտ, տխուր օր մը:
Սակարանէն օմնիպիւս մը կը նետիմ Բասի երթալու համար: Եղիպտոսէն եկած բարեկամ մը թէյը միասին առնելու հրա– ւիրած է զիս:
Ճամբան՝ անձրեւի եւ կարկտան մրրիկ մը կը սկսի: Հովին ուսուկութիւնը կը թոցնէ գլխարկները, կը կոտրտէ հովանոցները եւ տակնուվրայ կ'ընէ կիներու վիշերը, թող տալու համար քեզի որ տեսնես ձերմակ թուխերը ժիւրօնիներու:
Կծկուած մնացած էի մէկ անկիւնը հանրակառքին, որուն մէջ պանուղնները հովէ բռնուածի երեւոյթը ունէին:
Դէմս ծերունի մը հայհոյներու սրցակը բացած էր, բաղաքե– լու համար այդ օրուան անտանելի օդին դէմ, որ կը սոխկէր պինդը վեց սուի բացատիկ ծախք մը ընելու:
Միւս ճամբորդները կարծես սառած ըլլային ապուշ երպակ մը մէջ:
Դժդոհութեան, վհատումի մթնոլորտ մը կը տիրէր կառքին մէջ որ չատ դժուարաբ կը յառաջանար:
Ջիները՝ յուսահատ, մոլորեալ վազքերնուն մէջ չատ բան չէին դպար անչուշտ այն մարակի անպատասխանելի դոր կառապանը ան– խնայ կերպով վրանին կ'իջեցնէր:
Յամաքի վրայ չէին այլեւս: Անձրեւը ապակիները պիտի խոր– տակէր կարծես:
Հանրակառքէ աւելի վտխտրելի բանատ նաւ մը:
Ասո՞ր համար է որ Փարիզին ապուր կ'ըսէին:
Յոռետես փիլիսոփայութեան մէջ թաղուած կը մտածէի թէ տանիկ օդով մը մարդս թշնամին անգամ դուրս չի թողուր:
Հապա կառապա՞նը, այդ խեղճ մարդը, ի՞նչ կը քաշէ կոր աբ– դեօք կացնած տեղը:
Աչքերս իր կոպտ դարձուցած մէջքային մեծ գարմացումով կը տեսնեմ թէ, տանդուխին կլլենած մանկամարդ, délicieuse կին մը, որուն voilette-ին ծայրերէն առատօրէն ջուր կը կաթկթէր, ի զուր պաշտպանել կը փորձէր ինքզինքը վերէն իջնող հեղեղին դէմ:
Հովը իր բերած պղտութիւններուն տակ կը ճղմէր այդ դեղանի փարիզուհիին նուրբ մարմինը եւ մէջտեղ կը գնէր անոր հրաշալի կլորութիւնները:
Հովին այդ անխորհրդատահ վարմունքը, որ դրեթէ մեր աչ– քերուն առջեւ կը մերկացնէր բոլոր հրապոյրները այդ դեղանի կնո– ջան, նեղելի չափով բոլոր նոյն իսկ պինդով Բեւրեւրի մը որ բանէ մը չէ քաշուիր երբ կիս–աշխարհիկ կնոջան մը հետ Մաքսիմին նեղոս կը մտնէ կէս գիշերը երկու ժամ անցած:

Փարիզի մէջ չկայ սպասաւոր առանց հագուստի մը որուն քով այնքան քիչ կը դանուիր Ֆրանսական կնամեծարութենէն:

Եւ զարմանքս տարաւ թէ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ հետս դանուող Փարիզցիներէն եւ ոչ մէկը ուշադիր կ'ըլլար դուրսը ջուրին տակ տապլտլոզ խեղճ կնկան վիճակին եւ զարման մը չէր փնտռեր անոր:

Ես լաւագոյն գաղափար մը ունէի անոնց galanterie ին վրայ եւ անտարբերութեան այս պարագան պզպզ ջուրեր կը նետէր Ֆրանսացիներուն համար ունեցած անսահման համարումիս:

Արեւելքցիներու յատուկ բարութեամբ մը կ'որոշեմ տեղս տալ իրեն եւ իր տեղը ես ընդունիլ կռնակիս վրայ հեղեղը եւ այտերուս վրայ հովին կոպիտ համբոյրները:

Փարիզցի անծանօթ կնկան մը ծառայութիւն մը մատուցանելու եւ հաճելի երեւնալու փորձ մը իմ կողմէս, հաւանական թոքատապի մը վտանգէն չի վախցուց զիս, եւ արիաբար ոտքի ելայ, զայն մինչեւ դուրս, ծունգայ առնելն եւ աչխարհիս լաւագոյն քաղաքավարութեամբ հրաւիրելի պինդը երթալ տեղս նստելու:

Առաւօրէն, չոյլօրէն վարձատրուած զգացի ես զիս երբ այդ քնքուշ Փարիզուհին երախտագէտ ակնարկները վրաս նետեց եւ չնորհալի «Merci Monsieur» մը արտասանեցին իր ծծուելիք շրթունքը:

Ի՞նչ վայթ ցուրտը, անձրեւը, հովը, երբ Փարիզուհի մը երախտապարտ կը թողու քեզի:

Ես օսմաններու մէջ կարդացած էի թէ ամէն բան յուսալի էր վարկեան կնոջմէ անգամ մը որ կարենաս ուշադրութիւնը վրադ հրաւիրել...:

Տեսակ մը հեչտանքով դուրսը կուրծք կուտայի սասակչունչ քամիին, փոթորիկը չէր վախցներ զիս, քանի որ հագուստս եւ սրտիս մէջ գարնան եւ յոյսի ծաղիկները կը բացուէին:

Սաչափ մը չէի դգար թէ կառապանին քովը կայնած մարդ մը չէի այլեւս, այլ goutière մը, եւ կամ առանձ մը, այնքան ջուր կը վազէր չորս կողմէս:

Օձիքս որ պողպատի պէս կարծր էր վայրկեան մը առաջ, սպունգի վերածուեցաւ, փողկապս գոյները իրար անցան, եւ, Աստուած գիտէ գլխարկս ի՞նչ ձեւ առած էր: Բայց այս ամէնուն առկայծ հեչտանքով եւ այս չարչարանքը կը մեղմանար մօտակայ յոյսերու իրականացումին երազով:

Վար վէջածին պէս եռուէն պիտի երթայի, անշուշտ թեւը պիտի տար ինծի եւ պիտի ներէր որ գինքը մինչեւ տունը առաջնորդէի եւ անշուշտ իր սենեակին մէջ պիտի հիւրասիրէր զիս:

Առանց պատմութիւններ ամէն օր կը պատահին Փարիզ եւ պիտի օրհնէի անձրեւը որ պատճառ պիտի ըլլար ինծի փարիզեան առաջին յաջողութեանս:

Աղտոտ խօսքեր պիտի ըսէի ճամբան, թեւիս տակ պիտի սեղմէի իրենը մինչեւ որ համոզուէր եւ անձնատուր ըլլար:

L'amour mouillé անունով օբէրէթ մը կար, մերն ալ առանց պիտի ըլլար:

Այս մենախօսութեամբ զբաղած դուրսը, աչք կը նետեմ ապահիկին ներս եւ ի՞նչ տեսնամ, Աստուած իմ:

Փարիզուհին կը ժպտէր քովը նստող երիտասարդին, որունքը դպցուցած էր անոր ծունկին, ձեռք ձեռքի մէջ էին եւ տաք խօսակցութիւն մը մոռցնել կուտար իրենց թէ կառքին մէջ ուրիշներ ալ կային:

Քիչ մը եւս աչքիս առջեւ պիտի համբուրուէին:

Ինչի՞ ծառայած էր ուրեմն ըրած զոհողութիւնս, եթէ առանց պէչ պիտի վարձատրուէի:

Փարիզի մէջ ալ առանց ապերախտ կ'ըլլան եղեր կիները:

Սուտ բաներ կ'ըսեն եղեր ուրեմն Թէօֆիլ Կոթիէ, կի սը Մօրսան, Ալֆոնս Տօտէ:

Կիները հրէշներ են, ինչպէս կ'ըսէ Աւետարանի մէջ չեմ յիշեր ո՛ր տեղը:

Երեւակայութենս մէջ կառուցած ապանթական դղեակներս հիմնայատակ եղան երբ Մաուլէնի առջեւ օմնիպիւսը կայնեցաւ:

Փարիզուհին քովինին հետ թեւ թեւի վար իջաւ կառքէն եւ մէկ հովանոցի տակ ապաստանած հեռացան:

Փողոցին անկիւնը եռուէին կը գառնան, զիս կը փնտռեն աչքովինին եւ երեսս ի վեր քահքահ մը արձակելով կ'աներեւութանան բազմութեան մէջ:

Փարիզի առաջին պատրանքս եղաւ ապիկա եւ վերջին մեծապանքը դոր պիտի մատուցանեմ չի ճանչցած կիներուս:

Փարիզեան տպաւորութիւններէս ամէնէն թացը եղած պիտի ըլլայ այս զբուաղը, որ չորցուց նեբսիզիս կիներու վրայ ունեցած հաւատքս:

Յ. ԱԼՓԻԱՐ

1909

×

Հայաստանի գիւղերէն մէկուն մէջ, պատկէ արարողութեան համար քահանայ մը կը հրաւիրուի:

Քահանան չա՛տ ոգեղ կը գտնէ երիտասարդ փեսան: Ան կը խորհի մտովի.

— Ով գիտէ որքան գեղեցիկ ըլլալու է հարսը, ախտս որ առանձ ոգեղ կողակից մը պիտի ունենայ:

Հարսին երեսը ըստ սովորութեան ծածկուած էր:

Արարողութեան վերջանալուն, երբ եկեղեցիի պաշտօնեան պահպանիչը պիտի ըսէր եւ գինի աւանդական բաժակը պիտի մօտենկր հարսին շրթներուն, այս վերջինը երեսին քօղը կամաց մը կը վերցնէ:

Քահանան կը նկատէ նաեւ հարսին տգեղութիւնը:

— Զաւակներս, կ'ըսէ այն առեն, սիրեցէք զմիմեանս, եթէ դուք գիրար չսիրէք, վաստհ եղէք որ ձեզ ոչ ոք պիտի սիրէ:

ԹՊԻՏ, ԾԻԾԱՂ, ՀԵԳՆԱՆՔ

Պարսիկ շահ մը կ'իմանայ որ իր երկրին մէջ կը գտնուի մէկը որ մարդ չէ ձգած որ չի խարէ: Կատարեալ խաչագող մը:

Կը հրամայէ որ իրեն ներկայանայ:

— Կ'իմանամ որ ամէն մարդ կը խարես, ըսաւ շահը. կրնա՞ք արդեօք դիս ալ խաբեբայութիւններուդ մէկ զոհը դարձնել:

— Ինչո՞ւ չէ, պատասխանեց, նշանաւոր խաչագողը. միայն թէ գժբախտաբար զործիքներս քովս չեն:

— Ի՞նչ գործիք: Գնա՛ չուռավ բեր նայինք:

— Չեմ կրնար:

— Ինչո՞ւ չես կրնար:

— Որովհետեւ մէկուն քով աւանդ ձգած եմ 500 թումանի փոխարէն:

— Ա՛ռ սա 500 թումանը եւ գնա՛ բեր չուռավ:

Խաչագողը կը զրպանէ զրամը եւ անդամ մըն ալ իր երեսը ցոյց չի տար:

Լուսավիկտ ԺԹ. անդամ մը քաղաքի մը մէջ, սախտուած, քաղաքացիի մը ճանձրալի ճառը մտիկ կ'ընէր:

Գօթբիւ կարծեց թէ թաղաւորին հաճոյք պիտի պատճառէ, եթէ ճառախօսը ընդհատէր:

— Պարո՛ն, ըսաւ խօսքը այս վերջինին ուզդելով, ձեր քաղաքին մէջ էշերուն գինը ո՞րքան է:

Ճառախօսը պահ մը կեցաւ, եւ Գօթբիւն քննելէ վերջը դլուխին մինչեւ ոտքերը, պատասխանեց.

— Ձեր հասակը եւ ձեր մարմինը կրպնելուն պինը...մէկ ֆրանքը չանցնիր, պարո՛ն:

Զօլա չկրցաւ ատարել լիմէն: Տարօրինակ է որ քննութեան մէջ իր անյաջողութեան պատճառ է եղած դրական ճիւղը, եւ ոչ թէ դիտակները. «Կարծրտոր ո՞ր տարին ծնած է», կը հարցնէ վրոֆիկէօրը, երբ Զօլա չատ յաջող ատարած, արդէն միւս ճիւղերը եւ վկայականը ապահոված կը կարծէ: Բայց, երիտասարդ ուսանողը 500 տարուան սխալ մը կ'ընէ իր պատասխանին մէջ...: Իսկ երբ Լաֆոնթէնի համար հարցում մը կ'ընէ, Զօլա այնքան անընդունելի պատասխան մը կուտայ, որ վրոֆիկէօրը ճակատագրական «բաւական է»ն կ'արտասանէ եւ դրան կոնսիէնէ գէօ կը դնէ ապագայ դրագէտին:

Այսպէս է եղած, երբեմն, մեծ անձերու հանդէպ ճակատագրին հեգնանքը:

Երկու բարեկամներու մէջեւ.

— Կ'ըսեն թէ չիկահէր կիներէն աւելի պիտակիա են, աւելի մեղմ... ճի՞շտ է:

— Բնա՛ւ մի՛ հաւատար: Կինս վերջերս իր մազերը ներկեց, բայց բնաւորութիւնը նո՛յնը մնաց:

Երկու ապչիկներ.

— Ես որոշում տուի, մինչեւ որ քսանըհինգ տարեկան չըլլամ չպիտի ամուսնանամ:

— Ես ալ որոշում տուի. մինչեւ որ չամուսնանամ, քսանըհինգ տարեկան չպիտի ըլլամ...:

— Տգա՛ս, ինչո՞ւ չես աշխատիր. նորէն ուսուցիչէդ կը դանդաղէր այսօր:

— Իմչէ, ես աշխատիմ եւ ուսուցի՞չը պրամ առնէ:

Երկու բարեկամներու մէջեւ.

— Եղբա՛յր, ատ ի՛նչ տարօրինակ չուն ունիս. ամէն խանութի առջեւ կանգ կ'առնէ:

— Վարժուեր է, բարեկա՛մս. կնոջս հետ դուրս կ'ելլէ միշտ:

Շոպենաւրի մէջ.

— Շոպենաւրն միակ հրամանատարը նաւապետն է, չէ՞:

— Այո՛, եթէ ասկայն, կինը հետը չէ:

Ամերիկայի մէջ ակումբ մը գոյութիւն ունի որուն ամէն մարդ չի կրնար անդամակցիլ: Իրենց կեանքը լրագրավաճառութիւնով սկսած ու յետոյ հարստացած միլիոնատէրերուն կը բաղկանայ այդ ակումբը:

Ինչպէս կը պատճառէք անոր անդամները բազմամարդ չեն:

— Կը կարծենք թէ աւելի չատ անդամ պիտի համբերէ եթէ այս մէջտեղին հիմնըդրէ ակումբ մը, որուն անդամակցին նախապէս միլիոնատէր ու հիմա լրագրավաճառ դարձած անձեր:

Դիւանագիտական երեկոյթ մը:

Զորս հոգինոց սեղաններ:

Մէկ հատին չուրջը Ֆրանսացի, ռուս, աւստրիացի եւ Թուրք դիւանագէտներ բալրտած են:

Խօսակցութիւնը չատ ողեւոր:

Մէջտղ մը Ֆրանսացի դիւանագէտին կը հարցուի թէ իր երկիրը պարծենալու ի՞նչ ունի:

— Մենք մեր տիւբերով կը պարծենանք, կ'ըսէ:

Դո՞ւք, կը հարցնեն ռուսին:

— Մենք ունինք կռանտիւբ, կը պատասխանէ:

Դո՞ւք, կը հարցնեն Աւստրիոյ պաշտօնատարին:

— Մենք ալ առշիտիւբ ունինք, կ'ըսէ Աւստրիացին:

Իսկ դո՞ւք, երբ կը հարցուի Թուրքիոյ ներկայացուցիչին:

— Մենք ալ հէօտիւբ ունինք, կը պատասխանէ անվիկ:

ՀՕԿՏԵՄԲԵՐԸ ՀՕԿՏԵՄԲԵՐ

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

— Միսաք Մեծարենցի մահուան 25 ամեակի օրերուն Հայաստանի մէջ լոյս տեսած է տուրար եւ չքեղ հատոր մը, որուն մէջ ամփոփուած են բանաստեղծին, Ծիածանը, Նոր Տաղերը, Բերթուածները, Բաբախումները, Արձակ էջերը, ինչպէս նաեւ գրական ուրիշ յօդուածներ ու թարգմանութիւններ: Ժողովածուն ունի վերլուծական յօդուած, ծանօթութիւններ եւ մեկնաբանութիւններ: Այս հատորը պատրաստեր են Ալագան եւ Նորենց:

— Շուտով լոյս պիտի տեսնէ նաեւ Երուանդ Օտեանի երկերու տուրար հատորը, խմբագրութեամբ՝ եղ. Զոհրաբեանի եւ Վ. Թոթովենցի, յառաջաբանով ու ծանօթութիւններով: Հատորին մէջ պիտի ամփոփուին, Յեղափոխութեան Մակաբոյծները, Միջնորդ Տէր Պապան, Վաճառականի մը նամակները, 12 տարի Պոլսէն դուրս, Թաղականի կնիկը, Համբարձում աղա, ուրիշ մանր պատմուածքներ եւ Օրուան Տումսեր:

— 1933ի ընթացքին Երեւանի մէջ լոյս տեսան Շիրվանզադէի կեանքէն բովից յիշատակներու Բ. հատորը. Պետրոս Դուրեանի ընտիր Տաղերը խմբագրութեամբ Ալագանի եւ Նորենցի. ինչպէս նաեւ Յ. Պարոնեանի երկերուն լրակատար ժողովածուի Բ. եւ Գ. հատորները:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ... 47 ՏԵՍԱԿ ԱԶԳԵՐ

Մէկ միլիոն բնակչութիւն ունեցող Հայաստանի մէջ 47 տեսակ ազգեր կան, որոնք կուտան հետեւեալ թուական պատկերը.

800,000 հայ, 78,386 թուրք, 19,908 ռուս, 12,237 եզիտի, 6,311 պարափափախ, 5,043 պարսիկ, 3,025 քուրդ, 2,980 յոյն, 2,826 ուքրայնացի, 2,215 ասորի, 705 փոլոնիացի (լեհ), 419 մորմոն, 335 հրեայ, 277 անծանօթ, 274 վրացի, 128 օսէտ, 104 գերմանացի, 27 թաթար, 26 լեզգի, 23 բոշաներ, 18 մոլտաւիացի, 12 լիթուանացի (լաթվիացի), 8 թուրքմէն, 8 իտալացի, 7 ֆրանսացի, 7 չեխոսլովաք, 6 վոտիաք, 6 մարիացի, 5 ֆին (ֆինլանտացի), 4 եզդի, 4 լիթուանիացի, 3 պուլկար, 3 ուել, 3 վուվալ, 3 ռումանացի, 2 անգլիացի, 3 հունգարացի, 2 չուվաշցի, 2 արաբ, 2 գնչու, 1 բուրիաթ, 1 գիլէն, 1 գարայիմ, 1 չուխտաք, 1 գագաս, 1 ամբարացի, 1535 օտարահպատակներ:

Հայաստանի Ազգային Մատենադարանը

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ

ՅԵՐԵՒԱՆ.— Տրոպիկական Ինստիտուտի շէնքը

ԵՐԵՒԱՆ.— ՏՐՈՊԻԿԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՇԷՆՔԸ

ՄԱՄՈՒԼԸ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ 1933ԻՆ

Կեդրոնական թերթեր

5 օրաթերթ, 2 հնգօրեայ, 1 եռօրեայ, 3 տասնօրեայ, ընդամէնը՝ 11 թերթ:

Գաւառական թերթեր

2 օրաթերթ, մէկը Լենինականի մէջ:

Շրջանային թերթեր

2 երկօրեայ, 16 հնգօրեայ, ընդամէնը 18 թերթ:

Գործարանային թերթեր՝ 8:

Ընդամէնը ՝47 տեսակ թերթ:

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ՄԷՋ

Անդրկովկասի պետական հանրապետութիւններուն մէջ լոյս կը տեսնէն 182 թերթեր: Վրացերէն լեզուով՝ 79, թուրքերէն՝ 77, հայերէն՝ 59, ռուսերէն՝ 48, արաբատերէն՝ 4, մինգրելերէն՝ 4, օսերէն եւ գերմաներէն՝ 2ական, աւարերէն, ուգրեկերէն, թալիշերէն, քիւրաներէն, յունարէն՝ 1ական:

Հրատարակուած գիրքերու թիւն ալ մեծ է: 1932ին լոյս տեսած են 4322 գիրքեր: Ամէնէն շատ հրատարակութիւններ ունի Ազրբէյճանը (1484 գիրք), յետոյ կուգայ Վրաստանը (1471 գիրք), Հայաստանը (913 գիրք):

Անդրկովկասեան հանրապետութիւններուն մէջ լոյս կը տեսնեն 75 պարբերականներ պրական–գեղարուեստական ու մանկական: Վրաստանի մէջ՝ 28, Ազրբէյճանի մէջ՝ 20, Հայաստանի մէջ՝ 19:

Այս թիւերը եթէ բաղդատութեան դնենք 1929 տարուան հրատարակութիւններուն հետ, կրկնակի աւելցած են 1932ին լոյս տեսած թերթերն ու գիրքերը:

«ԱՐԱՐԱՏ» ԳԻՆԵԳՈՐԾԱՐԱՆԻ ՊԱՀԵՍՏԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՌԵՐԸ ՓՈԽԵԼՈՒ ՀԱՐՑ

Երեւանի մէջ յանձնաժողով մը կազմուած էր հայկական տառերը փոխելու հարցով զբաղելու համար: Յանձնաժողովին գործը դիւրացնելու համար Պ. Վ. Եազուպեան նոր նմոյշ մը ներկայացուցեր էր: Իրրեւ համապատասխանութիւն ունեցող խնդիր, արտասահմանի հայ մտաւորականութեան կարծիքն ալ ուզուած էր անպայմանօրէն կերպով: Այս խնդրին քննութիւնը բաւական նիւթ հայթայթեց հայ թերթերուն: Վիճաբանական ժողովներ տեղի ունեցան, բայց ո՛չ մէկ կերպով գրական լուծումի մը չի յանգեցան:

Միտքերը բաւական յուզելէ յետոյ, այս հարցն ալ մոռացութեան տրուեցաւ գրեթէ, տրուած ըլլալով, որ արտասահմանի կողմէ յայտնուած նպաստաւոր կամ անպատասխանատու մարդոց վրայ: Չունէր ներդործելու Հայաստանի պատասխանատու մարդոց վրայ: Ընդհանուր տեսակէտը փոփոխման դէմ էր եւ անժամանակ կը դանէր տեղի հիմնական փոփոխութիւն: Աւելորդ է ըսել, որ հայ տառերէն բոլորովին հրաժարելու եւ լատինականը ընդունելու տեսակէտը պաշտպանող գրեթէ ոչ ոք դանուեցաւ: Ջանի մը գիրերու ձեւերը փոխել եւ աւելի նպատակայարմարները ընդունիլը, տեղի արտասանական փոփոխութիւն մտցնել չի նշանակեր, ըստ մեզի, բան մը որ ժամանակի ընթացքին տեղի ունեցեր է, անհատներու կողմէ, նոյնը կրնայ ըլլալ նաեւ ներկայիս:

MERCURE D'ORIENT

Pour la Banque, le Commerce et L'Industrie

Այս ֆրանսերէն լեզուով հրատարակուած հանդէսը լոյս կը տեսնէ Փարիզի մէջ «Information»ի խմբագիր եւ մեր աշխատակից պր. Հր. Ն. Թորոսեանի տնօրէնութեան տակ եւ խմբագրութեամբ: Նպատակ ունի զբաղիլ Արեւելքի երկիրները՝ ինչպէս Եգիպտոս, Թուրքիա, Սուրիա, Պարսկաստան, Իրաք եւ Պաղեստինը չհաշուելով առեւտրական եւ եմսական խնդիրներով: Այս ամսաթերթը մանաւանդ կերպով կը յանձնարարենք այդ երկիրներու մէջ բնակող եւ գործող անձերուն եւ մանաւանդ անոնց որոնք կը հետաքրքրուին տնտեսական եւ առեւտրական հարցերով:

Բաժանորդագրութիւնը Ֆրանսայի եւ Սուրիոյ համար, 25 ֆրանք, ուրիշ երկիրներու համար 30 ֆրանք տարեկան: Հասցէ՝

5, rue François-Pinton, **Paris** (19e).

«Կեանք եւ Արուեստ»ի խմբագրութիւնը ի սրտէ յաջողութիւն կը մաղթէ իր համակրելի աշխատակցին:

— Յառաջ, օրաթերթ՝ ազգային, քաղաքական եւ գրական. խմբագիր՝ Շ. Միսաքեան: Հասցէ՝ 17, rue Damesme, **Paris** (13e).
Բաժնեգին՝ 140 *ֆրանք:*

ԳԻՐՔԵՐ ԵՒ ԴԷՄՔԵՐ

Վերջացող տարուան ընթացքին գաղթահայ գրականութիւնը լաւ հունձք մը տուաւ: Ոչ միայն բազմաթիւ գիրքեր լոյս տեսան, այլ մանաւանդ ծանօթ հեղինակներու գործերը, թերթերու մէջ լոյս տեսնելէ յետոյ, հատորներու մէջ ամփոփուեցան: Անցեալ տարի այս էջերուն մէջ խօսած էինք արդէն Յ. Օշականի մեծածաւալ գործին, Մնացորդացի մասին: Արդէն ձեռքի տակ ունինք Արգանդի ճամբովէն յետոյ, Արիւնի ճամբովը, երկու ընդարձակ վէպեր, որոնց մէջ Օշական վիպագրի անկերպարանցելի յատկանիշներով կը ներկայանայ: Կ. Զարեան եւ Համաստեղ չարունակեցին իրենց վէպերը, առաջինը օրագրի ձեւով Բանկօպը եւ Մամուրի ոսկորները եւ երկրորդը՝ Սպիտակ Ձիաւորը:

Առանձին անկախաբար, գաղթահայ գրականութիւնը գրքի ձեւով լոյս ընծայեց, ինչպէս կ'ըսէի, բազմաթիւ հատորներ, գրական բոլոր սեռերէն: Նահատակ գրագէտներու բարեկամներէն ունեցանք նոր հատորներ:

Այս Ընկերակցութեան առաջին չորս հատորներուն մասին խօսած էինք անցեալ տարուան «Կեանք եւ Արուեստ»ին մէջ:

Ար. Արփիարեանի հատորը (թիւ 5) Պատմուածքներ ու վիպակներ կը պարունակէ (Օրհնեալ Գերզաստանը, Հաճոյքի համար, Արուեստահանդէս գացող Գովկասցին, Ազգիս Բարեբարները, Քանի-ներ տեսայ, Սրտի յաղթանակը, Ծովուն հետ, Հոգու զաւակը եւ Ոսկի Ապրջան): Այս գեղեցիկ փունջով ընթերցողներն անդամ մըն ալ կը վերապրին մեր գրականութեան վերածնունդի գործաւորներէն ամէնէն ինքնատիպ անհատականութեան յիշատակը:

Մատենաշար թիւ 6ը, Գրիգոր Զօհրապի Ծանօթ դէմքերնու հատորէն դուրս մնացած պատմուածքները կը պարունակէ: Հատորը չորս մասէ կը բաղկանայ: Ա. մասը Ծանօթ դէմքերու չարքն է, թիւով 17· Բ. մասը 16 քերթուածներ. իսկ Գ. Դ. մասերը, հատորէ դուրս մնացած արձակ էջեր ու նորավէպեր կը պարունակեն: Գրքին Ա. եւ Բ. մասերը երեւան կը հանեն Զօհրապի գրական անհատականութենէն ուրիշ գիծեր:

Երգ հատորին մէջ Տիգրան Չէօկիւրեանի վաւերը եւ Հերոսը ամփոփուած են: Առաջինը՝ վէպ, երկրորդը՝ պատմուածք: Վաւերը յայտնութիւն մըն էր մեր գրականութեան մէջ իր տեսակին: Անոր հեղինակը կը ներկայանար իրրեւ մէկը, որ գրականութեան, արուեստի, լեզուի եւ ոճի մէջ մտահոգութիւններ ունէր, եւ կը խոստանար դառնալ մեր նոր գրականութեան լաւագոյն ներկայացուցիչներէն մէկը:

Այս տարուան հրատարակութիւններուն մէջ, քերթուածներու հատորները համեմատաբար աւելի չատ են: Հակառակ անոր որ առհասարակ հայ գիրքը չէ սպասիր, բնատեղծութեանց հատորները աւելի դժուարութեամբ ընթերցող կը գտնեն: Ո՞ւր է սակայն թաղուած կրակը ոգեւորութեան եւ գոհաբերութեան, որոնց չնորհիւ հատոր հատորի հետէ լոյս կը տեսնէ, գաղթահայ բոլոր կեդրոն-

Այս գրքէն տպագրուած է 50 օրինակ Լաֆիւմա թղթի վրայ, թուագրուած 1—50 և 450 օրինակ մասնաւոր Վէյէն թղթի վրայ թուագրուած 51—500:

Թիւ 4

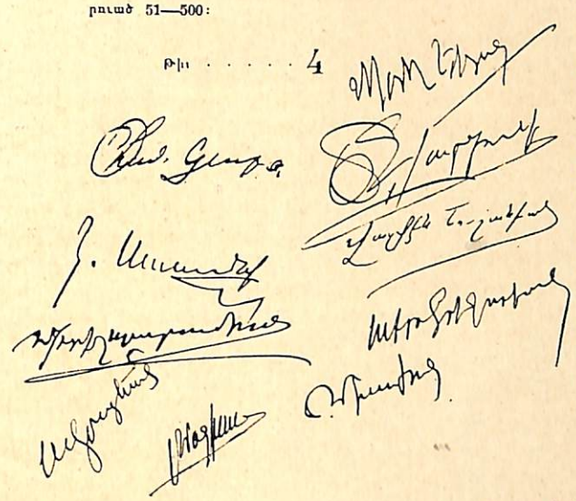

Նահատակ գրագէտներու բարեկամները, ամէն մէկ հրատարակուած հատորին առթիւ, աւանդական ընթրիք մը ունին: Հո՛ն է, որ հատորները ստորագրելով երթալու կը վոխանակուին:

Նկարը որ կ'ընկերանայ այս տողերուն, կը ներկայացնէ Գրիգոր Զօհրապի (Մատենաշար թիւ 6) հատորին այն էջը, ուր ստորագրեր են Ն. Գ. Բ.ի հիմնադիրը ինչ անդամները եւ այդ օրը հոն ներկայ եղող Շաւարշ Միսաքեան, «Յառաջ»ի խմբագիրը: Ուրիշ հատորներու առթիւ հրաւիրուած են նաեւ ուրիշ հիւրեր:

ներուն մէջ, ուր որ հայ մամուլը կը գործէ: Հայ հեղինակները, հակառակ աննպաստ պայմաններուն, կ'արտադրեն ու գրքի մէջ կ'ամփոփեն իրենց ստեղծագործութիւնները:

Այս էջերուն մէջ յիշատակուած են ստացուած բոլոր գիրքերուն հանդէսները: Հատատարիմ մեր սկզբունքին, այս տպաւորութիւնները պիտի կեդրոնանան միայն ստացուած լաւագոյն հատորներուն վրայ: Մեզքը մերը չէ, եթէ ուրիշ երկերու յիշատակութիւնը պիտի պակսի հոս:

Մեր ձեռքին տակ ունինք Արմէն Անոյեան Օրերուն հետը, Գ. Կատուարենցի Տաւիղ եւ Ուխեանը, Վ. Թէքէեանի նոր հատորը Սէր, Վահէ Վահեանի Արեւ-Անձրեւը, եւ Շ. Նարդունիի Մեղեդիներ, մեղեդիներ..., որ մեծ մասով արձակ բանաստեղծութիւն եւ հիքեաթ կը պարունակէ:

Դժբախտաբար «Կեանք եւ Արուեստ» տարեգրքի էջերը չափազանց քիչ են, աւելի հանդամանօրէն գրաղելու անոնցմով. մանաւանդ որ տարին անդամ մը, այժմէականութիւնը կորսուած կ'ըլլայ, երբ Տարեգրքերը լոյս կը տեսնէ: Մեր գրքերը սկիզբէն իսկ գրական եղած է հանդէսի նոր գրականութեան: Մեր վերաբերմամբ ծանօթ է ամէնուն, եւ ուրիշներ ալ: Հատորները դուր յիշեցինք, կը ներկայանան գրական կոմպլեքսով:

Մաքուր եւ խնամուած տպագրութիւն, ճաշակ եւ մեթոտ դասաւորումի: Գիրքերու արտաքինը հոգածութեան առարկայ դարձեր է հեղինակներուն մօտ: Մնայուն արժէք տալու հոգը զգացեր են մեր երիտասարդ գրողները: Նիւթերու դասաւորութիւն, ընտրութիւն եւ գարգացում կայ յիշուած հատորներուն մէջ: Ընդհանրապէս լաւ հայերէն մը կը տիրապետէ հոն: Թափթփածութիւն քիչ կայ: Մեծ մասին բովանդակութիւնը մեր կեանքին հարազատ երգն է: Տասնեակ մը տարիներու խարխափումներէն յետոյ, մեր երիտասարդ գրողները գտած ըլլալ կը թուին ճամբան մեր գրականութեան մէջ: Անշուշտ զգեցուածքներ անպակաս են: Գերթուածներու հատորները Մեծարենցի, Վարուժանի, Զարիֆեանի եւ Թէքէեանի չունչը կը մատնեն: Իսկ Շ. Նարդունիի Մեղեդիներ՝, Մեղեդիներ···ը հեռաւոր մէկ արձագանգն է Ռ. Զարդարեանի հէքեաթներուն եւ արձակ բանաստեղծութիւններուն, այլազան, պատկերալից եւ խորհրդապաշտ: Մեծ մասին երգը սխալ է, յուսահատ, յոռետես: Անձնական ապրումներ են աւելի, ուր հազիւ սկսած է արձագանգ գտնել վրէժի, յոյսի եւ հայրենիքի երգը, մեր պարտութեան աղաղակը տակաւ բառերով երգուելէն յետոյ:

Այս մի քանի ընդհանուր դիտելիքն յետոյ, կ'արժէ որ ամէն մէկ հատոր առանձին իր վաւերական արժէքը: Բայց հոս գալէ առաջ, յիշենք մէկ երկու վիպական փորձեր ալ, որոնցմէ ունինք Փորձը՝ Զ. Որբունիի եւ Արեւ, Արեւ...՝ Փ. Միքայէլեանի: Ձիչուած գրականի գիծերը կը պատչաճին նաեւ այս հատորներուն, ստորագրուած երիտասարդ գրականութեան ներկայացուցիչներու կողմէ:

Արմէն Անոյշի Օրերուն հետը կը բաղկանայ երկու մասէ, Օրերուն երգը եւ Մեր երգը: Ցաւակնչական բաժանում: Դառնութեան եւ վիշտի երգերէն յետոյ՝ կեանքի եւ հայրենիքի կարօտին երգերը: Արմէն Անոյշը կը պահէ մեր մօտաւոր անցեալ բանաստեղծութեան հմայքը: Ինք ազդեցութեանը տակն է գլխաւորաբար Մ. Զարիֆեանի, գերթուածով մը («Փայտէ մը առթիւ») Մեծարենցի: Այս է պատճառը, որ իր քնարին լարերը մեծ մասով ցաւի եւ վիշտի, դառնութեան եւ լքուածութեան երգերը կը հնչեցնեն. ինք կը գալէ մեր Օրերուն հետ, ինչպէս ա՛նքան յաճող կերպով տուած է գրքին խորագիրը: Եւ մեր օրերուն երգը յաւանի է ամէնուն: Սիրոյ երգեր անշուշտ կան, բայց արամութեան նոյն քօղը հագեր են մեծ մասով: Արմէն Անոյշ չեչուած քնարերգակ մըն է, անձնական յոյզերու անձնատուր:

Միւս հատորը Վահէ Վահեանի Արեւ-Անգրեւն է: Անձրեւ, արամութիւն, լքուածութիւն եւ յուսահատ կանչեր, այո՛, բայց ա՛րեւ՝ երբեք: Մելամաղձոտութիւն մը, նման անձրեւի կաթիլներուն, կը մաղուի հոգիիդ մէջ: Զուարթ, քիչ մը լաւատես գերթուածի արձագանգը կը բերէ մեզի Հոգիս Մեհեան մըն է պայծառ գերթուածը: Ցաւակնչական է Վահէ Վահեանի լեզուին ներդաշնակութիւնը եւ արուեստի տարրերուն հանդէպ զգացած հոգածութիւնը: Անշուշտ գեղեցիկ գերթուածներ են Խորան Սրբուքեանը, Սէրը, երկունքը, բայց հատորին ամէնէն զգայուն երգը, Տարակոյսի եւ

կարօտի արցունքներն է, քրոջական անրիծ ու անթառամ յիշատակին ձօնուած:

Գերթուածներու ուրիշ հատոր մը ևս: Տափղ Եւլեան, հեղինակ՝ Գէորգ Կառվարենց: Հատորը բաժնուած է հինգ խումբի, հետեւաբար, հինգ հիմնական նիւթերու շուրջ կը գառնայ աշխատանքը: Սիպտ մը հովին թեւերուն վրայ, քիչ մը բնաղբօսիկ, սիրային երգեր են մեծ մասով: Եղեգնափող, ուր կ'երգուի բնութիւնը, աւելի ներդաշնակ եւ անկեղծ տողերով, ինչպէս՝ Գարնան առուտը: Ձակատագրի ճանկերուն մէջ, բանաստեղծը ինքզինքը կառավարենցին կը գտնէ: Հետեւողական են գերթուածները, սիրոյ եւ բնութեան երգերուն պէտք էր յաջորդէին ենթակայական տխուր եւ յոռետես երգերը: Նզովք եւ Ադօբֆ, նման գգայութիւններով բեռնաւոր հատկեր են, եւ վերջապէս վերջին չարքը՝ Հայրենի պարիսպներուն տակ, հայրենիքի, իր նահատակութեան, եւ մարի ու վրէժի մշակներուն ուղղուած կրակոտ երգեր մեծ մասը:

Անկեղծ ըլլալու համար ըսենք, որ հատորով երբ ծանօթացանք կառվարենցին, նուագ գրական եղաւ մեր համարումը բանաստեղծին նկատմամբ, երբ առանձին գերթուածներու ընթերցումը լաւ տպաւորութիւններ տուած էր մեզի: Գիտէինք որ վարպետ յանգաբան մըն է ինքը, բայց չէինք ուզեր որ յանգերու ու հատածներու գոհէր նախադասութիւններուն խմասան ու խորհուրդը: Գեղեցիկ յղացումներու քով կը գտնէք, որ գօրաւոր ձիգ և գործ գրած է բովանդակութիւնը երկրորդական գիրքի մը մէջ ձգելու եւ վնասելու նախ եւ առաջ ներգաշնակութիւնը վերջաւորութեան: Կը թուի թէ գգացումի տարրը նուագ գրաւեր է հեղինակը, քան խմացական տարրը, որով տաքցեր է հատորը սկիզբէն մինչեւ վերջը: Ընթերցումն ալ հեշտ չէ, ոչ ալ սահուն: Եթէ յանդի գեղեցիկ գիւտեր ունի, միւս կողմէ հինցած ու մաշած բառերու մեթոդ մը մեր աչքին կը գարնէ: Մեզի թոյլ կուտանք այս քանի մը գիտողութիւնները, որովհետեւ կառվարենց բանաստեղծ է ու տուած չէ տակաւին իր հոգիին վերջին գերթուածները:

Վ. Թէքէեանի Սէր հատորը, ինչպէս նաեւ Շ. Նարդունիի Մեղեդիներ՝, Մեղեդիներ···ը վերջացող տարուան հրատարակութիւններէն լաւագոյններն են: Առաջինը երգ, իսկ երկրորդը՝ երիտասարդ սերունդի ներկայացուցիչ, երկուքն ալ արուեստի գեղեցկութիւններով կը ներկայանան: Եթէ առաջինը յոռետես գգայութիւն մը կը բերէ մեր գրականութեան, երկրորդը երիտասարդ եւ արեւոտ գրականութեան մը լաւագոյն ներկայացուցիչը կը ներկայանայ: Այս ըսել չէ անշուշտ, որ մէկին կամ միւսին քնարին վրայ ուրիշ գգայութիւններու լարեր չեն հնչուիր: (Այս վերջին երկու հատորներուն մասին չըսինք սակայն մեր ըսելիքը: Մեր տպաւորութիւնները, աւելի մանրամասն, պիտի տանք ուրիշ առթիւ, թերեւս մասնաւոր տետրակներով):

Վէպերէն յիշենք նախ Զ. Մ. Որբունիի Փորձը: Շարքի մը առաջին գիրքն է, որուն ընդհանուր վերնագիրն է Հալածուածները: Մեր նորագոյն գրականութեան մէջ չեմ յիշեր կարգացած ըլլալ յո-

ռետես, բայց իր ժամանակը յատկանշող նման գեղեցիկ դործ մը: Հակառակ Մաքսիմ Կորքիի, Բանայիա Սթրաթիի եւ նման հեղինակներու ստեղծագործութեան ազօտ մէկ արձագանգը ըլլալուն, երիտասարդ գրողը կրցեր է հաւատարակչութիւնը պահել գրքին մէկ ծայրէն մինչեւ: Փորձը լոյս տեսած է 1929ին: Ոչ միայն հալածական եւ թշուառ ընտանիքի մը պատմութիւնն է, այլ նաեւ անգործութենէ ծուլութիւն քալող, դժբախտ երիտասարդի մը հոգիին պատմութիւնն է: Երիտասարդ մը, որ ինկած է արդի ընկերային կեանքի յորձանքին մէջ, եւ որ կը մաքառի ինքնապահպանման եւ կորուստի կրկնակ ուժերու հարուածներուն դէմ: Երիտասարդ մը, որուն գառնացած հոգին ոչ միայն կը ճանչնայ աշխարհի անիրաւութիւնը, այլ այդ անիրաւութենէն ապաուելու միջոցներուն դիտակցութիւնն ալ ունի եւ կը զգայ: Անկումէ անկում, գողութիւն ընելու առաջին փորձէն յետոյ, անպաշտպան, թշուառ աղջկան մը ընելու առաջին փորձէն յետոյ, անպաշտպան, թշուառ աղջկան մը զրամապանակը գողնալով կը վերջանայ այս պատմութիւնը:

Իրապաշտ գրականութեան այս յաջող փորձէն յետոյ, կը սպասենք հեղինակին յաջորդական հատորներուն, որոնց մէջ, կը յուսանք, պիտի հեռանայ անիկա դարաւերջիկ երիտասարդին քայլերուն, դէպի վերջնական փճացում կամ վերապրում, աշխատանքի օդնութեամբ:

Ժամանակակից գրականութեան, ուրիչ խօսքով հայ ներկան լաւագոյն կերպով ներկայացնող վէպ մըն է նաեւ Փ. Մխքայէլեանի Արեւ, Արեւ...ը, (Մատենաշար «Յառաջ», թիւ 2): Հիւանդ երիտասարդի մը մաքառումն է կեանքի ու մահուան ճիրանները մէջ: Եթէ Ողբունիի փորձը ընտանիքի մը ողբերգութիւնն է, այս գիրքը երիտասարդի մը ողբերգութիւնն է: Գիրքը գրուած է հեւ ի հեւ չունչովը մէկու մը, որ արեւուն ճառագայթներուն պաշտամունքն ունի, մէկու մը, որ համբուած օրերու մէջ կը տեսնէ կեանքին գեղեցիկ կողմերը, մինչդեռ ինքը պատապարտուած է հիւանդանոցի մը մէջ դժոխային մերձաւորութիւնը:

Օմար Խայամի քառեակներու թարգմանութիւնը, ինչպէս նաեւ պարզական գրականութեան դանազան չքջաններու ուսումնասիրութիւնը կը պարունակ մեր աշխատակից Լեւոն Մեսրոպ: Չկրնանք գիտել սակայն, որ ան ի վիճակի է տալու երգիծական սեռին ալ իր գրական տուրքը: Զրոյց Պարսկահայ բարեկամիս հետ հատորը այդ գրականութեան առաջին փորձն է: Հատորը կը պարունակէ տասը հատուածներ, որոնցմէ առաջինը, այնքան սրամտօրէն կը պատմէ թէ ինչպէս երգիծարան կը դառնայ, ուրիչ խօսքով, ինչպէս կը մտնէ գրագիրն պարակդը: Միւս հատուածները կը ներկայացնեն մեր կեանքին դանազան երեւոյթները եւ դէմքերը: Անշուշտ բոլորն ալ հաւասար յաջողութեամբ գրի առնուած չեն: Բայց ամէնուն մէջն ալ կայ գեալի չափով, երգիծանք: Իր դէմքերը չա՞տ թափանցիկ են: Երգիծական գրականութիւնը չա՞տ աւելի դժուար է արդարացնել, քան միւս սեռերը, որովհետեւ երգիծողը պէտք է պահէ իր հաւասարակշռութիւնը, պէտք է բարձր մնայ սովորական, վիրաւորիչ ակնարկներէ, քննադատը ոչի արտայայտուէ, նուազ յարձակողական ըլլայ ու չի մտնէ ենթականերուն դատ անձնական

կեանքին ներս, հաշիւները չի մաքրէ եւ զգուշանայ տափակութիւններ ու մանաւանդ չատախօսութենէ: Լեւոն Մեսրոպ յոյս կը ներշնչէ, որ իր նոր փորձերը պիտի յօժեցնեն սեռին պահանջները:

ՏԻԿԻՆ ԻՍԿՈՒՀԻ ՄԻՆԱՍ
եղբօրաղջկան՝ փոբրիկ Սօֆիի հետ

Մեզի կը թուի թէ Տիկին Իսկուհի Մինասի նոր հատորը, Les Races fières... իր լաւագոյն արտադրութիւնն է: Արեւելեան եւ իտալական տեսարանները, դրս այնքան բարեխառն չեն տուած երբեք Clairs Obscurs ի եւ Vivre ի հեղինակը, եւ այնքան կենդանի ու դիւթական երանգներով նկարագրած, աւելի դերադանց թարգման մը դտած են այս անդամ Les Races fières... ի մէջ, ուր բանաստեղծին ներշնչումը կը մերթի վիպագիրին երեւակայութեան հետ,— երեւակայութիւն, սակայն, որ չի հաւատար իրականութեան, եւ որ ամէնէն եզական պարագաներուն մէջ իսկ, կը մնայ անհունօրէն բնական եւ մարդկային:

Հատորը կը կրէ պատմուածքներէն մէկուն վերնագիրը: Այդ կատորներէն երկուքը՝ Les Races fières... եւ Servitudes ... աւելի փոքր վէպեր կրնան նկատուիլ, քան ընդարձակ նորավէպեր: Առաջինը ուր կ'անցնի, ինչպէս չարժանաւորի ժպտալուն մը վրայ, վատորոյ, ուրկէ մը վրայ, վատորոյ, Բրինքիփոյլ եւ Գարբրիլ հռչակաւոր իտալական կղզիի գլխէն տարաններուն, իսլական սիրոյ դրուագ մը կը կազմէ: Հերոսներն են, ամուսնացած իսլամուհի մը, որ կը պատկանի նախապէս քրիստոնեայ՝ յետոյ յաղթանակի հեռանկարով իսլամացած տոհմի մը, եւ յոյն երիտասարդի մը, որոնք գիրար կը պաշտեն: Անկարելի է առանց կարդալու դաղափար մը կազմել Les Races fières...ի Servitudesի նիւթը բոլորովին տարբեր է: Երկու քոյրեր անդպին եւ խանդավառ անցքերուն վրայ:

կը սիրեն նոյն անձը, որ հօրը կողմէ իտալացի եւ մօրմէն ճարոնցի,

իր վրայ կը միացնէ այդ երկու խառնուրդ ցեղերու յատկանիշները. ասկէ զատ, զօդակինամոլ մըն է, եւ տեսակ մը խառնակ հաճոյք կը պգայ երկու աղջիկներուն հետ սիրային մտերմութիւն մշակելէ, մէյ մը մէկուն հակելով, մէյ մը միւսին, ուրկէ կը ծնի զժուար, անճկապին եղերերգական կացութիւն մը, որուն կնճռոտ հոգեբանութիւնը մեծ թափանցողութիւնով եւ նրբութեամբ կը վերլուծէ հեղինակը:

Car elle aura beaucoup aimé իրական դէպք մըն է, 110 տարի առաջ տեղի ունեցած: Օրիորդ Վերոնիքա Թընկըրեանի ծանօթ սիրարկածն է բումանացի իշխան՝ Քօսթաքի Կիքայի հետ (Պէյզատէ Քօսթաքի), սիրահարութիւն որ թէպէտ ամուսնութեան յանգած, ժամանակին մոլեռանդութեան հետեւանքով բռնի խզուած է, աղջկան պարագաներուն պնդումին վրայ, եւ իշխան Կիքա՝ Բարձրաշունչ Դրան հրամանով Ռումանիա աքսորուած է:

Այս դէպքը որ տեսենին ա՛յնքան աղմուկ հանած է, արեւելեան բազմաթիւ բանաստեղծներու, (մանաւանդ բարբար յոյն եւ բումանացի) նիւթ հայթայթած է: Նոյնիսկ ընդարձակ վէպ մըն ալ գրուած է վրան, չենք գիտեր նախապէս յունարէ՞ն թէ ռումաներէն, եւ որ յետոյ ֆրանսերէնի ալ թարգմանուած է: Վէպ՝ զոր այսօր գտնելը գրեթէ անկարելի է:

Եթէ չենք սխալիր Շաթօպրիանի քարտուղար կոմս որ Մարսէլլիս ալ իր արեւելեան յիշատակներուն մէջ ակնարկութիւն մը ըրած է Վերոնիքայի եւ Պէյզատէյի յարաբերութիւններուն:

Տիկին Իսկուհի Մինասի հատորէն յիշենք գլուխ Divin Orient, Libellules եւ Fleurs d'ombre. բայց այս պատմուածքներուն գեղեցկութեան թափանցելու համար կարդալու է գոնէ քրիստոս համայիւ բնագրին մէջ:

Արձակէ աւելի, պատա չափով գրուած քերթուածներու չարք մը կը ներկայացնէ Նիկողոս Սարաֆեանի 14ը: Գրքին տասնեւչորս քերթուածներուն համար չէ այս տիտղոսը: Երեւութական է առ: Նիւթը ամբողջական է, եւ 14ը ողկոյզումն է փրանսական մեծ յեղափոխութեան Յուլիս Տասնեւչորսին: Ամբոխին ուրախութեան եւ ցնծութեան խենթ չարժումներուն առջեւ, գրագէտը կը տեսնէ հայուն թափած արիւնը, որուն չոգիներուն մէջէն չի բարձրացաւ մեր եղբայրութեան, ազատութեան ու հաւասարութեան մեծ երգը: Դառնացած հոգիի մը երգն է ան, գրի առնուած մեծ ներշնչումով: Հեղինակին աչքին առջեւ եթէ կը գալարուին խենթ ուրախութիւններու պարերը, միւս կողմէ անիկա կ'ունենայ թափուած անմեղ արիւններուն տեսիլքը: Ահաւասիկ այդ արիւնն է, որ կարելի չէ, կարելի չէ չյիշել, կը գոչէ քերթողը մէկը միւսէն աւելի ուժգին արձագանգով մը: Սարաֆեանի լեզուն նոյնքան ուժգնութեան կը հասնի այս քերթուածին մէջ, գալարելով իր հոգին: Ամէն անգամ, որ Սարաֆեան ժուժկալ է իր ստեղծագործութեան մէջ, ու չի տրտնջուիր, աւելի կը յաջողի ու կենդանի կը գտնայ: Ապացոյց 14ը:

*) Այս հատորը, ինչպէս նաեւ Տիկ. Իսկուհի Մինասի նախկին գործերը կը ծախուին նաեւ մեր մօտ:

*) Mme **Iskouhi MINASSE**, Les Races fières..., un volume de 224 pages, chez Eugène Figuière, éditeur 166, Bd. Montparnasse. Paris. Prix : 15 frs.

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գրական Դիրքեր առ, օրկան Հայաստանի պրոլետարական գրողներու խմբակցութեան, թիւ 3 Մարտ 1932:

Նոյեմբեր, Գրական–գեղարուեստական, գրաքննադատական եւ քաղաքական–հասարակական հանդէս, օրկան ՀՍԽՀ Խորհրդային Գրողներու Միութեան, Ա. տարի, թիւ 1 Սեպտեմբեր 1932, Երեւան: Այս մեծ հանդէսը լոյս կը տեսնէ «Նոր–Ուղի» եւ «Գրական Դիրքորում» ամսագիրներուն վերածուելէն:

Երիտասարդ Հայուհի, ամսագիր, Հիմնադիր–Տնօրէն՝ տիկին Սիրան Սեպա, Պէյրութ, բաժանորդագրութիւն՝ Սուրիա եւ Լիբանան 2 ս. ո. տարեկան, Ամերիկա 2 տոլար, արտասահման 50 ֆրանք: Մաքր հետազօտութիւններ, Յակոբ Մանանդեան. հրատ. Մելքոնեան Ֆօնտ, Երեւան 1932:

Խորհրդային Արուեստ, հասարակական, քաղաքական, գեղարուեստական եւ մասսայական պատկերազարդ ամսագիր, օրկան ՀՍԽՀ Լուսժողկոմատի, պատասխանատու խմբագիր՝ Ազատ Վշտունի. տարի, թիւ 1, 2, 3, 4, 5, 6: Հասցէ՝ Երեւան՝ Գրողների Տուն:

Արագ, Տարեգիրք, Ա. Տարի, 1933, Պուքրէշ: Գինն՝ 200 լէյ, 30 ֆրանք, կամ 1 ու կէս տոլար:

Նոր Թօմարզա, պաշտօնաթերթ Թօմարզայի Միացեալ Ընկերութեան:

Խորհրդային Հայաստան, պաշտօնական օրկան Խորհ. Հայաստ. Կոմունիստական կուսակցութեան, Երեւան:

Արե՛ւ, Արե՛ւ... Փայլակ Միքայէլեան, վէպ. Մատենաշար «Ցառաջ» թիւ 2. փարիզ 1933:

Մեղեդիներ, Մեղեդիներ... (Հէքեաթ եւ բանաստեղծութիւն) հեղինակ՝ Շ. Նարդունի. տպ. փարիզ, 1933, գին՝ 15 ֆր. Մատենաշար «Ցառաջ», թիւ 1:

Երկունք, պաշտօնաթերթ Զ. Ո. Միութեան, ամ. սեպտ, խմբագիր՝ Շ. Նարդունի:

Վիշապը Հայկական գրքերուն մէջ, հեղինակ Յարութիւն Քիւրտեան, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1932, գին՝ 2 դուբլ. ֆր.:

Հայ եւ Արաբ Գեղարուեստի Յարաբերութիւնը (սկիզբէն մինչեւ ԺԳ. դար) հեղինակ՝ Յարութիւն Քիւրտեան, փարիզ, 1932, գին՝ 4 դուբլ. ֆր.:

Տաիդ Եւոլեան Քերթուածներ (1921—1931), հեղինակ՝ Գէորգ Կասմարենց, գեղապարզից՝ Մելքոն Քէշիշեան: Աթէնք, տպարան Նոր Օր. 1931, գին՝ 20 ֆրանք:

Զրույց Պարսկահայ Բարեկամիս հետ, *Լեւոն Մեսրոպ*, *Փարիզ*, 1933· *գին՝* 5 *ֆրանք*։

Փորձը (*Հալածուածները*), Ա· Գիրք· *Զ· Մ· Ոսքունի*, 1929 *Մարսիլիա*, *գին՝* 15 *ֆրանք*։

Սէր (*Բերթուածներ*) 1919—1933· *Վահան Թէքէեան*, *Փարիզ* 1933· *գին՝* 12 *ֆրանք*։

Արեւ-Անձրեւ (*Բերթուածներ*) 1930—1932, *Վահէ Վահեան*, *Պէյրութ* 1933· *գին՝* 15 *ֆրանք*։

Նայիրի Աշխարհ, *պատկերազարդ երկհատորեայ հրատարակութիւն*, *խմբագիր՝ Ս· Թորոսեան*, *Փարիզ*։

Օրերուն հետ (*Բերթուածներ*), *Արմէն Անոյշ*, 1933 *Պէյրութ*· *գին՝* 50 *ս· գ*։։

Լուրեր Բաղէէն, Գ· Գեղարքունի (*վէպ*), *Հրատ· Հրանտ-Սամուէլ Գրատան*, *Փարիզ* 1933· *գին՝* 10 *ֆրանք*։

14·— (*Բերթուած*), Նիկողոս Սարաֆեան, 1933 *Փարիզ*· *գին՝* 6 *ֆրանք*։

Կը յանձնարարենք մեր ընթերցողներուն բաժանորդագրուիլ ու կարդալ արտասահմանեան լաւագոյն հայատառերթերէն

Ա Ր Ա Ք Ս

անկախ շաբաթաթերթ

արտօնատէր-խմբագիր՝ Արամ Ստեփանեան

Բաժ· Եգիպտոս եւ Սուրիա տարեկան ե· դ· 30

Արտասահման ,, շիլին 8

Հասցէ՝ «**Arax**», 5, Rue Falak Pacha

Alexandrie, **Egypte**.

Եւրոպայի Հայկական Մեծագոյն Գրատունը

ԳՐԱՏՈՒՆ ՀՐԱՆՏ-ՍԱՄՈՒԷԼ

51, Rue Monsieur Le Prince, Paris (6e) Tél. Danton 88-65

Պալենց Գրատունը իրեն միացնելէ ետք, Հրանտ-Սամուէլ Գրատունը չորս տարիէ ի վեր մթերած է հայերէն եւ ֆրանսերէն ամէն կարգի գրքեր։ Իր յարաբերութեանց շնորհիւ, Հայաստանի եւ գաղութներու մէջ հրատարակուած բոլոր հրատարակութիւնները կը ստանայ օրը օրին։

Իր սեփական կազմատունը կը գոհացնէ ամէնէն դժուարահաճներն ալ։

Կը ստանձնէ տպագրական եւ հրատարակչական գործեր։

ՄՏԱԽՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ՓԱՐԻԶԻ ՄԷՋ

ԳՐԱԿԱՆ ԱԿՈՒՄԲ

— 1 9 3 2 —

Հոկտ· 9·— Փարիզի Գրական Ակումբին նախաձեռնութեամբ եւ մասնակցութեամբ Հայ Մշակութային բազմաթիւ Միութիւններու, տեղի ունեցաւ Հայ Մշակոյթի Օրուան տօնակատարութիւնը, Միութենական սրահին մէջ· բանախօսեցին պ· պ· Ա· Ա· Ահարոնեան եւ Ա· Զօպանեան։ Գեղարուեստական բաժինն իրենց մասնակցութիւնը կը բերէին հայ արուեստագէտներ եւ արուեստագիտուհիներ օր· օր· Հ· Թորոսեան, Տ· Զարաֆեան, տիարք Մ· Մաքսուտեան եւ Տ· Ալիքսանեան (թաւջութակ), խումբ մը դերասաններ ներկայացուցին Ց· Պարոնեանի «Պաղտասար Աղբար» կատակերգութենէն «Դատաստանական Խրհուրդ» անւսարանը։ Հանդէսին սկիզբը, ղոր բացաւ Գրական Ակումբին նախագահը, տեաք Ռ· Բերբերեան, կամերաս երգչախումբը երգեց քանի մը ընտրուած հայկական երգեր։ Նման հանդէսներ տեղի ունեցան նաեւ գաղութահայ ուրիշ կեդրոններու մէջ։

Նոյեմ· 12·— Հայրենիք ամսագրի տասնամեակը·— դասախօս՝ Ս· Վրացեան։

Նոյեմ· 19·— Հայկական դրամագիտութիւն, զեկոյց՝ Կ· Ց· Բասմաջեանէ։

Նոյեմ· 26·— Հինի եւ նորի հարցը արտասահմանեան հայ գրականութեան մէջ, զեկոյց՝ Ա· Յովհաննէսեան։

17 դեկտ·— Սրուանձտեանցի մահուան 40ամեակը· զեկոյց՝ Տ· Զէթունիէ։

— 1 9 3 3 —

7 Յունուար·— Շանթի նոր տրամը՝ Օշին Պայլ, զեկոյց՝ Կարօ Սասունիէ։

21 Յունուար·— Հին եւ նոր գրականութեան զուգահեռը՝ Հրաչ Զարդարեան։ Նոր զգայութիւնը արդի գրականութեան մէջ՝ Ռաֆայէլ Զարդարեան։

4 Փետրուար·— Տիգրան Չէօկիւրեան, զեկոյց՝ Օհան Կարօէ։

25 Փետրուար·— Սարվաղեանի «Տարերքի Ընդվզումը», զեկոյց՝ Ա· Յովհաննէսեան։

1 Ապրիլ·— Համաշխարհային ֆոսը եւ աշխատաւոր զանգուածները· զեկոյց՝ Ա· Զամալեանէ։

22 Ապրիլ·— Տիկին Սիրանոյշ, զեկոյց՝ Ա· Շահխաթունիէ։

7 Մայիս·— Գրական երեկոն նուիրուած է Գրական Ակումբի հիմնադիր եւ անդամ ողբացեալ Օհան Կարոյի յիշատակին։

13 Մայիս·— Հայաստանի ներկայ տնտեսական դրութիւնը, զեկոյց՝ Ս· Վրացեանէ։

20 Մայիս·— Մ· Զարիփեան եւ անոր ստեղծագործութիւնը, զեկոյց՝ Ա· Զամալեանէ։

3 Յունիս·— Հայ տառերու ձեւափոխումը, զեկոյց՝ Հ· Վ· Հացունիէ։

7 Հոկտ·— Հայ Մշակոյթին այս երկրորդ հանդէսը, նուիրուած բացառապէս Հայ երաժշտութեան, եղանակին յաջող հանդէսն էր։ Բազմաթիւ հայ արուեստագէտներ մասնակցեցան տօնակատարութեան։

Զ· Ո· ՄԻՈՒԹԻՒՆ

— 1 9 3 3 —

Փետրուար 1·— Ծննդատուրքիւն Մեծն Տիգրանի պատերազմներուն եւ բարեգործութեան:

Փետրուար 15·— *Ընթերցում յարական Ռուսիոյ գիւանաթղթերուն՝* Թուրքիոյ Հայոց շարժումներուն մասին:

Փետրուար 23·— Խափչիկներու սեռային հարցը:

Մարտ 30·— Արդի տագնապը, պատճառները եւ դարմանը: *Դասախօս՝ Ա. Խանէմանեան:*

Ապրիլ 6·— Սեռային կեանքի զանազան երեւոյթներ, *դասախօս՝ Շ. Նարդունի:*

Ապրիլ 13·— Մեր նոր սերունդին հոգեբանական գիծերը· *զեկոյց՝ Ա. Գարիկեանէ:*

ՍԵՒՐԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

— 1 9 3 3 —

Փետր. 5·— Հայկական դրամագիտութիւնը· *դասախօս՝ Բասմաջեան:*

Մարտ 12·— Հայաստանի բարեխաղրութիւնը, *դասախօս՝ Զաւրիկ Խանզադեան:*

Ապրիլ 2·— Հայ ազգին ծագումը, *դասախօս՝ Հայր Սահակ Տէր Մովսէսեան:*

Ապրիլ 30·— Պարսից եւ Յունաց ազդեցութիւնը Հայոց վրայ, *դասախօս՝ Հայր Սահակ Տէր Մովսէսեան,* եւ Սաւառնակը իբրեւ յարձակողական գործիք, *դասախօս՝ Վ. Անդրէասեան:*

Մայիս 21·— Պատմութիւն Հայ տարազի, *դասախօս՝ Հ. Վարդան Վ. Հայկունի:*

ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

— 1 9 3 2 —

Նոյեմբեր 26·— Հայոց գեղարուեստական գործունէութիւնը Իկոնիոյ եւ Պուրսոյ սուլթաններուն իշխանութեան տակ, *ֆրանսերէնով դասախօսութիւն՝ Արմենակ պէյ Սաքըզեանի կողմէ:*

Մայիս 26·— Հայ տաճարու Մեսրոպեան հնչիւններու ճշտումը, *բանախօս՝ Հ. Վարդան Վ. Հայկունի:*

ԱՆՑՈՒԴԱՐՁՆԵՐ

ԽՈՐԷՆ ԱՐՔ· ՄՈՒՐԱՏԲԵԿԵԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆ· ՀԱՅՈՑ

1932 Նոյեմբեր 12ին Ազգ· եկեղեցական ժողովը էջմիածնի մէջ, ընտրեց Խորէն Արք· Մուրատբէկեանը կաթողիկոս ամենայն Հայոց: Նոյն օրը ընտրուեցաւ նաեւ Հոգեւոր Խորհուրդը, հետեւեալ անդամներով· Բազարաս Արք· Վարդապետեան, Գարեգին Ա.ք· Յովսէփեան եւ Գէորգ Արք· Զորէքճեան: Խորհուրդին օգնականներն են՝ Տ· Թադէոս եւ Տ· Տիրայր Ծ· վարդապետները: Իսկ էջմիածնի վանական վարչութիւնը կը կազմեն Տ· Սահակ եւ Տ· Թադէոս Ծ· վարդապետները:

Ամենայն Հայոց նորընտիր կաթողիկոսը, Խորէն Արքեպիսկ· Մուրատբէկեան, ծնած է Թիֆլիս, 1873ին: Աւարտած է Ներսէսեան վարժարանը, Գէորգեան ճեմարանը եւ Մոսկուայի համալսարանը: 1910ին եպիսկ· ձեռնադրուած է Իմմիրլեան կաթողիկոսի ձեռքով: Բացի ուրիշ պաշտօններէ, տասը տարի վարած է Երեւանի առաջնորդութիւնը: 1923էն, տակաւին Գէորգ Ե· կաթողիկոսի կենդանութեան, Տեղակալ կարգուած էր եւ մնաց այդ պատասխանատու պաշտօնին մէջ մինչեւ իր կաթողիկոս ընտրուիլը:

Էջմիածնի կաթողիկոսութեան ուղղակի ենթակայ են հետեւեալ թեմերը:

Արարատեան, Շիրակ, Սիւնիք, Վրաստան, Գաղու, Գանձակ, Ղարաբաղ, Հիւս· Կովկաս եւ Աստրախան, Նոր Նախիջեւան, Ռոմանիա, Պեսարապիա, Պարսկա–Հնդկաստան, Ամերիկայի, Եւրոպա, Փարիզ, Լոնտոն, Մանչեսթր, Մարսիլիա, Յունաստան, Թրակիա, Իրաք, Պուլկարիա եւ Պրազիլիա:

ՓԱՐԻԶԻ ՄԵԿ ՏԱՐՈՒԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

Փարիզի ոստիկանական տեսչութեան պատրաստած մէկ վիճակագրութեան համաձայն, անտեսական տագնապին պատճառով նուազած են ճամբորդութիւնները: Այսպէս Փարիզ այցելած են անցեալ տարի 178,173 Ֆրանսացիներ, 58,644 օտարականներ, 1931ին՝ 199,643 Ֆրանսացի եւ 74,518 օտարական: Ճամբորդներու նուազման պատճառով, տագնապի մատնուած են պանդոկապետները: Պանդոկապետներու այս տագնապը տարածուեցաւ չուտով Սէնի ամբողջ նահանգին մէջ, ուր պանդոկներու թիւը ներկայիս իջած է մինչեւ 31,161, այսինքն 1568 պանդոկ պակաս 1931 տարուան վրայ:

Աւելցած են սինէմաներու թիւը: 1920ին Փարիզի մէջ բացուած էին 509 սինէմաներ, 1932ին՝ 641: Անցեալ տարուան ընթացքին բացուած են 30 նոր սինէմաներ:

Դարձեալ նոյն տարուան ընթացքին Փարիզի մէջ տրուած են 5910 պարահանդէսներ եւ նուագահանդէսներ (202 նուագատուներու կողմէ):

Տաղնապին հետ խնդիրն ալ չատցած են։ 1932ին՝ յիմարանոց ղրկուած են 5311 հոգի, 1931ին՝ 5138 հոգի։ 1932ին անձնասպան եղած են 2954 հոգի, 1931ին՝ 2010 հոգի։

Տնտեսական տագնապի նոյն տարուան ընթացքին չատցած են... որսորդութիւն ընել ուզողները։ Արդարեւ 1932ին 17,433 հոգի դիմում կատարեցին որսորդի արտօնագիր ստանալու համար։

Նոյն վիճակագրութեան համաձայն, ներկայիս Փարիզի մէջ կը սպասարկեն 27,489 կառքեր, որոնց 1,897ը հանրակառք (օթոպիւս) եւ 2,598ը ելեկտրաքարշ (թրամվէյ)։ Ինքնաշարժ վարելու համար արտօնագիր խնդրողներուն թիւը 1932ին իջաւ 90,918ի, 1931ին 101,731 էր։ Անցեալ տարի ինքնաշարժ վարելու արտօնագիր ստացան 5,645 կիներ, իսկ մերժուեցան 5,602 կիներ։

Ձամբու արկածներու պատկերը հետեւեալն է.— 494 հոգի մեռած, 3,655 հոգի վիրաւոր։

36,179 ՄՆԱՆԿՈՒԹԻՒՆ՝ 3 ՏԱՐՈՒԱՆ ԵՒ 4 ԱՄՍՈՒԱՆ ՄԷՋ

Վիճակագրութեան մը համաձայն, 1930ին 6252 ֆրանսացի աւելորդականներ անանկացած են. այսինքն ամիսը 521 հոգի։

1931ին անանկացած էին 7224 հոգի,— ամիսը 602։

1932ին՝ 9012 հոգի,— ամիսը 751 հոգի։

1933ին կացութիւնը աւելի ծանրացած էր։

Այսպէս, յունուարին անանկացած էին 794 հոգի, փետրուարին՝ 773, մարտին՝ 913, ապրիլին՝ 738։ Այսինքն, չորս ամսուան մէջ 3218 անանկութիւն։

Մեւնոյն ժամանակաշրջանին, տեղի ունեցած են 11,173 դատական հաշուեյարդարներ։ Ինչ որ ուղղակի եւ անուղղակի անանկութեանց գումարը կը հասցնէ 37,197ի։

ԿԸ ԾՆԻՆ ՈՒ ԿԸ ՄԵՌՆԻՆ

Հարիւր մարդ կը ծնի ամէն մէկ վայրկեան, որ կ'անցնի։ Իւրաքանչիւր օր 145 հազար մարդ կը ծնի եւ 90 հազար մարդ կը մեռնի։

Այս հաշիւով, ամէն օր երկրի վրայ կ'աւելնայ 60,000 հոգի։ Ամէն տարի երկրագունտին վրայ կ'աւելնայ 52 միլիոններով նոր կայսրութիւն մը, մինչ մահը այդ թիւը կը պակասեցնէ մինչեւ 42 միլիոն։ Բայց տարին 20 միլիոն յաւելում մը կ'ըլլայ երկրի բնակչութեան վրայ։

Մարդկային բնակչութիւնը 1910ին կը հասնէր 1600 միլիոնի։ 1930ին հասած էր երկու միլիառի։ Ասիոյ բնակչութիւնն է ներկայիս 1,050 միլիոն, Եւրոպայինը՝ 550 միլիոն, Ամերիկայինը՝ 230 միլիոն, Աֆրիկէինը՝ 164 միլիոն, Աւստրալիայինը՝ 9 միլիոն։

Այս ընթացքով, 1966 թուին երկրի բնակչութիւնը պիտի ըլլայ 3 միլիառ, իսկ 2075 թուին 10 միլիառ։

ՅՕԲԵԼԵԱՆՆԵՐ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆԻ ՄԱՀՈՒԱՆ 25 ԱՄԵԱԿԸ

Անցեալ պրակին մէջ կը պատկանի Եղիա Տէմիրճիպաշեանի մահուան 25 ամեակը լրացաւ անցեալ տարի։ Գրական ինքնատիպ անհատականութիւն մըն էր, որ նախ քան գրական գործեր ներկայացնելը, հրապարակագրութիւն ըրաւ։ Իր յարափոփոխ նկարագրին ու սրամտութիւններուն արդիւնքն է, բազմաթիւ ծաղրերն

Զապէլ Սկիւտարի ձեմարանը կ'աւարտէ 17 տարեկանին։ Դեռ նոր չորհանաւարտ՝ կը հիմնէ «Ազգանուէր Հայուհեաց» ընկերութիւնը։ 1882ին կ'ամուսնանայ Պ. Տօնէլեանի հետ եւ կը ճամբորդեն Պրուսա, Պելճիք, ու Անգլիա։ Այդ ճամբորդութիւնը այն օգտակարութիւնը ունեցած է, որ մեր դաւառի ժողովուրդի կեանքին, կենցաղին, սովորութիւններուն լայն չափերով ծանօթացած է Տիկին Սիպիլ։ Բացի այդ, ժողովուրդին ամէն տեղ բացատրած է ուսման նշանակութիւնն ու կարեւորութիւնը եւ պատճառ դարձած, որ «Ազգանուէր»ի մասնաճիւղեր բացուին դաւառներու մէջ։

Տիկին Սիպիլ Անգլիա դանուած միջոցին առանձնած է տեղւոյն վարժարանին խնամակալութիւնը։ 1889ին վախճանած է Պոլիս։ Հոն կը սկսի իր ուսուցչական, գրական գործունէութիւնը, դաստիարակութեան հեղինակութիւնը։ Ան դասախօսած է Սաքըզ Ագաճի՝ «Համազգեաց» վարժարանը, «Կեդրոնական»ի մէջ եւ մանաւանդ երկար տարիներ «Եսայեան» վարժարանը։

Այդ առիւներէն կը մեռնի Տիկին Զապէլի ամուսինը, Պ. Տօնէլեան եւ 1901ին կ'ամուսնանայ Հրանդ Ասատուրի հետ, որ դարձաւ Տիկին Զապէլի անձնուէր լծակիցը՝ գրական, մանկավարժական ասպարէզին մէջ։

Հասորով հրատարակեց երեք գործեր. Աղջկան մը սիրտը 1891ին, Յոլճեր 1902ին եւ Կնոջ հոգիներ 1927ին։ Աշխատակցած է բազմաթիւ հայ թերթերու, Արեւելքին, Մասիսին, Ծաղիկին, Բիւզանդիոնին եւ Ազատամարտին։ Գալով իր թանգագրանիներուն եւ գրականութեան հասորներուն, անոնք ծանօթ են գրեթէ բոլոր գպրոցականներուն։ Տիկին Սիպիլ վարպետ թարգմանող մըն է նաեւ. վիններէն, Լը Բօնդ որ Լիլլն, Վեռլէնէն, Սամէնէն, Գոլիէէն, Թէոֆիլ Գոթիէէն ու Ֆրանսայի նորագոյն բանաստեղծներէն կատարած իր ընտիր թարգմանութիւններով պիտի կրնար կազմել դեղեցիկ հատոր մը։

Սիպիլ աշխարհաբարի առաջին վարպետներէն մէկը եղած է, եւ իր բանաստեղծութիւնը կը կրէ մեր մէջ հազուագիւտ դարձած արուեստագէտի խղճամտութիւն մը։

ՈՒԹՍՈՒՆԱՄԵԱԿ՝ ՎԱՍԵՄ. Տ. Գ. ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆԻ

«Կեանք եւ Արուեստ»ի 1933ի հատորը լոյս ընծայեր էինք արդէն, երբ Փարիզի մէջ նախաձեռնութիւնն ունեցան մեծարանքի թէյասեղանով մը պատուելու Վասեմ. Գ. Նորատունկեանի ծննդեան ութսունամեակը։ Ծնած է 1852 նոյեմ. 6ին Կ. Պոլիս, Սկիւտար։ Նախնական կրթութիւնը տանը մէջ ստանալէ յետոյ, աւարտած է Գատըքէօյի Ֆրանս. դիշերօթիկ Լիսէին ընթացքը եւ 1869ին մտած է առեւտրական ասպարէզին մէջ։ Արտաքին Գործոց Նախարարութեան արձանագրութեանց, յետոյ թղթակցութեանց դիւանի մէջ պաշտօնավարելէ յետոյ, մեկնած է Փարիզ, հետեւած է իրաւաբանական Համալսարանին, ինչպէս նաեւ Սորպոնի Բազաք. Գիտութեանց վարժարանին դասախօսութեանց։ Պոլիս վերադարձին եւ անկէ յետոյ մինչեւ ընդհ. պատերազմ, չուրջ վաթսուն տարիներ,

Թուրքիոյ քաղաքական-դիւանագիտական, ինչպէս նաեւ ազգային-հանրային կեանքի մէջ ունեցեր է երկարամեայ գործունէութիւն մը։ Վասեմ. Տ. Գ. Նորատունկեան Փրանս. Պատուոյ Լեգէոնի հրամանատար է, ունի եւրոպական գրեթէ բոլոր պետութեանց բարձրագոյն պատուանշանները, եւ կ'անդամակցի Միջազգային Իրաւունքի կառաւարն, ինչպէս նաեւ Միջազգային Դիւանագիտական Ակադեմիային։

1897—1903ին յաջորդաբար լոյս ընծայած է Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman, (Paris, lib. Cotillon) չորս հրատարակ հատորները, որոնցմով կը ծանօթացնէ օսմ. պետութեան հին ժամանակներէ սկսեալ կնքած դաշնագիրները, գործ՝ որ գնահատած է Ֆրանսական Ակադեմիային։

Իր մասին երկարօրէն խօսած ենք Մեր Տարեցոյցին մէջ, Բ. Տարի, 1911, էջ 141—147։

ՓԱՌԱՍՆԱՄԵԱԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ՅԱԿՈԲ ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ

Հոկտեմբերին լրացաւ ժողովրդական բանաստեղծ Յակոբ Յակոբեանի գրական գործունէութեան քառասնամեակը։

Բազուկ, գրական ասպարէզ մտաւ երբ դեռ 20 տարեկան էր։ Եւ ալեզարդ իր օրերուն մէջ, դեռ այսօր, չի դադրիր արտադրելէ։ Վերջին տասը տարուան ընթացքին սկսած է երգել «բոլշեւիկ» Հայաստանը, որուն նուիրած իր պոէմներէն յիշենք Բոլշեւիկ է, Շիրկանալը, Վոլխովստրոյ, Ռիոնգէս, Ջորագէս, Լէնինեական տէֆտիլ փաբրիկան, Ստեփանակերտի մետաֆագործարանը։ Իրեւ կոմունիստ գերթող, գրած է հետեւեալ պոէմները.— Բաղաֆ, Մայիսեան ապստամբութիւնը Հայաստանում, Լէնինգրատի պոէմ։ Յակոբեանի քառասնամեակին առթիւ Ազբբէջանի Պետական Հրատարակչականը ձեռնարկած է ժողովածուի մը հրատարակութեան։ Այդ ժողովածուին մէջ, որ պիտի կոչուի Ենի Սապահ, պիտի ամփոփուին բանաստեղծին լաւագոյն կտորներուն թարգմանութիւնները։ Հայաստանի մէջ ալ տպագրութեան յանձնուած է Յակոբեանի գործերուն երկրորդ հատորը։ Գեղերացիա հրատարակչականի գործերուն երկրորդ հատորը։ Գեղերացիա հրատարակչականն ընկերութիւնն ալ իր կարգին լոյս կ'ընծայէ վերջերէն ժողովածու մը։ Միւս կողմէ Մ. Միլի (Ինդիա) թարգմանութեամբ, պիտի հրատարակուի նաեւ Ֆրանսերէն ժողովածու մը։

Հ. ԹՈՐՈՍԵԱՆԻ ՓԱՀԱՆԱՅՈՒԹԵԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԸ

Վենետիկի մէջ տօնուած է Յարհ. Վ. Թորոսեանի քահանայութեան վիսնամեայ յոբելեանը։

Հ. Թորոսեան, որուն չահեկան մէկ յօդուածը լոյս ընծայեց «Կեանք եւ Արուեստ» իր առաջին հատորին մէջ, դիտէ լաւիներէն, սասերէն, գերմաներէն, ֆրանսերէն եւ իտալերէն։ Քանի մը անգամ վարած է Բազմավէպի խմբագրութիւնը։ Թարգմանած է բանասի-

բական երկեր եւ առօրեագրած մասնագրական, բանասիրական յօդուածներ։ Եղած է անօրէն Գասըզիւղի Մխիթարեան, Մխլանի Մուրատ Ռափայէլեան վարժարաններուն։ Ներկայիս Փարիզի Մուրատեան վարժարանի մեծաւորն է։ Հ. Թորոսեան արդիւնաւոր գործունէութիւն մը ունեցեր է։

ԵՐԱԺԻՇՏ Ն. ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ

Ապրիլ 13ին Լէնինգրատի մէջ, Հայաստանի խորհրդային երաժիշտներու միութեան նախաձեռնութեամբ, յուղարկաւորեցաւ Նիկողայոս Տիգրանեանի։

Տիգրանեան ծնած է Լէնինգրատի մէջ 1856ին։ Տաղանդաւոր արուեստագէտը լինը տարիքին մէջ կը վարակուի ծաղկախտով եւ կը դիտուի իր աչքերուն լոյսէն։ Հայրը, Թադէոս, 1873ին զայն կը տանի Վիէննա եւ կը յանձնէ կայսերու վարժարանին մէջ։ Տիգրանեան կը սկսի երաժշտական կրթութիւն հետեւելով ֆրոֆէսէօր Շէնիրի։ Եօթը տարի մնալով Վիէննա, կը վերադառնայ իր ծննդավայրը։ 1894ին կը մեկնի Պետերբուրգ, հետեւելու երգահանութեան, աշակերտելով վրօֆ. Սոլովիովի։

Ն. Տիգրանեան մեծ դեր խաղացած է մեր գաւնակի ստեղծագործութեանց մէջ։ Կէս դար չարունակ եւ յամառօրէն արեւելեան ժողովուրդներու գերադասօրէն լաւագոյն մեղոտիներէն հիւսեր է գաւնակի մնայուն գործեր։ Իր առաջին աշխատութիւնը, Անդրկովկասեան ժողովրդական երգեր ու պարեր, արժանացաւ ոչ միայն ռուս, այլ եւ արտասահմանի ծանօթ երաժշտագէտներու գովասանքին։ Իր գրչին կը պատկանի բազմաթիւ մուղամներու եւ մեղեդիներու մշակումը արեւելեան ինքնատիպ ներդաշնակութեամբ մը։ Իր ստեղծագործութեանց յատկանիշը կը կազմեն պարզութիւնը եւ անկեղծութիւնը։

Նիկողայոս Տիգրանեանի յիսնամեայ յոբելեանին առթիւ, Խորհրդային Հայաստանի կեդր. Գործադիր Կոմիտէն, գնահատելով անոր երաժշտական գործունէութիւնը, կ'որոշէ,

1. Վաստակաւոր երաժշտագէտ Նիկողայոս Տիգրանեանի տալ ժողովրդական երաժշտագէտի կոչում.

2. Լէնինգրատի երաժշտական պլրոցը կոչել Նիկողայոս Տիգրանեան անունով.

3. Առաջարկել Լուսժողկոմատին, պետական հաշուով Ն. Տիգրանեանը ղրկել օղափոխութեան եւ տալ պատշաճ նիւթական օգնութիւն։

4. Յանձնարարել Պետհրատին, հրատարակելու Ն. Տիգրանեանի երաժշտական երկերու ժողովածուն։

— Ապրիլ 15ին Մոսկուայի մէջ մօնուած է ՄԱՐԻԵՏԱ ՇԱՀԻՆԵԱՆի գրական գործունէութեան երեսնամեայ յոբելեանը։ Անիկա հեղինակն է, Հիդրոցեմնդալ անունով ընդարձակ վէպի մը, որ բարձր գնահատութեան արժանացաւ։

ՇԻՐՎԱՆԶԱԴԻՒ 75–ԱՄԵԱԿԸ

1933 ապրիլին վերջացաւ յայտնի գրող Շիրվանզադէի ծննդեան հօթանասուն եւ հնգամեակը։ Ալեքսրդ վիպասանի եւ թատերագրի 75ամեակը մեծ խանդավառութեամբ տօնուեցաւ Երեւանի մէջ։ Այս առթիւ Երեւանի Մաքսիմ Կօրքիի անուան հասարակական բանուորական թատրոնը բեմադրեց յոբելեարին Զար Ոգի թատերգութիւնը յունիս 8ին։

Երկրորդ արարուածէն յետոյ, բուռն ծափահարութիւններուն տակ Շիրվանզադէի բեմ բարձրացաւ։ Ռէժիսէօր Լեւոն Քալանթարը ողջունեց Շիրվանզադէի 75ամեակը։ Ողջոյնի խօսք ըսաւ նաեւ Դրամատուրգ Սիմոնեանը, ի միջի այլոց չեշտելով, որ ան չի գնաց Բաֆֆիի եւ Գամառ–Քաթիպայի գրական ուղիէն, այլ մեր գրականութեան մէջ հանդիսացաւ առաջին հիմնադիրը իրապաշտական վէպի եւ թատերգութեան։

Յոբելեարը հետեւեալ կերպով պատասխանեց. «Ես ապրում եմ երեք քառորդ դար, եւ ուզում եմ դեռ երկար ապրել, որովհետեւ ամէն մի նոր քար, որ դրւում է մի ուրիշ քարի վրայ եւ բարձրանում են չէնքերը Խորհրդային Միութեան մէջ, ինձ անհունապէս ոգեւորում են, ես ուզում եմ իմ աչքով տեսնել սոցիալիզմի կառուցում յաղթանակը, այս բոլորն ինձ վրայ գնում են ծանր պարտականութիւններ, գրական պարտականութիւններ։ Այժմ ես ձեռնարկել եմ մի մեծ վէպի եւ ուզում եմ այդ վէպը հասցնել մինչեւ մեր օրերը եւ նկարագրել այժմեան վիճակը։ Ես յոյս ունեմ, որ կը յաջողւի ինձ այդ անել»։

ՌՈՒՍԱՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆԻ 75ԱՄԵԱԿԸ

1934 Յունուար 27ին կը լրանայ ռուսահայ թատրոնի 75ամեակը։ Ռուսահայ թատրոնի սկզբնաւորութիւնը պէտք է ընդունիլ այն ներկայացումը, որ տեղի է ունեցեր Մոսկուայի մէջ, 1859 Յունուար 27ին։ Այդ օրը բեմադրուեր է «Արխատակէս» ողբերգութիւնը եւ «Վայ իմ կորած յիսուն ոսկին» վոտվիլը։ Ճիշտ է, այդ ներկայացումը եղեր է իրրեւ սիրողներու ներկայացում, բայց եւ այնպէս առթի է տուեր, որպէսզի Թիֆլիսի մէջ ալ, թէեւ աւելի ուշ, 1859 թուականին տեղի ունենան չարք մը ներկայացումներ։ Ռուսահայ թատրոնի թէ 35 ամեակի (1893թ.) եւ թէ 50ամեակի (1908թ.) տօնակատարութիւններու ժամանակ վիճաբանութիւններ են տեղի ունեցեր, թէ այդ յոբելեանները տօնուեր են մէկ տարի առաջ, այլեւս պէտքն ընդուներ են ոչ թէ 1859ը այլ՝ 1898 թուականը։

ՍԱՀԱԿ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ 30ԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԸ

Յունիս 18ին Անթիլիասի մէջ տեղի ունեցաւ Կիլիկիոյ Սահակ Բ. կաթողիկոսին 30ամեայ յոբելեանը։ Առաւօն կանուխէն խառնիխուռն բազմութիւն մը լեցուած էր կաթողիկոսարանի եկեղեցին եւ շրջափակը։ Հանդիսաւոր արարողութիւններ տեղի ունեցան։ Կէսօրէ

վերջ, տեղի ունեցաւ պաշտօնական ընդունելութիւն մը։ Ներկայ էին Լիբանանի Հանրապետութեան նախագահ Պ. Շարլ Տէպպաս, իր անձնական քարտուղարը Էմիր Ֆահդ Շէհապ, մարզպանի ներկայացուցիչ հարիւրապետ Ռօ, Լիբանանի պատուիրակ Պ. Փուշօն, մաքսային ընդհանուր քննիչ պրն. Կամպօ, ծովակալ Ժուպէռի եւ ընդհանուր հրամանատարի ներկայացուցիչները, նախկին վարչապետ Հաղիպ փաշա Սաաս, Ազգերու Դաշնակցութեան ներկայացուցիչ Պ. Պիւրնիէ, Լիբանանի ատենապետ Իզզէտտին պէյ Օմարի, Լիբանանի կառավարիչ Ահմէտ պէյ Պէրճավի, ձիւնիի զայմագամը, Մարօնի պատրիարքի փոխանորդը եւ չորս եկեղեցականներ, յոյն օրթոտոքս եպիսկոպոսներ, հրեայ ազգային ժողովի նախագահը մահնասուր պատուիրակութեան մը ընկերակցութեամբ, Անթիլիասի երեւելիները եւ ազգային պաշտօնական մարմիններու ներկայացուցիչներ։ Լիբանանի հայութեան կողմէ Քաղաքական ժողովի ատենապետ Տօքթ. Յ. Թօփճեան կարդաց ուղերձ մը, որմէ վերջ հանրապետութեան նախագահը ոտքի ելլելով եւ խօսքը ուղղելով ծերունի հայրապետին, ըսաւ.

— Ձեր Ս. Օծութեան կը նուիրեմ Լիբանանի առաջին կարգի պատուանշանը, որովհետեւ դուք ձեր ազգին եւ համայնքին երկար տարիներ անձնուիրաբար ծառայած էք եւ ձեր ժողովուրդին հանդէպ Լիբանանցիներու սէրն ու գուրգուրանքը ապահոված։

Ամէնէն վերջ, Աթոռակից Բարձր Աբք. կարդաց ուղերձ մը եւ շնորհակալութիւն յայտնեց տեղական ու հովանաւոր իշխանութեանց։

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑԻ ՄԱՀՈՒԱՆ 25ԱՄԵԱԿԸ

1933 Յունիս 25 վերջացաւ Միսաք Մեծարենցի մահուան 25-ամեակը։ Հազիւ 23 տարեկան էր երբ փակեց աչքերը։ Իր կենդանութեան երկու հատորներու մէջ ամփոփեց իր քերթուածներուն մեծ մասը։ Ո՞վ չի ճանչնար Ծիածանը եւ Նոր Տաղերը։ Ծնած էր Բինկեան 1885ին եւ հոն ըրած իր զրական առաջին փորձերը։ Իր ծնողքին հետ Պոլիս հաստատուելով, կեդրոնական վարժարանի մէջ է, որ առաջին անգամ իր մէջ կը յայտնաւի բանաստեղծը։ Դպրոցը կէս կը թողու, որովհետեւ թոքախտի միքրոպը բոյն դրած էր իր նեբսը։ Երկու տարի կը կռուի անողոք հիւանդութեան դէմ, եւ 1908 Յուլիս 5ին բոցի մը պէս կը մարի, Օամ. Սահմանադրութենէն քիչ առաջ։ Միսաք Մեծարենց հայ քաղաքականութեան բերաւ ներշնչումի նոր տարրեր։ Գաւառն էր, որ կը յայտնուէր իր քերթուածներուն մէջ, առանց արուեստականութեան։ Անիկա զարձաւ զրական ղէպքի մը ռահվիրան, որուն ներկայացուցիչները, աւելի երէց, արդէն կը ճանչնային զրականութեան ուրիչ մարզերու մէջ։ Հանդ մըն է անոր առեղծագործութիւնը որուն մօտեցող ամէն խուզարկու, հարուստ եւ լեցուն հունձք մը կ'ունենայ։

Մեծարենց մեր բնութենապաշտ լաւագոյն քերթողը կը ներկայանար։

ՓՐՈՖ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՅՈՒԲԵԼԵԱՆԸ

Հայաստանի վիճակն աշխատաւորներու ճիւղը որոշած է տօնել համալսարանի պատմիսօն փրոֆ. Հրաչեայ Աճառեանի ուսուցչական եւ գիտական գործունէութեան քառասնամեակը։

Յոբելեանը տեղի պիտի ունենայ յունիսի վերջերը։ Հրաւիրուած է մասնակցելու նաեւ ֆրանսացի յայտնի բանասէր փրոֆ. Մէյէ, որ Աճառեանի մտերիմն է եւ անոր վրայ հետազոտներէն մէկը։

Փրոֆ. Աճառեան բնիկ Սամաթիացի է։ Իր նախնական կրթութիւնը ստացած է տեղին ազգ. վարժարանին մէջ, իսկ երկրորդականը՝ կեդրոնականի մէջ։ Ունի բազմաթիւ արժէքաւոր գործեր, իսկ իր արմատական բառարանը իր տեսակին մէջ միակն է ամբողջ աշխարհի մէջ։

Ներկայիս 55 տարեկան է եւ մեծ ոգեւորութեամբ կը շարունակէ իր աշխատանքները, գործակցութեամբ իր հետազօտած մէկ աշակերտին, որ օժտուած է բանասիրական բոլոր յատկութիւններով։

Փրոֆ. Աճառեան մտադրած է իր բառարանին վերջին հատորին մէջ հրատարակել լուսանկարները Սամաթիոյ եւ կեդրոնականի իր ուսուցիչներուն.— Ձիւյէրճեան, Կիւրճեան, Յակոր Գուրդէն եւ այլն։ Այս առթիւ պիտի հրատարակէ նաեւ լուսանկարը իր հանդուցեալ ուսուցիչ-բարեկամին՝ զէրման յայտնի հայագէտ Հիւլիւմանի, որ այնքան բարձր կը գնահատէր իր գործերուն արժէքը։

ՖԵՐՏՈՒՍԻՒ ԾՆՆԴԵԱՆ ՀԱԶԱՐԱՄԵԱԿԸ

Անցեալ տարի պարսիկ կառավարութիւնը պաշտօնապէս յայտարեց, թէ հանճարեղ բանաստեղծ եւ հայրենասէր պատմաբան տարարեց, Ֆերտուսիի ծննդեան հազարամեակը կը Աբօլ Գասըմ Մանսուր—Ֆերտուսիի ծննդեան հազարամեակը կը 1932ին, ծնած ըլլալով 932 թուին։ Թուրիզի Հայոց Կուլլրանար տուրական Միութիւնը առաջինը եղաւ, որ տալիս 9ին կազմակերպեց զրական-գեղարուեստական երեկոյթ մը։

Ֆերտուսիի անմահ ստեղծագործութիւնն է Շահնամէն. բանաստեղծն ինքն ալ զուշակեր էր անոր արժէքը, երբ կը զրէր հետեւեալ տողերը.

Վերջացաւ գործս ձիգ տարիների,
Ես աշխարհի մէջ անուն հանեցի։
Ով կ'ապրի խելքով, կեղտանի հոգով
Կ'ընդունէ նրան հազար մի գովքով։
Յանեցի ցանըս, մեծագոյն, անանց
Նա ինձ կը պահէ անմա՛հ, վեհապանծ։

Մեծ Քերթողին նշխարները կը հանդչին Իրանի կապոյտ երկինքին տակ, Թուս քաղաքին մէջ։ Ամաւսիկ իր մահէն հազար տարիներ վերջն է միայն, որ իր երախտագէտ հայրենիքը պաշտամունքի մարմարեայ յուշարձան մը կը կանգնէ անոր գերեզմանին վրայ։

ՄԱՔՍԻՄ ԿՈՐՔԻ ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ 40ԱՄԵԱԿԸ

Ռուսական գրականութեան արդի մեծագոյն դէմքն է Մ. Կորքի, որուն գրական գործունէութեան 40ամեակը տօնուեցաւ անցեալ տարի թէ՛ Ռուսիոյ եւ թէ արտասահմանի կարգ մը շրջանակներուն մէջ: Մինչեւ գրականութեան սահմաններուն հասնիլը, անիկա փորձեր է գրեթէ բոլոր արհեստները: Քրջահասակ՝ այնպիսի տարիքի մը որ բաւեկեցիկ ընտանիքի զաւակները դաշնակ կը սորվին. յաջորդաբար եղեր է կօշիկի վաճառատան մէջ գրագիր, դծագրողի աշակերտ, խոհանոցի ծառայող՝ չոգենաւի մը մէջ, նկարիչ, թռչնորս, բեռնակիր Վոլկայի նաւահանգիստներուն մէջ, պարախոպան, թատրոնի պարերգակ, հողագործի օգնական, ձկնորս, կայարանի մէջ գիշերապահ, գաւիթքարտան մէջ ծառայող եւ այլն: Երկու տարի թափառած է հեռուստն, կարել անցնելով Վոլկայի եւ Տոնի շրջանը, Ուքրայինան, Մրիմը եւ Կովկասը: Գրականութիւնը իր կեանքին հարազատ ցոլացումն է, իրապաշտ բառին իրական նշանակութեամբ: 1892ին, քան զանազան արհեստները ի զուր դնելէ յետոյ է, որ կ'որդեգրէ քաննադատկերպողը,— լրագրութիւնը եւ գրականութիւնը: Անկէ յետոյ կը սկսի իր գրական կեանքը:

ՄՕՆԹԷՆԵԼԻ 400 ԱՄԵԱԿԸ

1933 Յունիս 20ին Փարիզի մէջ հանդիսաւորապէս տօնուեցաւ Մոնթէնելի ծննդեան 400ամեակը: Ներկայ էին նախարարներ, դեսպաններ եւ բազմաթիւ ծանօթ անձնաւորութիւններ: Այս առթիւ խօսուեցան ճառեր:

« ՆԱՅԻՐԻ ԱՇԽԱՐՀ »

Պատկերազարդ երկշաբաթաթերթ

Խմբագիր՝ Ս. Թորոսեան

Աչքառու նիւթեր: Բազմաթիւ նկարներ՝ հայ եւ օտար կեանքէ:

Բաժնեգին՝ Ֆրանսա, Պալքանեան եւ Պարսկաստան

տարեկան 40 ֆրանք

վեցամսեայ 20 ֆրանք

Մնացած երկիրներ տարեկան 50 ֆրանք

վեցամսեայ 25 ֆրանք

Հասցէ՝ Ս. Թորոսեան,

31, Avenue des Gobelins, Paris 13.

ՏԱՐՈՒԱՆ ՄԱՀԵՐԸ

ՎԱՀԱՆ ԻՍՊԻՐԵԱՆ (1889—1932)·— *Զոհ գնաց անցեալ հոկտեմբերին անդողք հիւանդութեան մը 43 տարեկան հասակին մէջ: Ոչ միայն ծանօթ էր փրթիռ գործի եւ հնութեանց վաճառական, այլ նաեւ պոլսահայ պարբերականներու մէջ ժամանակին տորբաշրած էր դղեակ քերթուածներ: Կը սիրէր գրականութիւնը եւ գրողները, որոնց երկերը միշտ կը քաջալերէր:*

ԼԵՒՈՆ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ·— (1862 դեկտ· 25—1932 հոկտ· 11)·— *Ծնած էր Կ. Պոլիս 25 դեկտ· 1862ին, Օրթագիւղ· կանուխէն որբ մնաց: Նախակրթութիւնը ստացաւ Բեբայի Նարեկեան, Ռուբինեան եւ Ամբրոսեան դպրոցներուն մէջ յաջորդաբար, յետոյ Գալաթիոյ նախկին կեդրոնական· եկեղեցական երաժշտութեան մանաւանդ թիւնն ընտրելով, աշակերտած է Նիկողոս Թաշճեանի: Ուսուցչութիւն եւ դպրապետութիւն ըրած է նախ Բանկալթի, երբ դեռ տասնեւինը տարեկան էր, յետոյ Իզմիր, ուր կը մնայ երեք տարիներ: 1896ի դէպքերէն վերջ անցած է Ռուսիա, եւ Բագուի մէջ առնն մը երաժշտական պաշտօն վարած: 1897ին դարձած է Իզմիր, ուր ութ տարիներ մնացած է իբրեւ երաժշտ-ուսուցիչ: Այդ միջոցին է որ առաջին անգամ հեղինակած եւ դործադրած է եռաձայն պատարագը: Ապա անցած է Աստրախան, ուր տարի մը մնացած է, եւ վերադառնալով Պոլիս, յաջորդաբար պաշտօնավարած է Գալաթիա, Պէշիկթաշ եւ Բերա: Իր կանքովն էր որ առաջին անգամ Գալաթիոյ մէջ երգուեցաւ եռաձայնը, Օրմանեան Սրբազանի պատրիարքութեան օրով եւ անոր քաջալերութեամբ: 1922 հոկտ· 22ին նոյն պաշտօնով երուսաղէմ փոխադրուեցաւ եւ ուր կնքեց իր մահկանացուն: Մարմինը ամփոփուած է երուսաղէմ, Ս. Փրկչի դերեզմանատունը: Լեւոն Չիլինկիրեան քաջհմուտ էր շարականներու երգեցողութեան, ինչպէս նաեւ հայկական եւ եւրոպական ձայնանիշներով երաժշտութեան արուեստին հաւատարմակից: Բացի կարգ մը եկեղեցական եղանակներէ, ունի նաեւ պղծոցական երգեր: Իր մահը կորուստ մըն է հայ եկեղեցագիտութեան համար:*

ԼԷՕ (Առաքել Բաբախանեան)·— (1860—1932)·— *Նոյեմբեր 14ին Երեւանի մէջ մեռաւ հայ մեծանուն դրագէտ Լէօն:*

Լէօն՝ իսկական անունով Առաքել Բաբախանեան՝ ծնած է 1860ին, Ղարաբաղի մայրաքաղաքին՝ Շուշիի մէջ:

Հայրը դերձակ էր, մայրը՝ խեղճ հայ գեղջկուհի մը:

Իր նախնական կրթութիւնը Լէօն ստացեր է Շուշիի թեմական դպրոցին մէջ, ապա աւարտեր է քաղաքային ռուսական դպրոցը չատ համեստ դասընթացքով:

Չօրը վաղահաս մահը տխրեցուց է, որ Լէօն ստիպուեցաւ դպրոցէն դուրս գալ, մանկ ծառայութեան, իբրեւ հեռագրական պաշտօնեայ Շուշիի փոստ-հեռագրատան մէջ: Մէկ երկու տարի վերջը

Լէօն անցեր է Բագու, ուր պաշտօնավարեր է իբրեւ դրագիր նաւթարդիւնաբերողներէն մէկուն մօտ, ապա 90ական թուականներուն սկիզբը վերադարձեր է իր հայրենի քաղաքը, իբրեւ ուսուցիչ Շուլի թեմական դպրոցին:

Հետագային Լէօն մէկ անգամ եւս ուսուցչական պաշտօնի կոչուեցաւ էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանը՝ 1908–1910 թուականներուն:

Այս ընդհատ ընդհատ պաշտօնավարութիւններէն զատ Լէօն իր մնացած կեանքը ոչ միայն նուիրեր է դրականութեան, այլ եւ ապրեր է միայն դրական վաստակով:

Լէօն սկսեր է գրել չատ կանուխ, 1882 թուին, երբ հազիւ 22 տարեկան էր:

Իր առաջին թղթակցութիւններն ու յօդուածները լոյս են տեսեր Գ. Արծրունիի «Մշակ»ի ժամանակակից եւ ազատական կղերապահպանողական «Նոր Դար» թերթի մէջ, յետոյ անցեր է «Մշակ»ի մօտ:

«Մշակ»ը 80ական թուականներուն կ'ապրէր իր վայրկեան չքնաղը: Ողջ էին Գ. Արծրունին եւ Րաֆֆին՝ «Մշակ»ի երկու սիւները:

Լէօի գրական տագնապը կազմուեցաւ այդ երկու գրողներու ազդեցութեան տակ. քանի մը տարի վերջը, երբ այլեւս չկային ո՛չ Րաֆֆին, եւ ոչ Արծրունին, Լէօն գարձաւ իրենց գրական ժառանգորդը թէ՛ հրապարակախօսութեան, եւ թէ՛ վիպագրութեան ասպարէզին մէջ:

Աւելի յետոյ Լէօն գարդացուց գրական երկու սեռ եւս՝ գրական քննադատականը եւ պատմականը:

1895էն սկսեալ Լէօն գարձաւ «Մշակ»ի մշտական եւ կարեւոր աշխատակիցը մինչեւ 1907 թիւը:

1910էն մինչեւ 1914ը Լէօն վարեց Թիֆլիսի պաշնակցական «Հորիզոն»ի խմբագրապետութիւնը:

Քանի մը տարուան դադարէն յետոյ 1919ին Լէօն առանձնեց Հայ Ժողովրդական կուսակցութեան պաշտօնաթերթ «Ժողովուրդ»ի խմբագրապետութիւնը մինչեւ 1921:

Գեղարուեստական գրականութեան մէջ Րաֆֆիին հետեւելով է, որ Լէօն գրեր է իր մեծ վէպը՝ «Մելիքի Ազջիկը», որուն նիւթը առեր է Ղարաբաղի ազատագրական չարժումներէն, ինչպէս նաեւ «Թաթախման գիշեր» վիպակը:

1904էն յետոյ Լէօն բոլորովին լքեց գեղարուեստական գրականութիւնը եւ ամբողջապէս նուիրուեցաւ գրական–քննադատական եւ պատմական ճիւղերուն:

Իր կարեւորագոյն գործերը այդ մարզի մէջ են՝ «Հայկական Տպագրութիւնը» (երկու հատոր), «Սեբէոսեան Նազարեան», (2 հատոր), «Գրիգոր Արծրունի» (3 հատոր), «Ռուսահայոց գրականութիւնը», «Հայ Հայրենիքը», «Հայոց Հարցի վաւերագրերը», «Վանի Թագաւորութիւնը» եւ շարք մը ուրիշներ: Առանձին գրքոյկներով եւ տուեալ հատորներով լոյս տեսած իր գործերուն թիւը կը հասնի 60ի: Վերջին հատորն էր Անգեալից հատորը:

Լէօ անխոնջ պրպտող մը եղաւ մեր գրականութեան մէջ: Գրական–տեղեկատուական երկերէն աւելի, իր պրպտումներուն արդիւնք եղող յիշատակ հատորները կը մատնեն աշխատողի եւ հաւաքողի իր ոգին: Սակայն այս գործերն ալ քննադատական ոգիով կազմուած էին, իր մօտ բացակայելով անոնց այդ պահանջը: Գալով իր վերջին հատորին, Անցեալից, հոս արդէն Լէօն գրեթէ խաչ կը քաշէ իր մինչեւ այդ թուականը իր մէջ արթուն հակող եւ հայրենի աւանդութիւններուն վրայ զուրգուրացող գրողին վրայ: Որվհետեւ հանրային–պատմական ամէն երեւոյթ նոր օրերու աշխարհայեացքով քննութեան առնելու ծանր մեղքը կը գործէր: Տեսակ մը անճնասուութիւն եւ պատմական դէպքերը վերիվայր չրջելու եռանդ, որուն ամէնէն առաջ, կը կարծենք, ինք ալ չէր հաւատար: Այս հատորը եթէ ուրիշներուն անցեալի «քննադատութիւն»ը, եւ անցնող տարբ այդ ազդային կեանքին համապատասխանը կը ներկայացնէր, մեզնէն առաջ պատապարտութիւնն էր հեղինակին, որ չհաւատար այս ակնարկութեան վայրկեաններ ունեցեր էր, փոխելով յաճախ քաղաքական համոզում, ճակատ եւ ընկերական յարաբերութիւններ: Հոս այլ եւս ստիպուած ինք դանդաղեցնել հանրային մարզուն կեանքը իր անհատական կեանքին: Հոս արդէն պատմութեան անողոք պատասխանն է, որ պիտի պայ ճշտելու անհատին գրական եւ բացատական դիծերը:

Բժ. ԽՆԴԻՐԵԱՆ.— Պոլսոյ հայ բժշկական դասու երիցագոյն անդամներէն, մեռաւ 22 նոյեմբերին, Բեյրա, իր բնակարանին մէջ:

78 տարեկան էր՝ ծնած Սկիւտար: Իր հայրը Սիմոն ազա, ճեմարանի ամիրայի սեղանաւորական գործերուն մէջ կը գտնուէր: Նախնական կրթութիւնը առած էր ճեմարան վարժարանի մէջ: Դպրոցական չրջանը աւարտելէ յետոյ առեն մը մասնաւոր դասեր առաւ եւ յետոյ սկսաւ յաճախել Կալաթա Սէրայի վարժարանը:

Մասնաւոր հակում ունէր բժշկութեան, բայց հայրը մեռած ըլլալով, նիւթական միջոցները չէին բաւեր Եւրոպա երթալու: Մեծ մայրը նիւթապէս օգնելով Բժ. Խնդիրեան յաջողութեամբ աւարտեց իր բժշկական ուսումը Փարիզի մէջ եւ առեն մը հոս մնալէ յետոյ 1888ին, վերադարձաւ Պոլիս:

Բժ. Խնդիրեան երբեմն ժամ մը կը հարցուփորձէր իր հիւանդը, ու երբեմն ինքնահնար առաջարով, երկարօրէն կ'ախտաճանաչէր զայն, ու երբեմն հիւանդութեան սեռակն ու վիճակը՝ դեղագրին տալէն:

Ամուրի ըլլալով, վերջին տարիներու մէջ զգացած էր որ իր կեանքը կը պիտի իր վախճանին ու վախցած էր իր նիւթական հարստութիւնը — որ կը բաղկանար հնչուն դրամէ, փանկալթիի կողմը ախտերմանկ մը եւ Մեծ կղզիի կիսատարտ տունէն եւ ամայի կղզիկ մը,— ապրին կտակէ:

Անոր այս նպատակը իրագործելու համար Բաղ. Ժողովի առենապետ եւ Պ. Աարունի խորհրդակցեցան իրեն հետ, քայլ մը առաջ վախցնելու որ իր Մեծ կղզիի բնակարանին եւ անմարդաբնակ կղզիին մէջ հիւծախտաւորներու յատուկ զարմանատուն մը չինուի, փանկալթիի ախտերմանկին վրայ ապրին կողմէ 40—50,000 ոսկի ծախսելով նոր չինքի մը վերածուելէ յետոյ:

Իր խորթ եղբայրն էր պրոֆեսոր Յար. Մամբեան, որ մեռաւ թչնաւութեան մէջ...

ՋՕՆ

ՈՂԲԱՑԵԱԼ ԶԱԻԿԻՍ ՆՈՒՊԱՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ՝ ԶՈՀ ԻՆՔՆԱՇԱՐԺԻ ԱՐԿԱԾԻ ՄԸ ԾԱՂԻԿ ՏԱՐԻՒՒՆ

1900 — 1932

կենսագրական նօթեր եւ
ծնողական վկայութիւններ

Ծնած է կ. Պոլիս 5 ապրիլ 1900ին, իւր մանկական տարիքին նախ՝ Համազգեաց նախակրթարանը եւ յետոյ Բերայի Հայ կաթ. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի վարժարանը յաճախելով իւր տղ. ուսումը առած է ողբացեալ Դ. Վարուժանի տեսչութեան չրջանին:

Պատանին Նուպար՝ օժտեալ մտնաւոր ուշիմութեամբ, մեծապէս օգտուած է իւր դպրոցական չրջանէն եւ 1915ի վերջերը 15 տարեկանին Փարիզ հաստատուած է իւր ծնողացը հետ:

1916—1920 Լիսէ Գօնտօրսէի դպրոցական չրջանը աւարտելով, bachelier եղած եւ 1921—1923 էգոլ Սանթրալի բարձրագոյն վարժարանը յաճախած է, ուրկէ ingénieur des arts et manufactures-ի տիտղոսով վկայեալ՝ աւարտած է իւր ուսումնական ասպարէզը որոյ ամբողջ տեւողութեան Ֆրանսական կրթական մարմիններու գնահատման արժանացած է:

1924–1928 իւր հօրեղբօրց անթիֆիթէի գործոց մէջ աշխատակցած է, մինչեւոյն առնն Միւզէ տը Լուվրի դպրոցը յաճախելով égyptologue-ի վկայական ստացած է: 1929–1930 2 տարի Փրէնկեան գոհարեղէնի տան մէջ աշխատած եւ հոն եւս իւր արժանիքը գնահատած է, այդ գործն ալ մտնաւոր ուսումնասիրութեան առարկայ ըրած ըլլալուն:

Վերջապէս՝ 1931–1932 վերջին 2 տարիներուն մէջ, «Paramount» սինէմայի ծանօթ ընկերութեան մէջ պաշտօնի կոչուելով, իւր պաշտօնավարութիւնը մեծապէս գնահատուած էր, ուր իրեն համար մեծ ապագայ կը պատրաստուէր, երբ սեւ ճակատագիրը հնձեց իւր կեանքը, կիւրակէ 18 դեկտ. 1932:

Ամէն բարեմասնութիւններով օժտուած արժանաւոր զաւկի մը յիշատակը պատուելու համար վերոգրեալ կենսագրական նօթերը պարտք համարեցի հրապարակել իբր օրինակ մեր ներկայ եւ ապագայ սերունդին, մաղթելով որ ամէն հայ ընտանեաց մէջ գտնուի, ողբացեալ զաւկիս նման արժանաւոր, գէթ մի զաւակ, պատուաբեր իւր անձին, ընտանիքին եւ ազգին համար:

Վշտահար հայրը՝ ՆՇԱՆ ԳԱԼԷՊՃԵԱՆ

Փարիզ, Յուլիս 1933

ՆՇԱՆ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ.— *Յունուար 18ին Թեհրանի մէջ մեռած է ներքնամարսծական ծանօթ բնիւչ եւ Թեհրանի երկրագործական վարժարանի ուսուցիչ Պ. Նշան Գալֆայեան: Ծանօթ էր ազգային չրջանակներու մէջ եւ գանազան պաշտօններ վարած է Թուրքիոյ մէջ:*

Հ. ՅԱԿՈԲՈՍ ՏԱՇԵԱՆ (25 հոկտ. 1866 — 3 փետր. 1933).— *Հայ աչխարհը՝ գիտնական հօր մահով կորսնցուց անխոնջ գործիչ մը, կարող անձ մը, հսկայ միտք մը: Այդ կորուստն այնչափ աւելի ցաւալի է, քան սակաւաթիւ են գիտական աչխարհին մէջ հայերը, որոնք նուիրուած ըլլան հայ մշակոյթի պատմութեան:*

Հ. ՅԱԿՈԲՈՍ ՏԱՇԵԱՆ

Գիտնական Հայրը, մկրըտութեան անունով՝ Փրանկլինոս՝ ընկիկ Հայաստանցի էր, ծնած Կարինի՝ Արծաթի գիւղը 25 հոկտ. 1866ին: Մանկութեան մատղաչ տարիքը կ'անցընէ հայրենի կտուրի տակ, հայ հացով ու հայ ջուրով սնած՝ կ'ըլլայ հայրենասէր եւ մնաց մինչեւ կեանքին վերջին չունչը:

Փրանկլինոս 13 տարեկան հասակին մէջ կը բաժնուի ծնողքէն, կուգայ Կ. Պոլիս, ուր Մըխիթարեան Վանատան մէջ կը տեսնէ թաղմամաստակ Հ. Գաթրճեանը, եւ լսելով անոր գիտնականութեան համբաւը՝ կ'ոգեւորուի ու կը մտադրէ ընտրել գիտական ճիւղն իբր իր կեանքի ասպարէզ: Կը մտնէ Վիէննայի Մխիթարեան վանքը 1880ին:

1885ին իբր եղբ. Յակոբոս անդամ կ'ըլլայ միաբանութեան եւ չորս տարի ետք 25 դեկտ. 1889ին կը ձեռնադրուի քահանայ:

Հ. Յակոբոս քիչ անգամ դուրս եկած է Վիէննայէն, 1894ին պատրաստած է Գերմանիա՝ Ճանապարհորդութեան նպատակն էր «Վարդապետութիւն Առաքելոց» անուն անմատեան գործի մը ուսումնասիրութիւնը, զոր գերմաներէն չարագրած էր։ Կը ցուցնէ զայն նշանաւոր Հէրնըքին, որ սիրով կ'ընդունի ապել քանի մը յապաւումներով։ Հ. Տաշեան յանձն չառնեը։ Հէրնըք տեսնելով երիտասարդ հօր համառութիւնն ու կարգապետիկը՝ խորհրդական ժողովին ձեռքով կ'առաջարկէ Պերլինի համալսարանի լեզուներու ուսուցչապետ կարգել եւ զրաղարանի արեւելեան բաժնին վարիչ։ Հ. Յակոբոս խորհուրդ կուտայ դիմել գերդ. Ալթընեանի, որ կը մերժէ ըսելով.— «Մենք Հ. Յակոբոսին պէտք ունինք»։ Եւ իրապէս պէտք ունէր հայ ազգը Հ. Յակոբոսին, վասնզի ո՞վ պիտի կարենար իրեն պէս հայ մշակոյթի ախոյեանն հանդիսանալ։ Տաշեան կը վերադառնայ վանք։

1909ին դէպի Կ. Պոլիս կ'ուղեւորուի եւ ուսումնասիր ճամբորդի մը կարեւոր գործիքներով զինուած՝ Տաշեան կ'անցնի Սեւ ծովն ու կը կոխէ հայրենի հողին վրայ։ Կարծես նախազգալով ահաւոր աղէտը, կ'անմահացնէ լուսանկարի ապակիին վրայ հայրենի խզիին ու ագարակը, ծուխն ու մուխը, հարսն ու մանուկը, ամէն ինչ։ Իր այս ճամբորդութիւնը առանձին գրքոյկով մը հրատարակած է, տեւի պիտական ուղղութեամբ, եւ զոր Մակլէր Փրանսերկնի թարգմանած է։ Տաշեան 1912ին կը վերադառնայ Վիէննա, այլեւս անկից չմեկնելու համար։

Հ. Յակոբոս ի բնէ մարմնապէս տկար ու հիւանդագին եղած է, բնականաբար ուսումնական աշխատանքները պինդը կրկնապատիկ կը տկարացնէին, բայց անոր առողջութիւնը՝ մեծ պատերազմի ժամանակ՝ դժբախտ հայ ժողովուրդի անլուր կոտորածի լուրերն մեծապէս տուժեց։ Արիւնոտ սրտով գրեց այն տուն հայ տարագրութեան պատմութիւնը։ Բայց հետզհետէ գործարանները գլացան իրենց ծառայութիւնը, 1925ին կորնցուց իր ձախ աչքը, եւ վախկար միշտ որ աչն ալ վարագուրուէր։ Շարունակ կ'աշխատէր, մինչեւ վերջին գիշերը, երբ գրասեղանին վրայ գրքին էջը բաց թողուցած էր։ Բայց գիտնական Հայրը պիտի չարթննար կրկին կարդալու համար կէս թողած էջը...։ Փետր. 2–3ի գիշերը՝ սրտի կաթուածէն յաւիտեան կը նոջէր։

×

Հ. Յակոբոս մեծ միտք մըն էր։ Կարճ ժամանակի մէջ ան ընդարձակ եւ բազմակողմանի պիտութիւն եւ ծանօթութիւն ձեռք բերած էր։ Դպրոցական ընթացքի ուսումներու հետ ան կը սորվի գրաբար լեզուները, հին ու նոր ֆրանսերէն, անգլիերէն, գերմաներէն, իտալերէն, ռուսերէն, թուրքերէն, արաբերէն, պարսկերէն, ասորերէն, եթովպերէն, յունարէն, լատիներէն եւն։ Աստուածաբանական ու փիլիսոփայական ուսումներու հետ չանհաւանք նաեւ բնական գիտութիւնները. միշտ կ'ընտելանայ գիւտերու եւ նորութիւններու հետ. կը կարդայ բնագիտութիւն, բուսաբանութիւն, տարրալուծութիւն, խաւագիտութիւն, երկրաբանութիւն, որոնց մասին ունեցած հմտական համառօտիւնը ցուցուց իր վերջին երկերուն մէջ։

Գիտնական Հայրը սկիզբէն կը սիրէր բանասիրական ուղղութիւնը, եւ իրապէս շատ գեղեցիկ կտորներ հեղինակած է, որոնք մասամբ հրատարակուած են. ունի նաեւ չափական գեղեցիկ ոտքերու մը, զոր գրած է գպրոցական վերջին տարիներուն «Թաթոյլ Վանանդացւոյ արուեստը» անունով, որ դժբախտաբար գեռ անտիպ մնացած է։

Բայց Հ. Յակոբոս եղած ու մնացած է միշտ բանասէր. անոր արտագրած գործերուն թիւը՝ առանձին գրան մը կազմելու չափ շատ են։

Գիտնական Հայրը գրաղած է առանձնապէս իր մայրենի լեզուով, անոր պատմութեամբն ու արդի վիճակով։ Աքանչելի գործ մըն է անոր «Ուսումն գրական հայերէն լեզուի» գիրքը։ 750 էջերէ մըն է անոր «Ուսումն գրական հայերէն լեզուի» գիրքը։ 750 էջերու մէջ կը գտնէ այն չքնաղները որոնցմէ անցած մեր ոսկեդարու հեղինակները, մինչեւ եկած է գրուելու վիճակին։ Դժբախտաբար կէս հրատարակուած է այս գործը, լրացուցիչ մասը՝ հանգուցեալին ձեռագիրներուն մէջ գտնուած է։ Աշխատած է նաեւ հայերէն աշխարհաբար բառագանձի ճոխացման համար. երկրաբանութեան, իրաւագիտութեան եւ հանքաբանութեան ճաշակաւոր արմատակապ բարդութիւններ լրած է, զոր կոտոյ «Հայաստանի Երկրաքննութիւն» անուն Օսմալլի գործին թարգմանութեան մէջ կնքը գործածած է։

Հ.Յակոբոս առաւելապէս աշխատած է հայ մատենագրութեան համար. բազմաթիւ են այն գրքերը, զորոնք լոյս ընծայած է բնագիրներու համեմատութեամբ եւ համալից քննութեամբ։ Մատենագրութեան պատմութեան համար ձեռնարկած է «Ձեռագրաց Ցուցակ»ին, զոր իր գլուխ–գործոցը պէտք է համարել։ Հոն կը ցուցցուցակէ պարզապէս 570ի չափ ձեռագիր միայն, բայց այնպիսի հմտութեամբ, որ Փրոֆ. Ֆլատէրը զայն անուանած է «կաթողական չքեղ գործ»։ Ցուցակն ունի 1538 էջ, առաջին մասին մէջ գրած է գերմաներէն համառօտ բովանդակութիւնը, եւ եւեր՝ ընդարձակ ցանկ մը նիւթերու։ Ցուցակագրած է նաեւ Վիէննայի կայսերական գրադարանի եւ Պերլինի արքունական մատենադարանի հայերէն ձեռագրերն ալ (վերջինս՝ անտիպ)։

Ցուցակին չափ ընդարձակ եւ վաստուր գործ է նաեւ «Սրբազան Պատարագամատոյցք Հայոց» գիրքը, զոր համառօտ գրած է Հ. Յ. Գաթըրճեան։ Հ. Յակոբոս կրկնապատիկ կ'ընդարձակէ ծանօթութիւններով կը լեցնէ, ու կը հրատարակէ 768 էջերու մէջ։

Հայկական պատմութեան եւ աշխարհագրութեան գործեր մեծ տեղ կը գրաւեն անոր երկերուն մէջ։ Ունի Տրդատ Գ.ի Հաթերու եւ Ուրարտացիներու, Աբջահունի գրամներու, Փոքր–Հայքի ու Կապադովկիոյ, Տայքի եւն. եւն. մասին գանազան գրութիւններ, որոնց մէկ մասը գեռ անտիպ մնացած է։

Հ. Յակոբոս աշխատած է օտար լեզուով գրուած Հայերու մասին գրութիւնները՝ թարգմանութեամբ ծանօթացնել ազգայիններուն։

Հ. Յակոբոս գործելու իր առանձնայատուկ կերպովն կարելի

է լսել նոր դպրոց մը հաստատած է, քննական ուղղութեամբ մանուանելով: Անվիճելի է որ դիտական քանի մը ճիւղերու մէջ Հայերուս առավելութեան եղած է:

Գիտնական Հայրը աշխատած է նաեւ եւրոպացիներու ծանօթացնել հայ աշխարհը, ժողովուրդը, լեզուն ու գրականութիւնը:

Հ. Տաշեան իր 40է աւելի հմտալից գրքերով եւ անհամար յօդուածներով՝ փրաւամբ արժանացած է «մեծ գիտնական» տիտղոսին: Ան աշխատած է, առանց խնայելու իր ակար մարմնոյն, իր ազգին ու ժողովուրդին համար միայն: (Հ. Աշխատակից)

ԱԻԵՏԻՔ ՍԱՀԱԿԵԱՆ (1865—1933)· (Հայր Աբրահամ), Նախագահ Հայաստանի Հանրապետութեան անդրանիկ Արհրդարանին, գտ գնաց կաթուածէ 1933 ապրիլ 19ին:

Հանգուցեալը 71 տարեկան էր, ծնած ըլլալով 1862ին Զալալօղլի մէջ (Թիֆլիզի նահանգ): Ստացած էր բարձրագոյն կրթութիւն եւ վկայուած իբրեւ գիւղատնտես: Մեծ ձեռնհասութիւն ունէր իր մասնագիտութեան մէջ: Գտած էր ցորենի սրտը բնաջնջելու դեղ մը, որ իր անունով կը կոչուի:

Դաշնակցութեան հիմնադրութեան օրերէն իսկ մտած էր կուսակցութեան շարքերուն մէջ, կատարելով գործօն դեր: Մտանակցած է Դաշնակցութեան Ընդհանուր Ժողովներուն, եղած է Բիւրոյի անդամ: 1909—11ի շրջանին՝ երբ Դաշնակցութեան մեծ դատավարութիւնը տեղի կ'ունենար Ռուսիոյ մէջ, Աւետիք Սահակեան եւս բանտարկուած էր իբրեւ ականաւոր դաշնակցական:

Մեծ պատերազմի ընթացքին կը գտնուէր Կովկաս, ուր կարեւոր ծառայութիւններ մատուցած է՝ իբրեւ անդամ Ազգային Արհուրդի:

1918ին Անդրկովկասի առաջին միացեալ նախարարութեան մէջ պետապահովութեան նախարար էր:

Հայաստանի Հանրապետութեան հռչակումէն վերջ, նախագահ ընտրուեցաւ Հայաստանի Արհրդարանին, պաշտօն զոր վարեց մինչեւ խորհրդայնացում:

Փետր· 18ի չարժումէն վերջ մեկնեցաւ Հայաստանէն, ուրկէ մտաւորականներու պէս՝ քալելով մինչեւ Զանգեզուր, անկէ ալ Թաւրիզ: Ցետոյ անցաւ Պէյրութ, ուր կը մնար մինչեւ իր մահը:

Երկու տարի առաջ կրտնցուց վիր մէկ գաւակը՝ 25 տարու, որ Սթրասպուրկի մէջ ճարտարապետութիւն ուսանելէ վերջ՝ գործած էր ծնողքին մօտ: Իր մեւս գաւակը ներկայիս կ'աշխատի Բէյրութ՝ նաեթամուղի գործերուն մէջ:

ՓԻԼԻՓ ՎԱՆՆԵԱՆ մեռած է մայիս 10ին, Արթմանի մէջ, ուր հաստատուած էր տարիներէ ի վեր: Վարակուած՝ թոքատապէ, հազիւ վեց օր կրցած է դիմանալ:

Ողբացեալը բնիկ Ակնեցի էր· ծնած՝ 1890ին: Ջաւակն էր Սուքիաս Վանեանի, որ անդլիական գրաւման բանակին հետ Սուեզ գացած եւ հոն հաստատուած առաջին առեւտրականներէն եղած է: Թիֆլիզ Արթման գացած է 1908ին, եւ 1914էն ի վեր կը վարէր «Ս· եւ Ս· Վանեան» առեւտրական տունը: 1918էն ի վեր վոխ նախագահն էր Սուեզեան գաղութին ազգ· վարչութեան եւ իր վաճառատունը գարձած էր ազգ· կեդրոն: Եղած է հիմնադիրը՝ Արթման Հայկական Ակումբին եւ հիմնադիր ու խնամակալ՝ ազգ· վարժարանին: Անգամ էր նաեւ Արթմանի քաղաքապետական վարչութեան, անդլիական բարձրագոյն վարժարանի խնամակալութեան, Սուեզեան պետավարժական վարչութեան եւ նախագահը՝ Հայկական Գիտավարժական Ակումբին: Աջակցած է Բարեգործականին, չորս տարի վարելով մանաճախղին առանձապետութիւնը: Անդավաւ գաղափարական էր եւ բարոյական ու նիւթական լայն աջակցութիւն ընծայած կուսակցութեան:

ՍՊԻՐԻԴՈՆ ՄԵԼԻՔԵԱՆ (1880 — 4 մայիս 1933)·— Երկարաւոր հիւանդութենէ յետոյ Երեւանի մէջ մեռաւ վաստակաւոր երաժշտագէտ Սպիրիդոն Մելիքեանը: Ծնած էր Վաղարշապատի մէջ 1880 թուին: Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ տեղին վարժարանը, եւ կ'աւարտէ 1902ին: Երաժշտութեան առաջին դասերը կ'առնէ Թիֆլիզի նահանգի կոմիտաս վարդապետէն: 1904ին կը մեկնի Պերլին, բարձրագոյն երաժշտական վարդապետութեան համար: Պերլինէն վերադառնալով, 1909էն կրթութիւն ստանալու համար: Պերլինէն վերադառնալով, 1909էն մինչեւ 1920, Թիֆլիսի Ներսիսեան վարժարանին մէջ կը ստանձնէ երաժշտութեան դասեր:

1923ին Հայաստան կը հրաւիրուի եւ կը գտնուի պետական երաժշտանոցին մէջ ուսուցիչ: Մինչ երաժշտագիտներէն, եկմալեան ինքզինք նուիրած էր հայկական պատարագին, իսկ Գ· Միրզայեան (Գ· Սիւնի)՝ հայդուկային երգերու, Սպ· Մելիքեան սակայն նուիրուեցաւ հայ ժողովրդական երգերուն, ձայնագրելով ժողովրդական եղանակներ, բացատրելս բազմաձայն խումբի համար:

1913ին, Սպ· Մելիքեան արդէն կեդրոնական դէմք գարձած էր հայ երաժշտական ասպարէզին մէջ եւ մէկն էր Թիֆլիսի «Հայ երաժշտական ընկերութիւն» ու «Հայ երդեցիկ Ընկերութիւն» հաստատիչ կեդրոնական նախաձեռնողներուն: Ներսիսեան դպրոցին հնորհիւ եւ համրական երգեցողութեան ուղիով կրցաւ տարածել հայ ժողովրդական երգը: Եւ այդ շրջանին տուաւ երաժշտագէտներու սերունդ մը, որոնցմէ չատեր ապագային իրենք գիրենք կատարելագործելով, եւ մանաւ Սպ· Մելիքեանէ առացած իրենց պաշարով՝ ներկայացուցիչները գարձան հայ երաժշտութեան գարգացման՝ առաւել կամ պակաս չափով:

Անդնահատելի է Սպ· Մելիքեանի գերը հայ ժողովրդական երգարուեստի հաւաքման գործին մէջ: Կոմիտասէն յետոյ, ինքզինք կատարեալ իր տարրին մէջ կը գտար եւ ոչ մէկը անոր չափ բազմակողմնային իր տարրին մէջ կը գտար եւ ոչ մէկը անոր չափ բազմակողմնային հայ երաժշտութիւնը: Այդ յատուկ աշխատանքի ուսումնասիրած է հայ երաժշտութիւնը: Այդ յատուկ աշխատանքի ուսումնասիրած է հայ երաժշտութեան, որոնք կը տանքը պահպանեցաւ երկու գնահատելի ժողովածուներով, որոնք կը պարունակեն ուղղակի հայ գիւղականէն լսուած եւ գրի առնուած երգեր:

Վերջերս Սպ· Մելիքեանի յանձնուած էր «Հայ երաժշտութեան պատմութիւնը» գրելու հոգը: Դժբախտաբար, իր մահով այդ գործը կը մնայ կիսատ:

ՎԵՐԳԻՆԷ ԳԱՐԱԳԱՇ.— Ամէնքի մէջ մեռաւ Յունիսին Վերգինէ Գարագաշ, որ վաստակաւոր մըն էր թատերական արուեստի: Իր անունը փայլած է 1870ական թուականներուն: Երբ նոր կը ծագկէր հայկական թատրոնը, Պոլսոյ մէջ, Վերգինէ կը դառնար հայ բեմի լաւագոյն աստղերէն մէկը, առանց երբեք իր հաւասարը ունենալու: Առաջին ներկայացուցած օփերկեթը կ'ըլլայ Լա պէլ ելէնը, Ֆրանսերէնէ թարգմանուած:

1874ին, երբ Կէտիկ Փաշայի թատրոնին մէջ Վարդովեան իր ամէնէն փայլուն թատերական գործունէութեան կը սկսի, իր շուրջը կը համախմբէ ժամանակին լաւագոյն արուեստագէտներէն Պէնլեան, Մազաքեան, Ռշտունի, Թոսպաթեան, Նարլեան, Մաթի-Նուարդ, Բիւտոս, Արաքսիա եւ Գարագաշեան քոյրերը:

Բայց մեծն Պոլսոյ կամ Թուրքիոյ քաղաքներուն մէջ չէ որ Գարագաշեան քոյրերուն համբաւը կ'արձագանգուի: Նայնքան եւ աւելի Կովկասի մէջ: Երբ հայ թատերախումբը Թիֆլիս կը փոխադրուի, Գարագաշեան քոյրերը հիացում կը պատճառեն. Օր. Վերգինէ այնպիսի մեծ ազդեցութիւն կը գործէ իր խաղարկութեամբ որ, ներկայացումէն վերջ երբ կը պատրաստուի առն վերադառնալ կառքով, Թիֆլիսի հայ ուսանողները կ'արձակեն ձիերը եւ իրենք լծուելով մինչեւ իր բնակարանը կը առնեն զինքը:

Ութառնական թուականներուն Օր. Վերգինէ Իմմիրի մէջ Պէնլեանի հետ մէկտեղ մը խաղարկութիւններ կը կատարէ ամառնային թատերաբեմի մը վրայ եւ քիչ մը առեն ալ Համառնի թատրոնին մէջ, իր սօփրանօի ձայնով ու բնական խաղարկութեամբ հիացում կ'ազդէ: Իր խաղացած օփերկեթներէն էին Ժիրոֆլէ-Ժիրոֆլա, Լէպլէպիճի, Մատամ Անկօ, եւ այլն:

Թէ՛ հայ եւ թէ օտար թերթեր գովեստով կը խօսէին իր մասին: Ամէնքի Ֆրանսական հնագիտական դպրոցին հետեւողներէն Կասթօն Տէչան, որ այդ մէկտեղին ներկայ է Օր. Վ. Գարագաշը, մեծ գովեստով կը խօսի իր մէկ նշանաւոր եւ դէկեցիկ երկին մէջ:

Այս Ֆրանսացի համակրելի գրողին դնահատումը չատ մը դնահատանքներէ աւելի արժէք ունի, քանի որ այդ մէկտեղին Իմմիրի մէջ Ֆրանսական խումբ մըն ալ Մատամ Անկօն կը ներկայացնէր, ու Ֆրանսացին այդ խումբի մասին բան մը չըսաւ:

Ակէ գաս, քիչ վերջ Փարիզ վերադառնալով, Կասթօն Տէչան Թանի թատերական քննադատը եղաւ երկար տարի, մինչ որ ցայգ կուտայ թէ թատրոնի մասին հասարակ գրող մը չէ, այլ մասնագէտ մը:

Օր. Վերգինէ Գարագաշ վերջին ներկայացումը եղած է Իմմիրի մէջ Կրան Մոնկոյը: Առաջին անգամն էր որ այս գեղուարին եւ կնճռոտ խաղը հայ բեմին վրայ պիտի բեմադրուէր:

Օր. Վ. Գարագաշ ոչ միայն դերասանուհի մըն էր, այլ եւ լայն գարգացում ունէր, լաւ խօսող էր եւ երգչուհի: Բեմը իր համալսարանը եղած էր, եւ գլխաւորաբար իմաստասիրութեան եւ հոգեբանութեան համալսարանը: Մարդ կրնար ժամերով խօսիլ անոր հետ, առանց ձանձանալու եւ միշտ ալ հրահանգուելով:

ԲԻ. ՆՈՐԱՅՐ (Տէմիրճեան).— Ծնած է 1890ին: Արմաշի գպրոցը աւարտելէ յետոյ, մտած է Պէյրութի Ֆրանսական համալսարանը: Լրացնելով ուսումը, անմիջապէս, 1914ին կը մեկնի Հայաստան՝ իր հայրենիքին ու ժողովուրդին ծառայելու գիտումով: Հազիւ հասած՝ Վան, կը պայթի համաշխարհային պատերազմը եւ իրրեւ բժիշկ կը զինուորագրուի Թրքական բանակին, ամբողջ պատերազմը անցընելով զինուորութեան մէջ:

1922ի ապրիլն վերջ կ'անցնի Յունաստան, ապա կուգայ Փարիզ՝ ուր եւ հաստատուելու, բանալով առանձին գարմանատուն:

Անցել տարի ծախելով գարմանատունը, կը տեղափոխուի Փարիզի արուարձաններէն Լա Կաուէն: Այս տարուան սկիզբները մեկնեցաւ գաւառ: Իր նպատակն էր հաստատուիլ հայաբնակ վայրէ մը մէջ: Ընկերներու խորհուրդով անցաւ Տէսին: Սակայն, երկմ տասը Տէսին էր եկած ուրիշ բժիշկ մը: Անոր արդելք չհանդիսանալու համար, գնաց Փրիւաք եւ աշխատանքի լծուեցաւ Ֆրանսական չորջնակի մէջ: Օտարներու մէջ ալ կնքեց իր մահը:

ՕՀԱՆ ԿԱՐՕ (Յովհաննէս կարապետեան) (1894—1933).— Քառասունը չդոլորած, դաժան հիւանդութեան մը զոհ գնաց տաբատաւոր Օհան Կարօն: Կենսագրական հետեւեալ քանի մը տողերը կը պարտինք իր գրչին: «Ծնած եմ, կը գրէր, Ռշտունիքի (Վասպուրական) Նոր-Գիւղին մէջ: Նախակրթութիւնս աւարտած: Հայրս կը վաճառէր մեր գիւղին նախակրթարանը աւարտած: Հայրս կը վաճառէր քէր, որ բարձրագոյն կրթութիւն տոնած, բայց չէր յաջողեր: Ի վերջոյ երբ Աղթամարի միջնակարգ վարժարանը Հ. Յ. Դաշնակցութեան ձեռքն անցաւ, դիս ընդունեցին արդէն ընդունակ աշակերտ: Աղթամարի միջնակարգը աւարտելէ յետոյ եղած եմ ուսուցիչ Հայոց Ձորի եւ Կարկառի մէջ, մինչեւ 1915: Անկէ յետոյ անցած եմ Կովկաս: Եղած եմ կամաւոր Քեւռկի 4րդ գունդին մէջ մինչեւ նահանջը: 1916ին կրկին եղայ Վան, 1917ին սկսայ ուսուցչութիւն ընել Երեւան «Նորք»ի նախակրթարանը: Յետոյ Սարդարապատի Մոսկուայի կեդր. կոմիտէի որբանոցը: 1918ին Դարաչիչակի որբանոցային գործերու մէջ կ'աշխատէի: 1919ին Երեւանի Ամերիկեան Նպաստամատոյցի աղջկանց վարժարանի աւագ ուսուցիչ եղայ: Յետոյ ամբողջ Հայաստանի Նիր Իսթ Րըլիֆի որբանոցներու կրթական բաժնի քարտուղար վարիչ: 1920ին կրկին եղած եմ ուսու-

ՕՀԱՆ ԿԱՐՕ

ցել մինչեւ Փետրուարի նահանջը: Պարակատանէն անցայ Փարիզ»:

Կրթական ասպարէզին դուրս, Օհան Կարօ իր ժամերը նուիրեց մշակութային աշխատանքներու: Անդամ էր Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներուն, Հայ Գրողներու Ընկերակցութեան, Հայ Գրական Ակումբին եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Եւրոպայի Կեդր. Կոմիտէին: Համեստ արտաքինով, միշտ խանդավառ մտաւորական աշխատանքներու համար, սիրուած էր բոլորէն: Բացի հրատարակուած էջերէն, (արձակ եւ չափածոյ բանաստեղծութիւն) անտիպ վիճակի մէջ կը թողու բազմաթիւ գործեր, ամանք վերջնական ձեւի վերածուած եւ ամանք մշակումի ձեւին տակ: Կը պատրաստէր «Յարդագող» խոշոր գործ մը, որ պիտի ունենար չորս մասեր. առաջին մասը արդէն պատրաստ, կը կոչուէր «Մերկաթին»: Այս գործին վրայ կ'աշխատէր 1918էն ի վեր: Պատրաստած էր նաեւ «Մատուցարան» մը, արձակ բանաստեղծութիւններու հատընտիր մը: Իր յիշատակներէն վիպակը կազմած, կը մտածէր տալ հատոր մը՝ «Անմոռուկներ» խորագրին տակ: Յանդուգն քերթուածները կը կազմէին «Քառեակներ»ու վիպակը:

Մտածումներով եւ արտայայտութեամբ ինքնատիպ էր Օհան Կարոյի գրականութիւնը: Ուրախ ենք, որ Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամները, որուն հոգատար անդամներէն էր, չուտով լոյս պիտի ընծայէ հատոր մը իրմէն, հոն ամփոփելով ապրուած եւ անտիպ գրուածքներէն ընտրուած վիպակ մը:

ՆԱՐ-ԴՈՍ (Միխայէլ Յովհաննիսեան 7 Մարտ 1867 — 13 Յունիս 1933)·— Իսկական անունով Միքայէլ Յովհաննէսեան, Նար-Դոս ծնած էր 1867 Մարտ 7ին Թիֆլիսի հայաբնակ Հաւլաբար թաղին մէջ: Առեւտրականի զաւակ էր, կրտսեր որդին ընտանիքի մէջ: Նախնական կրթութիւնը ստացեր էր իրենց թաղի ժողովրդական դպրոցին մէջ, յետոյ աւարտեր էր քաղաքի ուսումնարանը, որոշ ժամանակ ալ հետեւելով Ռութայիսի նահանգի Ծոնիի ուսուցչական երկրորդական վարժարանի դասընթացքին: 1884ին կը մտնէ Թիֆլիսի Արհեստաւորաց դպրոցը, ուր կը հանդիպի ապագայ բանաստեղծ Ալեքսանդր Ծատուրեանի: Հոն է, որ իրարու հետ կը մտերմանան, եւ արհեստ աւելի կը հետեւին գրականութեան, կը կարդան ու կը գրեն: Այդ շրջանի իր գրական առաջին փորձն է Լերմոնտովին թարգմանութիւն մը, որ կը հրատարակուի 1886ին «Ազբիւր» մանկական հանդէսին մէջ: Նոյն թուին է, որ լոյս կը տեսնէ իր առաջին արձակը, «Ճմարիտ բարեկամ» պատմուածքը: 90ական թուերուն կը նուիրուի լրագրութեան, կապուելով Սպ. Սպանդարեանի «Նոր Դար» պահպանողական թերթին: Հոն մնաց տասը տարի եւ այդ շրջանին է, որ գրեց իր լաւագոյն վէպերը, «Անոնք Սրբոյեան», «Տանտիրոջս աղջիկը», «Սպանուած Ազաւնին» եւ շարք մը ուրիշ պատմուածքներ:

Երկու երեք տարի պաշտօնավարեց Աստ. Երիցեանի «Սուրհանդակ»ի խմբագրատան մէջ, 1907-8ին քարտուղար եղաւ Նար-Նալբէնդեանի «Մեր Ձայներ» թերթին մէջ եւ տարիներով աշխատակցեցաւ պաշնակցութեան թերթերուն, «Հորիզոն»ի, «Աշխատաւոր»ի

եւ այլն: Այս շրջանին արտադրեր է «Պայքար» եւ «Մահը» մեծ վէպերը:

Հայատառին խորհրդանշացումն չեղաւ, Նար-Դոսը իրրեւ լրագրի սրբագրիչ պաշտօն մը առացաւ. թէեւ «ժողովրդական դրօշ»ի տիտղոսը արուեցաւ իրեն, սակայն նիւթական վիճակը անհանգիստ էր: Երեւանի մէջ լոյս տեսաւ անոր «Մեր թաղը» հին, բայց վերամշակուած պատմուածքներու հատորը: Թիֆլիսի «Լուսաբաց» ժողովածուին մէջ տպուեցան իր ծրագրած մեծ վէպին հատուածներ: Այս վէպին մասին է, որ 1928ին կը գրէր Ստ. Զօրեանին. «Նոր վէպիս ծրագիրը բնազանց է, պատերազմի շրջանը, Փետրուարը, Հոկտեմբերը եւ այլ ամրողջ կատակլիզմի հետեւանքները. վարը, Հոկտեմբերը եւ այլ ամրողջ կատակլիզմի հետեւանքները. վախենամ եմ տակից չհարուցանամ գործս գալ»:

Բնատուրութեամբ լուռակաց, համեստ, հանրային ազմուկ, իր անձի չուրջը խօսք չսիրող դէմք մըն էր Նար-Դոս: Մեր լատգոյն արձակագիրներէն մէկն էր ինքը, եւ իրապաշտ տարրերով հարուստ գրագիտ մը: Անոր գրուածքներուն նիւթը կը կազմէ մտատուրական եւ մինչեւ գաւառ մարզոց կեանքը: Իր հակումներով ճնշուածներու եւ անիրաւուածներու կողմնակից էր: Իր մտահոգութիւնն էր արուեստը եւ իր պահանջները, որոնց ծառայեց մինչեւ վերջը:

Մահը տեղի կ'ունենայ վիրաբուժական ծանր գործողութենէ մը վերջ: Կը տառապէր թոքերու բորբոքումէ: Հայ գրականութիւնը կը կորսնցնէ իր մտաւոր, մեկը լաւագոյն վիպագիրներէն:

ԲԻՒԶԱՆԴ ՊՕԶԱՃԵԱՆ·— Հայ մամուլին երկցապոյն դէմքերէն Պ. Բիւզանդ Պօզաճեան, օգոստոս 10ին մեռաւ Ապգ. Հիւանդանոցի մէջ ուր վոխադրուած էր իր մկրտչելութեան հիւանդութիւնը դարմանելու համար:

Իր ուսմունքն աւելի տարիքը չէր օգներ գործողութիւն կատարելու համար: Իրր վերջին յոյս մը, այդ փորձն ալ եղաւ, սակայն իր տարագած մարմինը չկրցաւ տոկալ:

Բիւզանդ Պօզաճեան, երդնկացի ծնողքի զաւակ, իր նախնական ու երկրորդական ուսումը աւարտած է Պոլսոյ ապգ. վարժարաններու մէջ, ուրկէ յետոյ գնաց Երզնկա եւ տեղական կատավարութեան էմտահան ճիւղերուն մէջ աշխատեցաւ իրը հաշուակալ եւ քարտուղար, մեծապէս գնահատուելով թուրքերէնի եւ հաշուի մէջ ունեցած իր կարողութիւնը:

Առեն մը վերջ Պոլիս գալով իմբագիրը ընդունուեցաւ Մասիսի մէջ, որուն գլխաւոր խմբագիրն էր Բ. Քէչեան եւ որու կ'աշխատակցին կարող գրողներ: Պօզաճեան մնաց հոն մինչեւ որ Մասիսը ձուլուեցաւ Արեւելքի հետ, եւ այդ թուականին ինք սկսաւ հրատարակել «Լոյս»ը իրր օրաթերթ, որուն արտօնատէրն էր հանդուցեալ Համբիկ եպիսկոպոսը:

Նոյն թերթին մէջ Պօզաճեան իր սեփական կարծիքները եւ տեսութիւնները կրցաւ պարզել, քննադատող եւ պայքարող ոգի մը երեւան բերելով, հակառակ իր բարեհամբոյր նկարագրին:

Բայց այս վիճարանութեան չարունակութիւնը առիթ եղաւ որ

Հմայեակ Եպիսկ. փրր արտօնատէր եւ առնէ իր թերթը Պօղոսեանէ, որ խիստ քննադատութիւններ կ'ընէր Յարութիւն պատրիարքի դէմ:

Պօղոսեան թերթ չունէր այլ եւս եւ սկսաւ իրր քարտուղար եւ հաշուակալ գործել վաճառատուներու մէջ: Ատեն մը գործակցեցաւ Բիւզանդիոնի, իր երբեմնի պաշտօնակիցին, մինչեւ մը գրատուն մը հաստատեց, հայերէն եւ ֆրանսերէն դասագրքեր հրատարակեց:

Հմուտ էր թուրքերէնի, հայերէնի եւ ֆրանսերէնի, ինքնօրինութեամբ աշխատած եւ յառաջացած: Գրած է թուաբանութեան պատգիրքեր եւ թարգմանած բազմաթիւ վէպեր:

ՆՇԱՆ ՁԻՎԱՆԵԱՆ («Հորիզ»).— 15 սեպտ. 1933 Պոլսոյ մէջ մեռաւ Նշան Ձիվանեան, որ աւելի շատ ծանօթ էր իր գրական ծածկանունով — «Հորիզ»:

Իր անունը անբաժան եղած է վերջին քիւրտ տարիներու լրագրական պատմութենէն: Աշխատակցած է հին «Հայրենիք»ին, «Բիւզանդիոն»ի եւ ուրիշ թերթերու: Բացի լրագրական յօդուածներէ, նուիրուած էր նաեւ գանազան բանասիրական պրպտումներու: Ունէր ուսումնասիրութիւն մը Եղիշէի մասին եւ յատուկ անուններու բառարան մը: Խառնուածքով պահպանողական, չերմպուռ վարած էր եկեղեցական բարեկարգութեան եւ անհրաժեշտ կը դանէր եկեղեցականներու ամուսնութիւնը: Զափազանց բծախնդիր էր բառերու ճըշդութեան, քերականական օրէնքներուն եւ թարգմանութեանց, եւ, հակառակ յառաջացեալ տարիքին — 80ը անցած էր — չարունակ կը մտահոգէր թերթերու սխալները, յօդուածներով, նամակներով կամ... հեռախօսով: Այս պատճառով ալ, կոչուած էր «գրական ոստիկան»:

Մինչեւ հանգստեան կոչուիլը՝ եղած է պետական պաշտօնեայ, հետզհետէ դառնալով իրաւագէտ խորհրդականի օգնական՝ արտաքին նախարարութեան մէջ:

ԳԷՈՐԳ ԱԲՈՒԼԵԱՆ (1856—1933 սեպտ. 16).— Իրարու եաեւէ, «Կեանք եւ Արուեստ»ի էջերուն մէջ Սպ. բարեբար Մկրտիչ Սանասարեանի եւ անխոնջ կառակատար Կարապետ Եզեանցի կենսագրութիւնները այնքան զուրգուրանքով գրի առնելէն յետոյ, երբ կը պատրաստուէր իր ինքնակենսագրութիւնը կազմել մեր ընթերցողներուն համար, անսպասելի մահով մը, խո՛ր սուգով կը համակէ իր ընտանեկան պարագաները, բազմաթիւ Սանասարեան սանները եւ բոլոր անոնք, որոնք մօտէն կամ հեռուէն լսած էին իր անունին հմայքը եւ ուսուցչական բեղուն գործունէութիւնը:

Ողբացեալը ծնած էր Թիֆլիս 1856ին: Զաւակն էր մեսրոպեան առեւտրականի մը, (ոչ թէ սափրիչի, որ թիւրիմացութեամբ մը գրուած էր «Յառաջ»ի մէջ), որ գործերու անյաջողութեան հետեւանքով, նիւթական անճոռնութեան մատնուած էր ամբողջ ընտանիքով: Այս պարագան մեծ դեր կը կատարէ ապագայ ուսուցչապետին ճակատագրին վրայ: Ծնողքը կ'ուզէն գինքը դնել խաղախորդութեամբ զբաղող իր քեռայրին քով, արհեստ մը սորվեցնելու մտահոգութեամբ: Սակայն եօթը տարեկան մանուկ Գէորգը կը հակառակի այդ ծրագրին,

բուռն վախէն յայտնելով մասնակցիլ Ներսէսեան գպրոցի մակընկնութեան: Ներկայանալու համար ո՛չ գիւտ եւ ո՛չ ալ կօշիկ ունէր. եղբօրը կօշիկը եւ մօրը վրանոցը (խըրխ) կը հագնի եւ կը ներկայանայ քննիչներուն: Իրեն կը հարցուի, թէ ի՞նչ գիտէ, ի՞նչ սորված է: Գէորգ կը պատասխանէ, աւելցնելով թէ երգել ալ գիտէ: Քննիչներուն առաջարկով, համարձակ ու անվախ, ձայնը կը ձգէ ու կ'երգէ ծանօթ ժողովրդական երգ մը: Շուրջիններըը կը սիրեն այդ համարձակութիւնը, եւ առանց չարուհակելու քննութիւնը, կ'ըսեն իրեն թէ ընդունուած է վարժարանը: Ներսէսեան վարժարանի ընթացքը կը բոլորէ, իրրեւ չատ չայող աշակերտ մը: Գպրոցէն դուրս կը սկսի իր ուսուցչական կեանքի գործունէութիւնը, կը գտնայ մէկկը մեծանուն բարեբար Մկրտիչ Սանասարեանի անձերէն, որոնք բարեբարին ծախքով Եւրոպական կարեւոր կեդրոններ կ'երթան իրենց ուսումը կատարելագործելու համար: Երկար տարիներ Գ. Աբուլեան կը նուիրուի բարձրագոյն ուսման, եւ յետոյ վերադառնալով Թուրքիա իր ընկերներէն Պ.Սաղիկեանի հետ կը ճամբորդէ Թրքահայաստանի պատգան քաղաքները, ուսումնասիրելու համար տեղական պայմանները: Կ'որոշեն Սանասարեան վարժարանը բանալ Կարնոյ մէջ, գործակցութեամբ իր ընկերներուն, վարելով նոյն հաստատութիւնը երկար տարիներ մեծ հեղինակութեամբ ու անձնուիրութեամբ: Խոր եւ բազմակողմանի համալսարանական կրթութիւն ունէր: Ծանօթ էր գերմաներէնի, ֆրանսերէնի, անգլերէնի, ռուսերէնի, վրացերէնի, ինչպէս նաեւ հին լեզուներէն յունարէնի եւ լատիներէնի: Վերջը սորվեցաւ նաեւ բա-

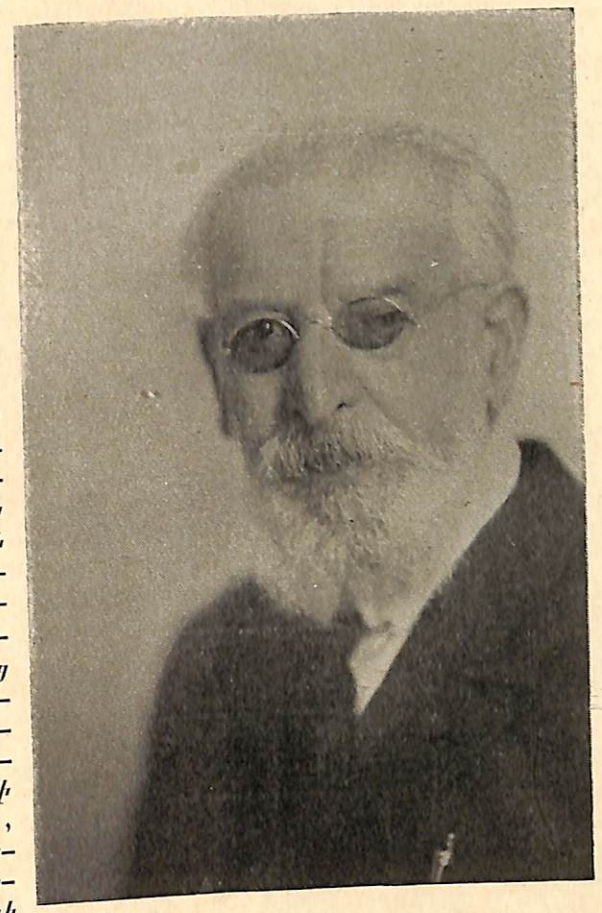

ԳԷՈՐԳ ԱԲՈՒԼԵԱՆ

ականաչափ թռչքներն: Մասնագիտութիւնն էր աշխարհագրութիւն, ընդհ. ազգաց պատմութիւն, աստեղագիտութիւն, բնական եւ ուսողական գիտութիւններ, երաժշտութիւն, նկարչութիւն եւ գծագրութիւն: Ծանօթ էր նաեւ միջազգային գրականութեան գլուխգործոցներուն: Ոչքան լաւ ուսուցիչ, նոյնքան վարպետ մանկավարժ էր եւ հոգեբան: Բազմաթիւ երկեր ունէր, որոնցմէ եւ ոչ մէկը լոյս չի տեսան իր ժամանակին: Իրրեւ գաղափարք ճեռագիր վիճակի մէջ կը պահուէին, Հայրենագիտութիւնը, Աշխարհագրութեան դասընթացքը, Ուսումնական աշխարհագրութիւնը, Օդերեւութաբանական օրագրութիւն մը, Հերոդոտոսի պատմութեան ամփոփոյթը եւ Հռոմէական պատմութիւնը: Բաւին բուն նշանակութեամբ վաստակաւոր ուսուցչապետ մը եւ ալեպար անհատականութիւն մըն էր ամէն կերպով, որուն կեանքին ու գործին պիտի անդրադառնանք աւելի մանրամասն ուրիչ առթիւ:

×

Յունիս 9ին Պարչելոնայի (Սպանիա) մէկ հիւանդանոցին մէջ մեռաւ ՏՕՔԹ. ՃՕԶԵՖ ՏԻԼԸՆ, «ՏԿՂԻ ԹԵԼԵԿրաֆ»ի հռչակաւոր թղթակիցը, որ իր ժամանակին աշխարհը սարսեց հայկական սարսափներու նկարագրութեամբ: Թէեւ 78 տարեկան, մինչեւ իր մահը կը գրաղէր լրագրութեամբ:

1894–95ին, Տօքթ. Տիլըն անդլ. թերթերու մանաւանդ թղթակիցն էր Հայաստանի համար, ուր ծպտուելով իրրեւ խոպան սպայ, եւ իր հեռագիրներն ու լուրերը խոր յուզում պատճառեցին ամբողջ աշխարհի մէջ: Լուր քաղելու համար, ժողովուրդին մէջ կը պատէր երբեմն իրրեւ քիւրտ ցեղապետ եւ երբեմն իրրեւ հայ կին: Կատարեցաւ թղթակցութեանց շնորհիւ էր որ ծառացաւ թրքական իշխանութեան դէմ: Տօքթ. Տիլըն պիտի ինչպէս ուսուերէն, նոյնպէս հայերէն:

1933 սեպտ. 2ին մեռաւ Պ. ԺՈՒԻ ԼԷԿ Ֆրանսայի ծովային նախարարը:

Հանգուցեալը 76 տարեկան էր: Ծորհրդարան մտած էր 1885ին, իսկ կառավարութեան կը մասնակցէր 1894էն ի վեր: Այս տեսակէտով աւելի հին էր քան Փուանքարէն, Պոխանը եւ Քայօն: Անդամակցած է 18 յաջորդական դահլիճներու, վարչապետ եղած է 1920 Սեպտեմբերէն 1921 Յունուար. ինը անգամ ծովային նախարար եղած է, երեք անգամ՝ կրթական, երկու անգամ՝ ներքին, մէկ անգամ, արտաքին, մէկ անգամ ալ պատերազմական նախարար: Ատչին անգամ նախարար եղաւ 1894ին, երբ 37 տարեկան էր:

Իր անունը յաճախ յիշուած է հայկական գործերու մէջ:

ՊԵՐԹՐԱՆ ՊԱՐԷՅ (Հոկտեմբեր 1933).— Վերջին պահուն ցաւով կ'արձանագրենք մահը հայ ժողովուրդի եւ հայկական հարցի հինաւուրց բարեկամներէն ու պաշտպաններէն՝ Պէրթրան Պարէյի, որ հակառակ բոլոր քաղաքական ու դիւանագիտական վերիվայրումներուն, մինչեւ վերջին վայրկեանը հաւատարիմ կը մնար իր բարեկամութեան:

ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՄԷՋ

ԱՐԵՒԵԼՔԻ ԻՍԿԱԿԱՆ ՕՂԻՆ

գտնելու երազը իրականացած է

մասնաւոր մեծաշնորհով

հրապարակ հանուած ըլլալով

«ԵՐԵՒԱՆ» ՕՂԻՆ

կը ծախուի ամէն տեղ

Արտօնատէր՝ **Société Peureux** — 12, Boulevard des Vignes.

MARSEILLE.

Tél. Colbert 58-10.

ՀԱՅԵՐՈՒ ԺԱՄԱԴՐԱՎԱՅՐԸ...

ՖԼՕՐԻԱ

ՃԱՇԱՐԱՆ

ԿԵՐԱԿՈՒՐՆԵՐՈՒՆ ԱՄԷՆԷՆ ՀԱՄԵՂՆԵՐԸ
ԳԻՆԵՐՈՒՆ ԱՄԷՆԷՆ ՄԱՏՋԵԼԻՆ

61, rue Monsieur-le-Prince, 61

PARIS (VI)

Մէթրօ՝ Օտէօն եւ Սէն–Միշէլ Tél. Danton 52-73

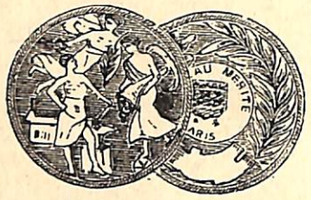

Diplôme d'Honneur 1931

Médaille d'Or 1930

ՇԻՐԱԿ ՄԵԾ ՆՊԱՐԱՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

(Importation directe)

Մասնագէտ Արեւելեան Dubek ծեծուած համբաւաւոր սուրճի—իր անմրցելի յատկութեամբ միակն եղաւ արժանացող 1930ի ՈՍԿԻ ՄԻՏՅԱՅԻ, իսկ 1931ի **Exposition Coloniale** ին ՊԱՏՈՒՈՅ ՆՇԱՆԻ։

ՄԻԱԿ ԵՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ

Հանրածանօթ «հալվա» եւ «լօֆուա» Le Cerf մարքայի

ՆՊԱՐԵԼԷՆՆԵՐՈՒ ՄԻՇՏ ԱՄԷՆԷՆ ԸՆՏԻՐԸ

ՄԵՆԱՒԱՆԱԿ ԵՒ ՓՈՒՐԱՒԱՆԱԿ — ԱՆՄՐՑԵԼԻ ԳԻՆԵՐ

ԱՐԱԳ ՅԱՆՁՆՈՒՄ ԱՄԷՆ ԱՊԱՊՐԱՆՔՆԵՐՈՒ
ԱՌԱՔՈՒՄ ԱՄԷՆ ԵՐԿԻՐ

26, Rue de Trévise — **Paris** (9e)

Métro : Cadet — Tél. Provence 38-63

ՋԹՕՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ԴԵՐՁԱԿ

Métro : Louis-Blanc — 223, Fbg. St-Martin, **Paris** (10e)

ԺԱՄԱԳՈՐԾ – ԳՈՀԱՐԱՎԱՃԱՌ

ՀՐԱՉ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

261, Rue du Faubourg St-Martin, **Paris** (10e)

Métro : Louis-Blanc et Jaurès

Կ'արժէ անգամ մը այցելել իր վաճառատունը, ուր պիտի գտնէք Oméga, Lip, Zenith եւ Longines վաճառանիշերով ժամացոյցներ մատչելի գիներով։ Ժամացոյցի եւ զարդեղէններու նորոգութիւն, գնում եւ փոխանակութիւն կը կատարուին յանախորդները գոհ ձգելու փութկոտութեամբ։

Տօնական օրերու առթիւ նուէր ամէն յանախորդի

ՕՐԱՑՈՅՑ
1934

Ց Ո Ւ Ն Ո Ւ Ա Ր

1 Բշ· կաղանդ եւ տարեմուտ
2 Գշ· Դ· օր Ծնունդի Պահին
3 Դշ· Ե· ,, ,, ,,
4 Եշ· Զ· ,, ,, ,,
5 Ուր· Ծնունդի Ձրագալոյց
6 Շբ· Ծնունդ եւ Յայտնութիւն Քրիստոսի
7 կիր· Բ· օր Ծնունդի եւ Մեռելոց
8 Բշ· Գ· ,, ,, ,,
9 Գշ· Դ· ,, ,, ,,
10 Դշ· Ե· ,, ,, ,,
11 Եշ· Զ· ,, ,, ,,
12 Ուր· Է· ,, ,, ,,
13· Շբ· Ը· ,, ,, եւ տօն Անուանակոչութեան
14 կիր· Ա· Կիրակի Ծնունդէն յետոյ· հարսանիք
15 Բշ· Յովհաննէս, Մկրտիչ· կարապետ
16 Գշ· Պետրոս Հայրապետ
17 Դշ· Պահք
18 Եշ· Անտոնիոս եւ Տրիփոն
19 Ուր· Պահք
20 Շբ· Թէոդորոս թագաւոր
21 կիր· Բ· Կիրակի Ծննդեան յետոյ եւ Առաջաւոր· Բարեկենդան
22 Բշ· Առաջաւորաց Պահք
23 Գշ· ,,
24 Դշ· ,,
25 Եշ· ,,
26 Ուր· ,, եւ յիշատակ Յովնան Մարգարէի
27 Շբ· Սարգիս զօրավար
28 կիր· Ա· Կիրակի Առաջաւորաց· հարսանիք
29 Բշ· Առաւմեան զօրավարներ
30 Գշ· Սուրիասեան վկաներ
31 Դշ· Պահք

Փ Ե Տ Ր Ո Ւ Ա Ր

1 Եշ· Ոսկեանց Հանանաներ
2 Ուր· Պահք
3 Շբ· Իսահակ Պարթեւ Հայրապետ
4 կիր· Բ· Կիրակի առաջաւորաց· հարսանիք
5 Բշ· Մարկոս Եպիսկոպոս
6 Գշ· Զեւոնդեանց Հանանաներ
7 Դշ· Պահք
8 Եշ· վարդանանց զօրավարներ· հոգեհանգիստ եւ յիշատ· Մեռելոց
9 Ուր· Պահք
10 Շբ· Կ· Պոլսոյ Ս· Ժողով
11 կիր· Բուն Բարեկենդան
12 Բշ· Ա· օր Մեծ Պահքի
13 Գշ· Բ· ,, ,,
14 Դշ· Գ· ,, ,, Տեառընդառաջ
15 Եշ· Դ· ,, ,,
16 Ուր· Ե· ,, ,,
17 Շբ· Զ· ,, ,, եւ Թէոդորոս զօրավար
18 կիր· Բ· Կիրակի Մեծ Պահքի
19 Բշ· Ը· օր Մեծ Պահքի
20 Գշ· Թ· ,, ,,
21 Դշ· Ժ· ,, ,,
22 Եշ· ԺԱ· ,, ,,
23 Ուր· ԺԲ· ,, ,,
24 Շբ· ԺԳ· ,, ,, և Կիւրեղ եպ·
25 կիր· Գ· Կիրակի Մեծ Պահքի· Անառակին
26 Բշ· ԺԵ· օր Մեծ Պահքի
27 Գշ· ԺԶ· ,, ,,
28 Դշ· ԺԷ· ,, ,,

Մ Ա Ր Տ

1 Եշ· ԺԸ· օր Մեծ Պահքի
2 Ուր· ԺԹ· ,, ,,
3 Շբ· Ի· ,, ,, և Յովհաննէս Երուսաղէմի հայրապետ
4 կիր· Դ· Կիրակի Մեծ պահքի — Ցնծասին
5 Բշ· ԻԲ· օր Մեծ Պահքի
6 Գշ· ԻԳ· ,, ,, այսօր Խորը ջերմութիւն կը ստանայ
7 Դշ· ԻԴ· ,, ,, Միջինք
8 Եշ· ԻԷ· ,, ,,

9 Ուր· ԻԶ· ,, ,,
10 Շբ· Իէ ,, ,, 40 Մանուկներ
11 Կիր· Ե· Կիրակի Մեծ Պահիի· Դատաւորաց
12 Բշ· ԻԹ· օր Մեծ Պահիի
13 Գշ· Լ· ,, ,,
14 Դշ· ԼԱ· ,, ,,
15 Եշ· ԼԲ· ,, ,,
16 Ուր· ԼԳ· ,, ,,
17 Շբ· ԼԴ· ,, Գրիգոր Լուսաւորիչ
18 Կիր· Զ· Կիրակի Մեծ Պահիի· Գալըստեան
19 Բշ· ԼԶ· օր Մեծ Պահիի
20 Գշ· ԼԷ· ,, ,,
21 Դշ· ԼԸ· ,, Գարնանամուտ
22 Եշ· ԼԹ· ,, ,,
23 Ուր· Խ· ,, ,,
24 Շբ· ԽԱ· ,, Ղազարոսի Յարուքիւն
25 Կիր· Է· Կիրակի Մեծ Պահիի· Ծաղկազարդ
26 Բշ· Աւագ Երկուշաբթի
27 Գշ· ,, Երեքշաբթի, յիշատակ Տասը Կոյսերու
28 Դշ· ,, Զորեքշաբթի
29 Եշ· ,, Հինգշաբթի, Ոտնլուայ
30 Ուր· ,, Ուրբաթ, Զարչարանք եւ թաղում Քրիստոսի
31 Շբ· ,, Շաբաթ, Ճրագալոյց – Նաւակատիք

Ա Պ Ր Ի Լ

1 Կիր· Զատիկ
2 Բշ· Բ· օր Զատկի· Մեռելոց
3 Գշ· Գ· ,, ,,
4 Դշ· Դ· ,, ,,
5 Եշ· Ե· ,, ,,
6 Ուր· Զ· ,, ,,
7 Շբ· Է· ,, ,, Գլխ· Յովհ· Մկրտիչի· Աւետումն Ս·Աստուածածնի
8 Կիր· Նոր Կիրակի կամ Կրկնազատիկ· հարսանիք
9 Բշ· Թ· օր Յինանց
10 Գշ· Ժ· ,, ,,
11 Դշ· ԺԱ· ,, ,,
12 Եշ· ԺԲ· ,, ,,
13 Ուր· ԺԳ· ,, ,,
14 Շբ· ԺԴ· ,, ,,
15 Կիր· Գ· Կիրակի Զատկէ յետոյ· Հարսանիք
16 Բշ· ԺԶ· օր Յինանց
17 Գշ· ԺԷ· ,, ,,
18 Դշ· ԺԸ· ,, ,,
19 Եշ· ԺԹ· ,, ,,
20 Ուր· Ի· ,, ,,
21 Շբ· ԻԱ· ,, ,,
22 Կիր· Կարմիր Կիրակի· հարսանիք
23 Բշ· ԻԳ· օր Յինանց
24 Գշ· ԻԴ· ,, Համազգայինց Սգաւոց, Յիշատակ Մեծ Եղեռնի
25 Դշ· ԻԵ· ,, ,,
26 Եշ· ԻԶ· ,, ,,
27 Ուր· ԻԷ· ,, ,,
28 Շբ· ԻԸ· ,, ,,
29 Կիր· Ե· Կիրակի Զատկէ յետոյ· տօն Երեւման Ս·Խաչին, հարսանիք
30 Բշ· Լ· օր Յինանց

Մ Ա Յ Ի Ս

1 Գշ· ԼԱ· օր Յինանց
2 Դշ· ԼԲ· ,, ,,
3 Եշ· ԼԳ· ,, ,,
4 Ուր· ԼԴ· ,, ,,
5 Շբ· ԼԵ· ,, ,,
6 Կիր· Զ· Կիրակի Զատկէն յետոյ· հարսանիք, խաչվկաց
7 Բշ· ԼԸ· օր Յինանց
8 Գշ· ԼԸ· ,, ,,
9 Դշ· ԼԹ· ,, ,,
10 Եշ· Խ· ,, ,, Համբարձում
11 Ուր· ԽԱ· ,, ,, Պահ
12 Շբ· ԽԲ· ,, ,,
13 Կիր· Է· Կիրակի Զատկէն յետոյ· Բ· Ծաղկազարդ, հարսանիք
14 Բշ· ԽԴ· օր Յինանց
15 Գշ· ԽԵ· ,, ,,
16 Դշ· ԽԶ· ,, ,,
17 Եշ· ԽԷ· ,, ,,
18 Ուր· ԽԸ· ,, ,,
19 Շբ· ԽԹ· ,, ,,
20 Կիր· Հոգեգալուստ· Բարեկենդան Եղիակ· պահիի
21 Բշ· Բ· օր Հոգեգալստեան
22 Գշ· Գ· ,, ,,

23 Դշ· Դ· ,, ,,
24 Եշ· Ե· ,, ,,
25 Ուր· Զ· ,, ,,
26 Շբ· Է· ,, ,,
27 Կիր· Ա· Կիր· Հոգեգալուստէն յետոյ, Եղիա Մարգարէ, հարսանիք
28 Բշ· Հռիփսիմեան կոյսեր
29 Գշ· Գայիանեան կոյսեր
30 Գշ· Պահ
31 Եշ· Յովհ· կաթողիկոս· Աբաւազեանց եպս·

Յ Ո Ւ Ն Ի Ս

1 Ուր· Պահ
2 Շբ· Գրիգոր Լուսաւորչի վիրապէն ելլելը
3 Կիր· Բ· Կիր· Հոգեգալստէն յետոյ հարսանիք
4 Բշ· Բերդինէէմի մանուկներ
5 Գշ· Նունեայ եւ Մանեայ
6 Դշ· Պահ
7 Եշ· Սահակ եւ Յովսէփ իշխանաներ
8 Ուր· Պահ
9 Շբ· Ներսէս հայրապետ
10 Կիր· Գ· Կիր· Հոգեգալստէն յետոյ Բարեկենդան Լուսաւորչի պահիի, հարսանիք
11 Բշ· Եպիփան Կիպրացի, պահ
12 Գշ· Կոստանդինոս, պահ
13 Դշ· Պահ
14 Եշ· Թէոդիոն, պահ
15 Ուր· Պահ
16 Շբ· Գիւտ Գր·Լուսաւորչի նշխար·
17 Կիր· Դ· Կիր· Հոգեգ·յ· հարսանիք
18 Բշ· Աթոռնիկոս վկաներ
19 Գշ· Դանիէլ եւ իր մանուկները, Սեդրաք, Միսաք եւ Աբեդնագով
20 Դշ· Պահ
21 Եշ· Սահակ եւ Մեսրոպ բարգմանիչներ· ամառնամուտ
22 Ուր· Պահ
23 Շբ· Տրդատ թագաւոր
24 Կիր· Պահ
25 Բշ· Կալիտատոս
26 Գշ· Զաքարիա Մարգարէ
27 Դշ· Պահ
28 Եշ· Եղիսէ Մարգարէ
29 Ուր· Պահ
30 Շբ· Տասներկու Առաքեալներ

Յ Ո Ւ Լ Ի Ս

1 Կիր· Զ· Կիր· Հոգեգալստէն յետոյ Բարեկենդան Վարդավառի պահիին
2 Բշ· Պահ Վարդավառի
3 Գշ· ,, ,,
4 Դշ· ,, ,,
5 Եշ· ,, ,,
6 Ուր· ,, ,,
7 Շբ· Յիշատակ հինն եւ նոր Տապանակի, Նաւակատիք
8 Կիր· Վարդավառ
9 Բշ· Բ· օր Վարդավ· և Մեռելոց
10 Գշ· Գ· ,, ,,
11 Դշ· Պահ
12 Եշ· Եսայի Մարգարէ
13 Ուր· Պահ
14 Շբ· Թադէոս առաքեալ եւ Սանդուխտ կոյս
15 Կիր· Բ· Կիրակի Վարդավառէն յետոյ, հարսանիք
16 Բշ· Կիպրիանոս Եպիսկոպոս
17 Գշ· Աբաւազիենէ Եպիսկոպոս
18 Դշ· Պահ
19 Եշ· Ս· Նախահայրեր
20 Ուր· Պահ
21 Շբ· Գր· Լուսաւորչի որդիներու և Թոռներու տօն
22 Կիր· Գ· Կիր· Վարդավ· յ· հարսանիք
23 Բշ· Մակաբայեցիներ
24 Գշ· Երկոտասան Մարգարէներ
25 Դշ· Պահ
26 Եշ· Սոփիայ եւ երեք աղջիկները
27 Ուր· Պահ
28 Շբ· Աբաւաս եւ Կիւրեղ
29 Կիր· Դ· Կիրակի Վարդավառէն յետոյ, հարսանիք
30 Բշ· Կիրակոս եւ մայրը՝ Յուլիտա
31 Գշ· Վահան Գողթնացի

Օ Գ Ո Ս Տ Ո Ս

1 Դշ· Պահ
2 Եշ· Եւգինէոս եւ Մակարիոս
3 Ուր· Պահ
4 Շբ· Եփեսոսի ժողով

5 Կիր· Բ· Կիր· վարդավառէն յետոյ և Բարեկենդ· Մ·Աստուածածնի պահիլ
6 Բշ· Պահ
7 Գշ· ,,
8 Դշ· ,,
9 Եշ· ,,
10 Ուր· ,,
11 Շբ· Շողակաթ, նաւակատիք
12 Կիր· վերափոխում Մ·Աստուածածնի
13 Բշ· Բ· օր վերափոխ· և Մեռելոց
14 Գշ· Գ· ,, ,,
15 Դշ· Դ· ,, ,, Պահ
16 Եշ· Ե· ,, ,,
17 Ուր· Զ· ,, ,, Պահ
18 Շբ· Է· ,, ,,
19 Կիր· Բ· Կիր· վերափոխ· յետոյ
20 Բշ· Թ· օր վերափոխ·ի հարսանիք
21 Գշ· Յովակիմ եւ Աննա
22 Դշ· Պահ
23 Եշ· երեմիա Մարգարէ
24 Ուր· Պահ
25 Շբ· Թովմաս, Յակոբ և Նահատոն
26 Կիր· Գ· Կիրակի Աստծ· եւ գիւտ Աստուածածնայ զօտիին, հարսանիք
27 Բշ· Ստեփաննոս Ուլնեցի
28 Գշ· Եզեկիէլ եւ նոր Մարգարէներ
29 Դշ· Պահ
30 Եշ· Յովհ·կարապետ և Յոբի որդին
31 Ուր· Պահ

Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

1 Շբ· Նիկիոյ Ս· ժողով
2 Կիր· Գ· Կիր· Մ·Աստուածածնէ յ·
3 Բշ· Անտրէ զօրավար
4 Գշ· Ատրիանոս
5 Դշ· Պահ
6 Եշ· Աբրահամ եւ Խորէն
7 Ուր· Պահ
8 Շբ· Տօն Մ·Աստուածածնայ տօնին
9 Կիր· Ե· Կիր· Աստուածածնէ յեւտոյ, Բարկեն· Ս· Խաչի պահիլն
10 Բշ· Պահ
11 Գշ· ,,
12 Դշ· ,,
13 Եշ· ,,
14 Ուր· ,,
15 Շբ· Մ·եկեղեց· տօն, Նաւակատիք
16 Կիր· Խաչվերաց
17 Բշ· Խաչի տօն եւ Մեռելոց
18 Գշ· Եկեղեցիի տօն
19 Դշ· ,,
20 Եշ· ,,
21 Ուր· Խաչի տօն
22 Շբ· ,,
23 Կիր· Բ· Կիր· Խաչէն յետոյ, Բարեկենդան վարագայ Խաչի
24 Բշ· Մամաս եւ Փելեկդիմոն
25 Գշ· Փեփրոնէ կոյսերու պահ
26 Դշ· Պահ
27 Եշ· Բարաղամու Հայրապետներ
28 Ուր· Պահ
29 Շբ· Գէորգ զօրավար
30 Կիր· Գ· Կիրակի Խաչէն յետոյ եւ վարագայ Խաչ

Հ Ո Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

1 Բշ· Դաւիթ Տվկնեցի
2 Գշ· Եւստաֆէոս
3 Դշ· Պահ
4 Եշ· Սահակ Իշխանիներ
5 Ուր· Պահ
6 Շբ· Բրիստոսի 72 աշակերտներ
7 Կիր· Դ· Կիր· Խաչէն յ· հարսանիք
8 Բշ· Փոկաս հայրապետ
9 Գշ· Թեկղի եւ վաւրամէ կոյսեր
10 Դշ· Պահ
11 Եշ· Պանդալէոն բժիշկ
12 Ուր· Պահ
13 Շբ· Թարգմանիչ վարդապետներ
14 Կիր· Ե· Կիր· Խաչէն յ· հարսանիք
15 Բշ· Գրիգոր Աղուանից կաթողիկ·
16 Գշ·Անանիա եւ Մատաթիա առաքել·
17 Դշ· Պահ
18 Եշ· Դիոնէփոս Արիսպագոսի
19 Ուր· Պահ
20 Շբ· Ս· Աւետարանիչներու տօն
21 Կիր· Ե· Կիր· Խաչէն յ· հարսանիք
22 Բշ· Դուկիանոս Հայրապետ
23 Գշ· Թէոդիտոն Եահանայ
24 Դշ· Պահ
25 Եշ· Խարիբեան կոյսեր
26 Ուր· Պահ
27 Շբ· Երկոտասան վարդապետներ
28 Կիր· Լ· Կիր· Խաչէն յետոյ, Գիւտ Խաչ, Հարսանիք
29 Բշ· Անաստաս Եահանայ
30 Գշ· Հիպերիքեանոներ
31 Դշ· Պահ

Ն Ո Յ Ե Մ Բ Ե Ր

1 Եշ· Ստեփաննոս Սեբաստացի
2 Ուր· Պահ
3 Շբ· Յայտնի Ճև անյայտ հին և նոր սրբերու տօն
4 Կիր· Ը· Կիր· Խաչէն յ· հարսանիք
5 Բշ· Ստեփաննոս Հռովմայ հայրպ·
6 Գշ· Ակիմխմեայ եպս·
7 Դշ· Պահ
8 Եշ· Միտրափանոս Վայրապետներ
9 Ուր· Պահ
10 Շբ· Ս· Հրեշտակապետ
11 Կիր· Թ· Կիր· Խաչէն յ· հարսանիք
12 Բշ· Մելիտոս եպս·
13 Գշ· Դիմիտրեայ վկայ
14 Դշ· Պահ
15 Եշ· Գուրիաս եւ Սամունաս
16 Ուր· Պահ
17 Շբ· Անդրէաս և փիլիպոս առաքել·
18 Կիր· Ժ· Կիր· Խաչէն յ· և Բարեկենդան Յիսնակի պահիլն
19 Բշ· Պահ Յիսնակի
20 Գշ· ,, ,,
21 Դշ· ,, և Մ·Աստուած· ընծայում
22 Եշ· ,, Յիսնակի
23 Ուր· ,, ,,
24 Շբ· Գրիգոր Հայրապետ
25 Կիր· Ա· Կիր· Յիսնակի, հարսանիք
26 Բշ· Յուլիանէ եւ վասիլուհի
27 Գշ· Ղուկիանոս եահանայ
28 Դշ· Պահ
29 Եշ· Կղիմէս հայրապետ
30 Ուր· Պահ

Դ Ե Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

1 Շբ· Թադէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալներ
2 Կիր· Բ· Կիր·Յիսնակէն յ·հարսանիք
3 Բշ· Գեներիոս եւ Մերկերիոս
4 Գշ· Աբգար թագաւոր
5 Դշ· Պահ
6 Եշ· Եգիպտացի հայրեր
7 Ուր· Պահ
8 Շբ· Նիկողայոս հայրապետ
9 Կիր· Գ· Կիր· Յիսնակէն յ· և տօն յղութ·Մ·կոյսին Բարեկ· Մ·Յակորի
10 Բշ· Մ· Միխնաս
11 Գշ· Պահ
12 Դշ· ,,
13 Եղ· կոստանդիոս հարիւրապետ
14 Ուր· Պահ
15 Շբ· Մ· Յակոբ
16 Կիր· Դ· Կիրակի Յիսնակէն յետոյ
17 Բշ· Իգնատիոս հայրապետներ
18 Գշ· Թէոդոսիոպայ եպս·
19 Դշ· Պահ
20 Եշ· Ինէոսի կոյսերու տօն
21 Ուր· Պահ, ձմեռնամուտ, արեւմտ·
22 Շբ· Բարսեղ հայրապետ
23 Կիր· Ե· Կիր·Յիսնակէն յ·հարսանիք
24 Բշ· Դաւիթ Մարգարէ
25 Գշ· Ստեփաննոս նախատապկաւագ
26 Դշ· Պահ
27 Եշ· Պետրոս և Պօղոս առաքեալներ
28 Ուր· Պահ
29 Շբ· Սրբ· Որդւոցն Որոտման
30 Կիր· Զ· Յիսնակէն յետոյ, Ա· օր Ծննդեան պահիլն
31 Բշ· Բ· օր Ծննդեան պահիլն

ԼՈՑՍ ՏԵՍԱՒ ԿԱՊՈՑՏ ՏԵՏՐԱՀՆԵՐՈՒ ՇԱՐՔԷՆ

Շ Ա Խ Ա Ր Շ ՆԱ Ր Գ Ո Ւ Խ Ն Ի

Հեղինակ՝ ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Գինն՝ 5 ֆրանկ

Գիմել հեղինակին՝ 121, Rue Marcadet **Paris** (18e)

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մոնթրեներու մէջէն . . . . . էջ

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ·— Միլօի Ատոլիկին 5
ՌՈՒԲԻՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ·— Նամակ՝ Տիկ· Ջ· Եսայեանին . . . 7
ԱԼՓԱՍԼԱՆ·— Երկտողեակներ 9
ՓԱՅԼԱԿ·— Խօսքը (*Քրդմ·*) 9
ՏԻԳՐԱՆ ԶԷՕԿԻՒՐԵԱՆ·— Նամակներ 10

ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ·— Մեռնող գիւղին պատմութիւնը . . . 14
ՎԱՀՐԱՄ ԹԱԹՈՒԼ·— Հուսկ Արշաւ 22
ԽՄԲ·— Արմէն Սեւան 23
ԱՐՄԷՆ ՍԵՒԱՆ·— Բերքուածներ 24
ՀՐԱՉ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ·— Անդրանիկ 26
ԱՐԱՄ ԶԱՐԸԳ·— Նէմէսիս 30
ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ·— Գրական եւ գեղարուեստական զրոյցներ 34
ԺԱՆ ՄԵՐՈՒ·— Anna de Noailles 38
ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ·— . . . . . 13, 25, 76 եւ 78

ԳՐԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Հայ մամուլը պատերազմի միջոցին եւ անմիջապէս յետոյ·— Ֆրանսայի գրագէտներուն թիւը·— 250·000 տոլար՝ մէկ բանաստեղծութեան·— Հետաքրքրական թիւեր «Նիւ Եօրք Թայմզ»ի մասին·— Ֆրանսայի Ազգային տպարանը·— Անգլիացի մը՝ Մայքլ Արլէնի մասին·— Հայ Գրողներու Ընկերակցութիւն: 43

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏ

ՀՐԱՉ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ·— Երկու Արուեստներ 49
ԽՄԲ·— Օ· Գ· Գալուստեան 53
ԳԵՂԱՄ Գ· ՔԷՐԼՍՓԻՃԵԱՆ·— Միլօի Ատոլիկը 58

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Հայկական դրամագիտութիւնը·— Խրիմեան Հայրիկ եւ Լոնսբն·— Ամէնէն շատ ծախուած գիրքը·— Բիէր Լօթի Ընկերութիւնը·— Ա· Շահմուրատեան·— Խաչատուրեանի ցուցահանդէսը՝ Թեհրանի մէջ·— Օր· Ալիս Գալուստեան·— Մարօ Ասէմեան·— Սիրամ Սամուէլ·— Սարա Պէրնարի դագաղին առաջ 63

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԿ–ԱՐԱՄ ՓԻՊԱՐԵԱՆ·— Բնագաւառի վերլիշումներ 70
ՓԱՅԼԱԿ ՍԱՆԱՍԱՐ·— Տէր· Գ· Դաւիթեան 73

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՀՐ· Ն· Թ·— Բժշ· Մեհտոր Ռուբինեաթեան 79
ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ·— Դարմանական առողջապահութիւնը . . . 81
ԽՄԲ·— Գիտական նորութիւն մը 84
Մ· ՏԷՐՊԵՏԵՐԵԱՆ·— Այցելութեան եւ յարաբերականութիւնը . . . 85
ՏՔԹ· ԱԼԼԱՀՎԷՐՏԻ ՈՐԴԻ·— Բժշկական բրոնիկ 97
ՍԱՐԱՍԱՆ·— Գիտական վէպերու գրականութիւնը 99

ԵՐԳԻՉՆԵՐ

ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ·— Գաղթային ցուցահանդէս 101
ՊԷՆԿԱԼԵԱՆ ԱՌԱՔՆԵՐ 104
Ց· ԱԼՓԻԱՐ·— Ապերախտը 105
ԺՊԻՏ, ԾԻՆԱՂ ԵՒ ՀԵԳՆԱՆՔ 108

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻՆ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Կեանք եւ Արուեստը Հայաստանի մէջ

Հայաստանի մէջ··· 47 տեսակ ազգեր·— Մամուլը՝ Հայաստանի մէջ 1933ին·— Անդրկովկասի մէջ·— Հայկական տառերը փոխելու հարցը 111

Գիրքեր եւ Դէմքեր 114

Ստացուած հրատարակութիւններ 121
Մտաւորական շարժումը Փարիզի մէջ 123

ԱՆՑՈՒԴԱՐՁՆԵՐ

Խորէն Արք· Մուրատբէկեան կարուղիկոս Ամենայ· Հայոց·— Փարիզի մէկ տարուան կեանքը·— 36·179 սնանկութիւն 3 տարուան եւ չորս ամսուան մէջ·— Կը ծնին ու կը մեռնին 125

ՅՈՒԲԵԼԵԱՆՆԵՐ

Եղիա Տէմիրճիպաշեանի մահուան 25ամեակը·— Սիպիլի գրական գործունէութեան յիսնամեակը·— Ուրսուսամեակ Տ· Գ· Նորատունկեանի·—Տառասնամեակ բանաստեղծ Յակոբ Յակոբեանի·— Հ· Թորոսեանի խանաձայութեան յիսնամեակը·— երաժիշտ Ն· Տիգրանեան·— Մարիէտա Շահինեան·— Շիրվանզադէի 75ամեակը·— Ռուսահայ թատրոնի 75ամեակը·— Սահակ կարուղիկոսի 30ամեայ յոբելեանը·— Միսաք Մեծարենցի մահուան 25ամեակը·— Բրոֆ· Աճառեանի յոբելեանը·— Ֆերդուսիի ծննդեան հազարամեակը·— Մաքսիմ Կորքիի գրական գործունէութեան 40ամեակը·— Մօնթէեների 400ամեակը· 127

Վահան Խպիրեան.— Լեւոն Զիլինկիրեան.— Լէօ.— Բժ. Խնդիրեան.— Նուպար Գալըպճեան.— Նշան Գալփաչեան.— Հ. Յակոբոս Տաշեան.— Աւետիք Սահակեան.— Ֆիլիփ Վանեան.— Սպիրիդոն Մելիճեան.— Վերգինէ Գարագաշ.— Բժ. Նորայր.— Օհան Կարօ.— Նար-Դոս.— Բիւզանդ Պոզանեան.— Հորոյ.— Գէորգ Աբուլեան.— Տոքթ. Ճօզէֆ Տիլրն.— Ժօրժ Լէյկ.— Պէրթրան Պարէյլ. 135

Օրացոյց 153

Նիւթերու ցանկը 158

ՆԿԱՐՆԵՐ

Եղիա Տէմիրճիպաշեան եւ իր ձեռագիրը 6
Գրիգոր Զօհրապ եւ իր ձեռագիրը 8
Տիգրան Չէօկիւրեան 11
Վահրամ Թաթուլ 22
Արմէն Սեւան 23
Անդրանիկ՝ դազաղին մէջ 26
Ղեւոնդ Մելոյեան 35
Աննա տը Նօայլ (ինքնանկար) 39
Ռուբէն Մամուլեան 50
Մահտունեան 50
Հրաչ Սարգիսեան 50
Օ. Գ. Գալուստեան 53
Գործ՝ Օ. Գ. Գալուստեանի 54
Գունաւոր նկար Օ. Գ. Գալուստեանի 55
Ձեռքի ուսումնասիրութիւն Օ. Գ. Գալուստեանի 55
Արեւել. անկիւն մը՝ լուսնի լոյսով՝ նկ. Օ. Գ. Գալուստեանի . . 57
Միլօի Ասպիկը 59
Շահմուրատեան, գծ. Շահնազարի 65
Օր. Մառի Պօտուրեան 65
Օր. Ալիս Գավուճեան 67
Այաս Փաշա, նկար՝ Ա. Գագալեանի 68
Տոքթ. Գ. Գաւիթեան 74
Բրոֆ. Մեննոր Բունիաթեան 80
Մհսրոպ Նուպարեան 82
Տոքթ. Մ. Տէմիրճեան 84
Այնշթայն 86
Մ. Տէրպէտէրեան 96
Հայաստանի Ազգային Մատենադարանը 111
Երեւանի Ինստիտուտի շէնքը 111
«Արարատ» գինեգործարանի պահեստը 112
Ն. Գ. Բ.-ի անդամներու ստորագրութիւնը 115
Տիկին Խկուճի Մինաս 119
Սիպիլ 127
Հ. Յակոբոս Տաշեան 139
Օհան Կարօ 145
Գ. Աբուլեան 149

Imp. de Navarre: 5, rue des Gobelins, Paris (XIIIe).

Vient de paraître :

EMERAUDES
roman
par **Janine May**

un volume 15 frs. Denoël et Steele, éditeurs

ՎԷՄ
ԵՐԿԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ
Խմբագիր՝ Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

Բաժանորդագրութեան պայմանները.—
Ամերիկա, Բրիտ. կայսրութիւն, Եգիպտոս, Իտալիա՝ տարեկան 65 ֆրանք
Ֆրանսա եւ այլ երկիրներ ,, 50 ֆրանք
Ռումանիա, Պուլկարիա, Ցուճոսլաւիա, Սուրիա, Պարսկաստան ,, 40 ֆրանք

Հասցէ՝ S. Vratzian
4, Square Léon de Bertalot,
Courbevoie—Bécon (S.)

«ԱՆԱՀԻՏ»
ՀԱՆԴԷՍ ՄՏԱԾՄԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Գրական, գեղարուեստական, գիտական պարբերաթերթ, ճոխ եւ այլազան բովանդակութեամբ եւ բազմաթիւ նկարներով պատկերազարդուած: Կ'աշխատակցին մեր հին ու նոր լուսագոյն գրողներէն շատեր:

Հիմնադիր-Տնօրէն՝ ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Տարեկան բաժնեգինն է 100 ֆրանք ֆրանսայի եւ գաղութներուն համար: Այլ երկիրներու համար՝ 125 ֆր. կամ 5 տոլար:

Դիմել՝
A. Tchobanian, 9, Rue Say, **Paris** (9e)

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ
ԱԿԱՆՋԻ, ԲԻԹԻ ԵՒ ԿՈԿՈՐԴԻ

Հեղինակ՝ ՏՕՔԹ. ԱԼԼԱՀՎԵՐՏԻ ՈՐԴԻ
ՏՕՔԹ. Վ. Ճ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆԻ Ցառաջաբանով

ԳԻՆ՝ 10 ՖՐԱՆՔ
Դիմել հեղինակին՝ 27, Rue des Sablons, **Paris** (16e)

L'ART & LA VIE

Almanach Franco-Arménien

Administrateur :
V. R. Tacvorian

Rédacteurs :
M. & M. Barsamian

4e ANNÉE

1934

PRIX :

Pour tous les pays . . . . . Frs. 25.

Adressez toutes correspondances à :

M. & M. Barsamian
94, Rue Lafayette, 94
PARIS (10e)

ՀՀ Ազգային գրադարան

13869